

บทที่ 3

ราชวงศ์โจวกับต้นแบบอารยธรรมจีน

เมื่อราชวงศ์ซางได้เสื่อมถอยอำนาจลง นครรัฐโจว (Chou) ได้ตั้งตนเป็นใหญ่ขึ้นด้วยพลังอำนาจทางทหาร นครรัฐนี้ได้พัฒนาการทหารตามแบบอย่างการทหารรถศึกของราชวงศ์ซางและการรบบนหลังม้าตามแบบอย่างอนารยชนในเอเชียภาคเหนือและภาคตะวันตก หน่วยรบหลักของกองทัพคือนักรบสวมเกราะ กลยุทธ์ในการรบคือ กลยุทธ์รถศึกตามแบบอย่างอนารยชนเขตทุ่งหญ้าสั้นของทวีปยุโรปเอเชียตะวันตกเฉียงใต้ (Southwestern Eurasia) แต่รถศึกของนครรัฐโจวหุ้มเกราะหนัก นครรัฐโจวได้ใช้กลยุทธ์รถศึกที่เหนือกว่าในการรบจนสามารถพิชิตราชวงศ์ซางได้เมื่อประมาณศตวรรษที่ 11 ก.ค.ศ. และได้สถาปนาราชวงศ์โจวขึ้น นับแต่นั้นมา ก็ได้มีประเพณีนิยมตั้งชื่อราชวงศ์ตามชื่อสถานที่แหล่งฐานอำนาจเดิม ประวัติศาสตร์จีนก็นิยมแบ่งยุคสมัยตามยุคสมัยแห่งการปกครองภายใต้ราชวงศ์ จีนได้เรียกรัฐของตนว่า ประเทศที่อยู่ตรงกลาง (Zhongguo) เมื่อได้ครอบครองที่ราบตรงกลาง (Zhongyuan, จงหยวน หรือ ตงจ้วน) ของจีนภาคเหนือ อย่างไรก็ตาม ในสมัยโจว ความเป็นประเทศและรัฐ (Nation-state) ยังไม่มีลักษณะชัดเจนเท่ากับความเป็นดินแดนภายใต้ความเจริญแบบเดียวกัน วัฒนธรรมโจวได้แผ่ขยายไปอย่างไร้พรมแดน

ราชวงศ์โจวได้ปกครองจีนประมาณ 800 ปี โดยแบ่งเป็นสองสมัย สมัยแรกมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองฉางอัน (Ch'ang'an) เรียกว่าสมัยโจวตะวันตก (ศตวรรษที่ 11 ก.ค.ศ. - 771 ปี ก.ค.ศ.) และสมัยที่สองมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองลั่วหยาง (Luoyang หรือ Loyang) เรียกว่าสมัยโจวตะวันออก (ประมาณ 770 ปี ก.ค.ศ. - 256 ปี ก.ค.ศ.)

ระเบียบแบบแผนที่มีลักษณะใช้อำนาจทางโลกและทางธรรมแบบราชวงศ์ซางและโจว ไม่สามารถจะผูกมัดรวมจีนเข้าด้วยกันได้ การเมืองยังขาดความมั่นคง ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ และการขาดกลไกการเมืองที่มีประสิทธิภาพคือระบบราชการ ทำให้ราชวงศ์ไม่มีอำนาจอาญาสิทธิ์ที่แท้จริงในระยะยาวนาน มีการอุปมาอุปไมยว่า ปลายสมัยโจวหรือสมัยโจวตะวันออก ระหว่าง 770 ปี ก.ค.ศ. ถึง 476 ปี ก.ค.ศ. นั้นเปรียบเสมือนฤดูกาลใบไม้ผลิและใบไม้ร่วง (ch'un-ch'iu, Spring and Autumn) เพราะมีความรุ่งโรจน์แล้วตกต่ำเฉกเช่นความบานสะพรั่ง แล้วร่วงโรยของพรรณพฤกษา ชุมชนเมืองพัฒนาจากเมืองป้อมปราการในส่วนกลางขยายเป็นเมือง (Towns) แยกตัวจากนครรัฐทั้งนครรัฐและเมืองมีมากหนาแน่นเต็มลุ่มแม่น้ำฮวงโห ชนกลุ่มชาติพันธุ์มากมายได้ถูกวัฒนธรรมจีนกลืนจนแทบจะขาดเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์เดิม อย่างไรก็ตาม ความเติบโตใหญ่ของชุมชนเมืองโดยมีการเมืองการปกครองที่ยังอิงแอบระบบศักดินาสวามิภักดิ์ ทำให้ราชวงศ์จำเป็นต้องแสวงหา

วิธีการปกครองแบบใหม่ที่เน้นการรวมพระราชอำนาจไว้ที่ส่วนกลางโดยมีระบบราชการเป็นพื้นฐานแห่งพระราชอำนาจ และต้องดำเนินกฎโศบายและวิถีทางการทูต อาทิ เมื่อ 651 ปี ก.ศ.ศ. ได้พยายามที่จะจัดตั้งสันนิบาต (League) ตามความเชื่อในระบบการครองความเป็นใหญ่ (System of Hegemony) แต่ก็ล้มเหลว แม้จนถึงความพยายามในการผูกพันมิตรด้วยการแต่งงานร่วมวงศ์ ด้วยการมีสัญญาผูกมัด หรือด้วยการมีตัวประกันก็ตาม

บรรดานครรัฐล้วนกระทำศึกสงครามซึ่งอำนาจกันเองและหรือทำทลายอำนาจราชวงศ์โจว นครรัฐหลายแห่งมีผู้นำตั้งตนเป็นราชาแล้ว บ้านเมืองขาดความมั่นคงปลอดภัยและความสงบสุข วาระสุดท้ายจึงสืบคานมาสู่ราชวงศ์โจวอย่างสุดท้ายที่สุดที่จะหลีกเลี่ยงได้เมื่อ 256 ปี ก.ศ.ศ. อาจกล่าวได้ว่า ทั้งแผ่นดินลุกเป็นไฟทุกหย่อมหญ้าด้วยการศึกสงครามทำหั่นกัน ตั้งแต่ 475 ปี ก.ศ.ศ. แล้ว ระหว่าง 475 ปี ก.ศ.ศ. จนถึง 221 ปี ก.ศ.ศ. จึงได้ชื่อว่ายุคนครรัฐออกศึก (Chan-kuo, Warring states) การเมืองเต็มไปด้วยการต่อสู้และสงครามมากกว่าสันติภาพความสงบสุข

แม้บ้านเมืองจะขาดความสงบสุข แต่ภาวะการเมืองมิได้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างความเจริญสืบต่อเนื่องจากราชวงศ์ซาง ดังจะเห็นได้ว่า ราชวงศ์โจวได้สร้างสรรค์ความเจริญด้านต่าง ๆ ที่เป็นนวัตกรรม (Innovations) ของราชวงศ์เองในด้านอักษรศาสตร์ ปรัชญา และทฤษฎีสังคม ความเจริญอันเป็นต้นแบบแม่บทหรือเป็นคลาสสิก (Classic) ของอารยธรรมจีนได้ปรากฏเป็นรูปร่างขึ้นในสมัยราชวงศ์นั้นแล้ว เมื่อถึง 221 ปี ก.ศ.ศ. ความเจริญแบบต่าง ๆ บนแผ่นดินจีนมีความเหมือนกันมากกว่าจะแตกต่างกัน เพราะมีการผสมผสานกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกัน ในปลายสมัยโจว ความเจริญที่เกิดขึ้นมีลักษณะเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ อย่างอาภัพและทำทลายมากโดยเฉพาะสมัยไปไม้ผลิของปลายสมัยโจว สังคมเปลี่ยนแปลงจากสังคมศักดินามาเป็นสังคมเมือง การเมืองการปกครองเปลี่ยนจากระบอบศักดินาสวามิภักดิ์เป็นระบอบรวมอำนาจโดยมีระบบราชการ เศรษฐกิจมีการเกษตรมุ่งเพิ่มผลผลิตในพื้นที่จำกัด (Intensive agriculture) การค้า การถือครองที่ดินโดยเสรีและอาชีพช่างฝีมือ อุดมการณ์หลักของสังคมเริ่มเห็นโดดเด่นคือ ลัทธิขงจื้อ (Confucianism) ความเจริญที่เต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงอย่างริเริ่มสร้างสรรค์ใหญ่หลวงเช่นนั้นจะไม่ปรากฏยิ่งใหญ่อีกเลยจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19²

ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ (Technology)

ความก้าวหน้าทางวิทยาการของสมัยโจวปรากฏเด่นในด้านการถลุงแร่โลหะเหล็ก วิทยาการถลุงแร่เริ่มต้นจากความรู้ในการหล่อทองสัมฤทธิ์และการใช้เตาเผาใช้ความร้อนสูง แต่ในสมัยซางไม่นิยมผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยเหล็ก วิทยาการหล่อและถลุงแร่โลหะด้วยอุณหภูมิสูงเป็นนวัตกรรมก่อนโลกตะวันตกถึง 1,900 ปี เตาผลิตเหล็กเป็นเตาถลุงพ่นลม (Blast Furnace) ใช้กันมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 1 ก.ศ.ศ. คือประมาณ 1,200 ปีก่อนโลกตะวันตก การประกอบกิจการ

เหมืองแร่และการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้และอาวุธจากเหล็กมีปริมาณมาก เหล็กมีราคาถูกกว่าทองสัมฤทธิ์มาก มีทั้งเหล็กดี เหล็กหล่อ เหล็กชุบและเหล็กกล้า แต่ทองสัมฤทธิ์ก็ยังคงเป็นแร่โลหะอันมีค่าใช้ผลิตเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับพระราชสำนัก พิธีกรรมและสำหรับชนชั้นสูง เพราะการครอบครองแร่โลหะอันมีค่าเป็นหลักฐานชัดเจนของการมีสิทธิ์ปกครองรัฐอาณาจักร

วิทยาการผลิตเหล็กได้กลายเป็นพื้นฐานใหม่สำหรับการแข่งขันเชิงเศรษฐกิจ การเพาะปลูกได้ผลผลิตมีปริมาณมากเพราะใช้เครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยเหล็ก และสามารถขยายพื้นที่การเพาะปลูกไปสู่ลุ่มแม่น้ำแยงซีและภาคใต้ การค้าขายสินค้าทำด้วยเหล็กก็มีปริมาณมาก เครื่องมือเครื่องใช้เหล็กเป็นเครื่องมือที่จำเป็นในการเพาะปลูก การก่อสร้าง และการขุดคลองตามระบบชลประทานพื้นฐาน ระบบคลองและแม่น้ำ ตลอดจนการริเริ่มใช้ม้าเป็นสัตว์พาหนะ ทำให้การขนส่งคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น สินค้าและบริการ ตลอดจนสวัสดิภาพการไปถึงเมืองหลวงได้รวดเร็วมาก เส้นทางสื่อสารคมนาคมทางบกทางน้ำเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยโจวให้เจริญมาก

เศรษฐกิจ

1. การจัดที่ดิน

ในสมัยโจว ความยิ่งใหญ่สำคัญยิ่งยวดทางเศรษฐกิจอยู่ที่การถือครองที่ดินตามประเพณีเมื่อสถาปนาราชวงศ์ มีประเพณีการสำรวจที่ดินและประชากรโดยทำเป็นทะเบียนเพื่อประโยชน์ในการเก็บภาษีอากรและเรียกเกณฑ์แรงงาน ในขั้นต้น ชุนนางจะได้รับพระราชทานที่ดิน แรงงานคน สัตว์เลี้ยง เกวียนและเครื่องมือเครื่องใช้ มีการซื้อขายหรือทอดทิ้งแรงงานคนได้ตามอัธยาศัย ชุนนางเจ้าของที่ดินจัดสรรปันส่วนที่ดินให้แก่บุตรหลานญาติสนิทและบริวาร และกำหนดวิธีการทำประโยชน์บนที่ดินโดยให้ครอบครัวชาวนา 8 ครอบครัวเข้าทำกินครัวเรือนละ 1 ส่วน รวมเป็น 8 ส่วน ครอบครัวทั้ง 8 ต้องร่วมกันทำนาอีก 1 ส่วน ประมาณ 15 เอเคิลส์ให้แก่เจ้าของที่ดิน ระบบนาดี (Well Field System) นี้สะท้อนคตินิยมที่ว่า ที่ดินเป็นที่ทำประโยชน์ของส่วนรวม (Communal use) และคตินิยมการรับใช้เจ้าของที่ดินด้วยการรับใช้เป็นแรงงาน ชาวนามีได้เป็นเจ้าของที่ดิน

ในปลายสมัยโจว ระบบการจัดสรรที่ดินดังกล่าวเริ่มไร้ผล เพราะประชากรเพิ่มมากขึ้น มีการขยายพื้นที่เพาะปลูก ชาวนาจับจองที่นาโดยเสียภาษีตามปริมาณที่ดินที่จับจอง ภาษีที่ดิน (Land tax) นี้คือค่านา อนุญาตให้ทำประโยชน์บนที่ดินแต่ไม่มีสิทธิ์ถือครอง แต่ต่อมา บรรดานครรัฐขยายอาณาเขต พื้นที่เพิ่มเติมถูกจัดสรรแก่ชาวนา ชาวนาจึงเป็นไทมีที่ดินเป็นของตนเอง ไม่ต้องมีภาระผูกพันต่อชนชั้นสูงเจ้าของที่ดินอีก ชาวนามีหน้าที่เสียภาษีที่ดินหรือค่านาแก่รัฐเท่านั้น ที่ดินจึงกลายเป็นอสังหาริมทรัพย์ที่ซื้อขายได้

2. การเพาะปลูก

การเกษตรในสมัยโจว แม้จะมีปัญหาที่ดินเป็นของชนชั้นสูงเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็เป็นการเกษตรที่มีความเจริญทางวิทยาการแล้ว เริ่มต้นจากการใช้เครื่องมือเครื่องใช้เหล็กในการเพาะปลูกที่สำคัญคือ คันไถเหล็ก นับว่าเป็นการปฏิวัติการเกษตรครั้งสำคัญในจินภาคเหนือ การเพาะปลูกได้ขยายพื้นที่มีหนาแน่นมากขึ้นเพราะรู้จักควบคุมน้ำเพื่อการเกษตรด้วยการระบายน้ำ การทตน้ำ และการกักเก็บน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการขุดคลองทั่วไปตั้งแต่ 500 ปี ก.ค.ศ. เพื่อเป็นเส้นทาง การขนส่งคมนาคม เป็นประโยชน์แก่การค้าและการขนส่งพืชผลและภาชีส่วยสาอากร วิทยาการผลิตเหล็กและการขุดคลองได้ส่งเสริมให้การเพาะปลูกเพิ่มพูนผลผลิต ประชากรเพิ่มขึ้นจนมีผลกระทบต่อทรัพยากรในแผ่นดินอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ในปลายสมัยโจว ชาวนาบุกเบิกถางที่ทำกิน และถือครองที่ดินโดยเสรี ชาวนาเกิดความมั่นใจที่จะเพาะปลูกเพิ่มผลผลิตธัญพืชหลายประเภทจากโลกเอเชียตะวันตกที่สำคัญคือ ข้าวสาลี ข้าวเจ้าจากเอเชียใต้และถั่วเหลือง เป็นธัญพืชหลักในการเกษตรที่เน้นการเพิ่มผลผลิตเป็นหลักในพื้นที่จำกัด (Intensive agriculture) มีการอนุรักษ์ดินด้วยวิธีการใช้ปุ๋ยมนุษย์ ไถแล้วหว่าน ปลูกเรียงเป็นแถว หมั่นถอนวัชพืชทิ้ง และนิยมปลูกพืชหมุนเวียน ที่สำคัญคือ การพัฒนาการชลประทานเพื่อป้องกันน้ำท่วม หรือเก็บกักน้ำ หรือระบายน้ำออกและควบคุมระดับน้ำเข้าออก การชลประทานเป็นการใหญ่หลวงที่ชาวนาจะทำตามลำพังมิได้ ต้องมีการจัดการอย่างเป็นระบบและใช้แรงงานมหาศาล เจ้าหน้าที่บ้านเมืองต้องเป็นผู้กำหนดแผนปฏิบัติ และควบคุมดำเนินการ อำนาจรัฐจึงเริ่มมีความหมายจำเป็นสำหรับชาวนามากแล้วนับแต่นั้นมา

3. การค้าขาย

พัฒนาการของการผลิตเหล็กและการขนส่งคมนาคมได้ทำให้การค้าเจริญเติบโตใหญ่ขึ้นด้วยสินค้า บริการและส่วยสาอากรล้วนถูกขนส่งเข้าสู่เมืองหลวงซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้า การค้าพัฒนาอย่างรวดเร็วจนมีลักษณะสลัซซึบซ้อน อย่างน้อยที่สุด ก็มีการใช้เปลือกหอยเป็นเบี้ยแลกเปลี่ยนสินค้า จนเปลี่ยนเป็นใช้เหรียญกษาปณ์ทองแดง (Copper) เป็นการเริ่มต้นกระบวนการใช้เงินตรา (Monetarization) สินค้ามีหลายประเภท การค้าเริ่มเป็นการค้าสินค้าและบริการเฉพาะประเภท ระบบการตลาดอย่างแท้จริงได้ถือกำเนิดขึ้นแล้ว สินค้าประเภทใดที่ให้รายได้งดงามกลายเป็นสินค้าต้องห้ามโดยรัฐเป็นผู้มีอำนาจผูกขาดคือ สินค้าเหล็กและเกลือ อย่างไรก็ตาม สังคมเศรษฐกิจในสมัยโจวยังคงเป็นสังคมที่แสดงชัดเจนว่า ชาวนาและช่างฝีมือ คือชนชั้นผู้ใช้แรงงานผลิตเพื่อสนองตอบชนชั้นสูงซึ่งเป็นชนชั้นผู้รับบริการ ทั้งอุปโภคบริโภค

การเมืองการปกครอง

1. คตินิยมความชอบธรรม

ผู้นำของราชวงศ์โจวตั้งตนเป็นราชา (Wang) และได้กำหนดทฤษฎีการเมืองบนพื้นฐานแห่งคตินิยมเดิมของราชวงศ์ชาง เพื่อให้พระราชอำนาจมีความชอบธรรม ทฤษฎีได้อ้างถึงเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ของราชวงศ์โจวคือ พระเทพสวรรค์หรือฟ้า (T'ien, หรือ Heaven) เป็นองค์เดียวกับกับพระเทพเจ้าตี้ (Ti) หรือเทพเจ้าพิภพหรือดิน ของราชวงศ์ชาง พระเทพสวรรค์ได้ประทานอำนาจมอบหมายให้ผู้ใดก็ตามที่ได้รับแต่งตั้งให้มีอำนาจปกครอง อำนาจที่มอบหมายให้นี้อาจถูกเพิกถอนเมื่อใดย่อมได้ตามวิถีทางอันลึกลับแห่งการได้มาและการเพิกถอน ความคิดนี้ก่อให้เกิดผลที่ตามมาคือ ประการแรก ความคิดที่เด่นชัดว่า สวรรค์ย่อมแผ่ขยายไปทุกสารทิศครอบคลุมทั่วแผ่นดิน ราชผู้ทรงเป็นพระโอรสแห่งสวรรค์ ทรงได้รับมอบหมายอำนาจจากสวรรค์ จึงทรงเป็นสากลราช (Universal monarch) สมควรที่ประชาชนจะปฏิบัติบูชา ความคิดดังกล่าวหมายถึงประเทศชาติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้ผู้ปกครองเพียงผู้เดียวผู้ได้รับมอบหมายอำนาจจากสวรรค์ ความแตกแยกของบ้านเมืองและการมีผู้ปกครองหลายคนถือว่าการละเมิดความคิดพื้นฐานดังกล่าว ความคิดนี้เป็นพลังหลักให้เหตุผลแก่การสร้างบ้านเมืองรวมเป็นหนึ่งภายใต้ผู้ปกครองชอบธรรม ดีกว่าการรวมอำนาจและพิชิตดินแดนโดยพลังอำนาจทหารหรือการปกครองโดยการใช้อำนาจทางทหารถ่วงดุลตรวจสอบแต่เพียงปัจจัยเดียว ดังนั้น โดยอุดมคติแล้ว จีนถือว่า ทั้งแผ่นดินมีจักรพรรดิเพียงหนึ่ง เสมือนท้องฟ้าอันกว้างใหญ่ไพศาลย่อมมีดวงอาทิตย์เพียงดวงเดียว จักรพรรดิทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองแผ่นดิน และทรงพระปรีชาสามารถในการศาสนา ปรัชญา ศิลปะและการยุทธ์ ความเป็นผู้นำของจักรพรรดิมีทั้งลักษณะของการเป็นผู้นำทางโลกและทางธรรม จักรพรรดิทรงมีทั้งลักษณะเป็นผู้ปกครองและนักบวชผู้ทรงศีล เพื่อผดุงไว้ซึ่งเอกภาพแห่งประเทศชาติ

ผลประการที่สองของคตินิยมสวรรค์มอบหมายอำนาจแก่ผู้นำ คือ การปกครองแผ่นดินตามอำนาจที่สวรรค์มอบหมายให้ ระบบจักรวาลแบบจีนได้อุปมาอุปไมยไว้ว่า สวรรค์ย่อมโคจรโดยรอบดาวเหนือ เฉากเช่นสรรพสิ่งบนพื้นพิภพย่อมหมุนเวียนอยู่โดยรอบองค์จักรพรรดิ โลกคือสวรรค์ที่ชะลอลงมาสู่พื้นพิภพ เป็นที่สถิตินิรันดรสำหรับผีบรรพบุรุษ และที่สถิตสถาพรสำหรับระเบียบแบบแผนอันดีงาม จักรพรรดิทรงเชื่อมพื้นพิภพเข้ากับสวรรค์ให้มีดุลประสานเป็นหนึ่ง (Harmony) ด้วยวิธีการตั้งพิธีกรรมเป็นสื่อติดต่อเพื่อความเข้าใจในพระประสงค์ของสวรรค์ การปกครองที่ดี คือการปกครองตามพระประสงค์แห่งสวรรค์ ต้องมีการประกอบพิธีกรรมเช่นสรวงบูชาสวรรค์ฟ้าและดินซึ่งสืบต่อเนื่องกันมาจนถึงสมัยใหม่ สถานที่ตั้งการพระราชพิธีคือ บริเวณนอกนครปักกิ่ง เป็นลานทรงกลมสามชั้นและมีเทวาลัยสวรรค์อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน

จักรพรรดิและชนชั้นปกครองต้องปกครองแผ่นดินโดยธรรม มีทั้งคุณธรรมและความสุจริตยุติธรรมเป็นที่ตั้งตามพระประสงค์แห่งสวรรค์ เป็นการรับผิดชอบต่อสวรรค์เบื้องบนมากกว่า

ประชาชนเบื้องล่าง คตินิยมการปกครองตามสวรรค์โองการนี้มีความหมายยิ่งใหญ่มากกว่าคตินิยมที่ว่า องค์กรพรรคเป็นพระโอรสแห่งสวรรค์ เพราะที่พยางค์แห่งพระราชสมภพนั้นไม่อาจคุ้มครอง จักรพรรดิผู้ทรงประพาศติศีลธรรม ล่วงละเมิดโองการสวรรค์ได้ สวรรค์สามารถเพิกถอนอำนาจจาก จักรพรรดิแล้วประทานแก่ผู้อื่นที่มีความสามารถมากกว่าและมีคุณธรรมดีกว่า พระชาติกำเนิดแห่ง จักรพรรดิไม่มีน้ำหนักความชอบธรรมเท่าสวรรค์มอบหมายอำนาจแก่ผู้ใดย่อมได้ จักรพรรดิและ ราชวงศ์อาจไม่มีสิทธิ์ปกครองต่อไป ถ้าสวรรค์มอบหมายอำนาจแก่ผู้อื่นวงศ์อื่น นิमितบอกเหตุว่า ราชวงศ์จะสูญเสียนอำนาจที่ได้รับมอบหมายจากสวรรค์คือ กัณฑ์พิบัติจากภัยธรรมชาติ ไฟรฟ้า ข้ำแผ่นดินลุกฮือขึ้น แผ่นดินร้อนเป็นไฟทุกหย่อมหญ้า

คตินิยมเรื่องจักรพรรดิเป็นพระโอรสแห่งสวรรค์และสวรรค์มอบอำนาจนั้น มีอิทธิพลฝัง รากลึกในมวลหมู่คนจีน เมื่อใดแผ่นดินจีนเกิดกบฏ ชาติผู้นำและราชวงศ์ คนจีนจะมีความรู้สึก ต้องการที่จะให้บ้านเมืองรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้รัฐบาลเดียว เอกภาพคืออุดมคติ เต็มไปด้วยความรู้สึกนึกคิดต้องการอย่างรุนแรง เพราะเอกภาพหมายถึงเสถียรภาพความมั่นคงสันติสุข และความอุดมสมบูรณ์พูนสุข อุดมคตินี้ผันแปรไปตามจังหวะขึ้น ๆ ลง ๆ ของประวัติศาสตร์ ความ รุ่งโรจน์แล้วตกต่ำของราชวงศ์เปรียบได้กับชะตากรรมของประชาชนและครอบครัว ประวัติศาสตร์มี วัฏจักรเป็นเครื่องลิขิตชีวิตผู้คน เมื่อแผ่นดินเกิดกบฏคนไร้ชื่อไร้แป ย่อมมีคนดีมีฝีมือกอบกู้บ้าน เมืองขึ้นมาใหม่ให้รวมกันได้อีก จักรวรรดิรุ่งเรืองแล้วไม่นานก็จะแตกแยกและล่มสลายไปเมื่อ จักรพรรดิทรงไร้พระปรีชาสามารถในการปกครอง วัฏจักรแห่งการเมืองนี้คือ วัฏจักรแห่งราชวงศ์ (Dynastic Cycle) ด้วย เพราะราชวงศ์คือสถาบันการเมืองการปกครอง และเป็นชนชั้นหนึ่งของ สังคมที่มีหน้าที่ปกครองโดยผูกขาดอำนาจส่วนกลางไว้

ประวัติศาสตร์ราชวงศ์เป็นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการปกครองโดยราชวงศ์ และ ได้ให้หลักฐานเหลือคณานับว่า จักรพรรดิที่มีได้ทรงประพาศติศีลธรรมและไร้พระปรีชาสามารถ ย่อม ทรงสูญเสียดุลอำนาจที่ได้รับมอบหมายจากสวรรค์ เสี่ยงปวงชนและความรู้สึกนึกคิด ตลอดจน พฤติกรรมของประชาชนต่อจักรพรรดิและต่อราชวงศ์ มีอิทธิพลใหญ่หลวงที่จะลิขิตราชวงศ์นั้นให้ เรื่องอำนาจหรือสูญเสียอำนาจได้ตามวัฏจักรทางการเมือง เมื่อใดที่ปัญญาชนในแผ่นดินเชื่อมั่นว่า ราชวงศ์สิ้นสุดความชอบธรรมโดยเหตุดังกล่าวแล้ว ราชวงศ์จะสุดสิ้นหนทางที่จะอยู่รอดได้เพราะ ปัญญาชนคือผู้นำแนวทางก่อเกิดเสียงปวงชนที่ดีหรือร้ายต่อราชวงศ์ได้ ระบอบการปกครองของ จีนตั้งแต่แรกเริ่มจึงมีคตินิยมเชื่อถือและปัญญาชนเป็นพลังอำนาจสำคัญที่จะถ่วงดุลตรวจสอบพระ ราชอำนาจ แม้สังคมจีนจะขาดองค์การศาสนาที่ตั้งมั่นเป็นศาสนจักรก็ตาม ชนชั้นปกครองตั้งแต่ จักรพรรดิลงไปจนถึงข้าราชการต้องปกครองโดยธรรมเท่านั้น จึงจะมีสิทธิ์ผูกขาดอำนาจได้ในระยะ ยาวนาน อีกทั้งต้องเรียนรู้การประกอบพิธีกรรม สามารถเสี่ยงทายทำนายทายทักดีร้ายได้ สามารถ ที่จะปัญญาชนผู้ทรงภูมิความรู้สูงส่งและเป็นผู้เจริญ เป็นผู้นำปัญญาชนในแผ่นดิน ชำนาญใน

การปกครองและในการจัดการทรัพยากรในแผ่นดิน เชี่ยวชาญในการใช้ภาษาเป็นสื่อถ่ายทอดวัฒนธรรมและการปกครอง ลำพังชาติตระกูลสูงส่งหรือลำพังความสามารถในการรบ ยังไม่เป็นการเพียงพอที่จะทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดสามารถอยู่รอดได้ในแคว้นการเมืองที่เต็มไปด้วยการต่อสู้ซึ่งไหวพริบทุกวิถีทาง เวทีการเมืองมีไว้สำหรับผู้หาญกล้ารอบด้านที่มีศิลปะในการปกครองแผ่นดินอันกว้างใหญ่อย่างจีนเท่านั้น ประวัติศาสตร์จีนได้พิสูจน์ให้เห็นสัจธรรมการเมืองเช่นนี้มาตั้งแต่ปัจจุบันเกือบ 3,000 ปีแล้ว

2. ระเบียบบริหารของรัฐ

แม้ราชวงศ์โจวจะกำหนดทฤษฎีการเมืองเพื่อสร้างความชอบธรรมให้มีสิทธิ์ปกครองบ้านเมือง แต่แผ่นดินที่กว้างใหญ่อมจะอาศัยความชอบธรรมประการเดียวมิได้ ต้องอาศัยศิลปการปกครองเป็นหลักด้วย แผ่นดินโจวขยายไปด้วยวิธีการตั้งชุมชนการเกษตร ยังไม่มีระบบราชการอย่างแท้จริง การปกครองต้องใช้อำนาจส่วนกลางและวัฒนธรรมเป็นสื่อว่า แผ่นดินใดมีภาษาพิธีกรรมและการปกครองแบบโจว ถือว่าเป็นแผ่นดินโจว วัฒนธรรมที่แพร่หลายย่อมไม่สามารถขีดวงจำกัดได้ด้วยพรมแดน จึงเป็นการใช้วัฒนธรรมโจวกลืนกินวัฒนธรรมต่างด้าวที่อ่อนแอกว่า (Acculturation) กุศโลบายกลืนชาติภาษาวัฒนธรรมเช่นนั้นเป็นลักษณะสำคัญที่จะปรากฏครั้งแล้วครั้งเล่าในประวัติศาสตร์จีน ถือเป็นกุศโลบายแผ่ขยายอำนาจเข้าปกครองดินแดนที่ได้ผลยิ่งกว่าการพิชิตดินแดนด้วยพลังอำนาจทางทหาร

ราชวงศ์โจวได้พัฒนาการปกครองเหนือกว่าราชวงศ์ซางอีกระดับหนึ่ง เป็นระบอบศักดินาสวามิภักดิ์เบื้องต้น (Proto-Feudalism) โดยมีองค์การการเมืองแบบราชวงศ์ซางแต่มีขนาดใหญ่กว่ามาก เดิมตระกูลโจวปกครองกันตามคตินิยมของเผ่า (Tribes) ที่มีการควบคุมกันอย่างมีประสิทธิภาพ โดยถือสายสัมพันธ์อันเครือญาติเป็นหลัก ผู้ปกครองล้วนเป็นนักรบที่มีความสัมพันธ์อันเครือญาติกัน เมื่อราชวงศ์โจวพิชิตดินแดนของราชวงศ์ซางได้แล้ว ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็นนครรัฐห้าสิบกว่าแห่ง แล้วมอบหมายนครรัฐเหล่านั้นและอำนาจหน้าที่ให้แก่ชนชั้นนักรบซึ่งล้วนเป็นญาติสนิทมิตรสหาย ผู้ใกล้ชิดให้ปกครองกันเป็นอิสระ ผู้ปกครองนครรัฐก็ได้แบ่งซอยพื้นที่การปกครองและมอบหมายอำนาจให้แก่คณะบริวารอีกเป็นชั้น ๆ ตามลำดับ การปกครองของราชวงศ์โจวจึงเหมือนกับราชวงศ์ซางที่นิยมแบ่งพื้นที่การปกครองและอำนาจหน้าที่กระจายออกไปสู่ระดับภูมิภาคตามแบบอย่างเบื้องต้นของระบบศักดินาสวามิภักดิ์ ตำแหน่งทางการเมืองระดับสูง คือ ตำแหน่งจักรพรรดิและตำแหน่งเจ้านครรัฐ ล้วนเป็นตำแหน่งที่สืบต่อกทอดในวงศ์สกุล โครงสร้างการเมืองการปกครองในชั้นต้นของราชวงศ์โจวจึงเป็นโครงสร้างการปกครองครอบครัวที่ขยายใหญ่อิงแบบอย่างระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ (Feudal-familial system) และมีแบบแผนของการแบ่งมอบพื้นที่และมอบหมายอำนาจหน้าที่ซอยถี่ยิบลงไปตามลำดับชั้น

แนวความคิดเรื่องรัฐแบบราชวงศ์โจวเป็นความคิดมุ่งหมายไปที่เมืองหลวงซึ่งเป็นนครที่มีกำแพงโดยรอบ (Walled city หรือ Guo) เป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ มีประชากรหนาแน่น เป็นพื้นที่ผสมที่มีทั้งชานเมืองและเมืองใหญ่น้อย (Towns) โดยมีเมืองใหญ่เป็นศูนย์กลาง บรรดาเจ้านครรัฐที่ได้รับพื้นที่การปกครองล้วนสร้างนครที่มีกำแพงใหญ่โดยรอบตามแผนผังของราชวงศ์โจว ดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นเมืองป้อมปราการมีไร่นาแวดล้อม บางแห่งได้พัฒนาเมืองประเภทนี้จนเจริญเป็นชุมชนเมืองที่แท้จริง ทั้งชุมชนเมืองอาจมีแต่ผู้คนเชื้อสายเดียวกันหรือถูกบังคับอพยพให้อยู่รวมกันในชุมชนเมือง ในระยะแรก ราชวงศ์โจวปกครองเมืองหลวงและปริมณฑลตามแบบอย่างของราชวงศ์ชางที่ให้ชนชั้นนักรบเป็นชนชั้นปกครองด้วย แต่ราชวงศ์โจวพยายามจัดตั้งการปกครองให้มีระบบ มีระเบียบแบบแผนและจัดตั้งองค์การตลอดจนพยายามควบคุมการปกครองภูมิภาคให้ใกล้ชิด

บรรดานครรัฐเปรียบประดุจรัฐบริวารที่มีความสำคัญลดหลั่นกันไปตามลำดับ ผู้ปกครองล้วนเป็นญาติสนิทมิตรสหาย วงศ์ตระกูลของผู้ปกครอง ประชากรและระบอบการปกครองตลอดจนนครรัฐล้วนได้รับพระราชทานนามเฉพาะ ผู้ปกครองตามลำดับชั้นได้รับพระราชทานตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์และเครื่องยศ มีพิธีแต่งตั้งเข้าดำรงตำแหน่งและแสดงพันธกรณีต่อกันระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค ชนชั้นผู้ปกครองในนครรัฐจะได้รับสิ่งของบรรณาการและกำลังผู้คนซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์อันมีค่าเป็นแรงงานสำคัญกว่าที่ดิน ผู้ปกครองนครรัฐล้วนมีอำนาจปกครองเป็นอิสระและมีกองทัพของตนเอง โครงสร้างการปกครองนครรัฐหรือส่วนภูมิภาคมีลักษณะเลียนแบบโครงสร้างการปกครองเมืองหลวงหรือส่วนกลาง ชนชั้นนักรบเป็นชนชั้นผู้ปกครอง จัดตั้งองค์การและมีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ดังนั้นทั้งรัฐหรือเมืองหลวงและบรรดานครรัฐล้วนมีลักษณะเป็นนครรัฐ (Guo) ความเป็นนครรัฐเช่นนี้ได้พัฒนาขึ้นมาบนพื้นฐานของระบบศักดินาสวามิภักดิ์แบบราชวงศ์โจว

3. การทหาร

การรวมอำนาจบนพื้นฐานของระบบราชการต้องมีกองทัพเป็นเครื่องค้ำจุนพระราชอำนาจ กองทัพได้พัฒนาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นแล้วในปลายสมัยโจว กลยุทธ์รถศึกหุ้มเกราะหนักยังเป็นที่นิยมใช้อยู่ แต่สงครามขั้นสุดท้ายขึ้นอยู่กับการใช้ทหารราบกลุ่มละ 60-70 คน เข้าประจัญบาน จึงมีการริเริ่มเกณฑ์ชาวนาเป็นทหารราบหรือไพร่ราบ และได้ใช้ทหารราบเป็นกำลังหลักในการรบตามชายแดนกับผู้รุกรานและในการรบปราบปรามนครรัฐทั้งหลาย เมื่อศัตรูมาจากดินแดนมองโกเลียและใช้กลยุทธ์การรบบนหลังม้า (Mounted Warfare) ราชวงศ์ก็พัฒนาหน่วยทหารม้าขึ้นซึ่งมีความคล่องตัวและเคลื่อนไหวรวดเร็วกว่ารถศึก อาวุธหลักยังคงเป็นธนู หน้าไม้และดาบเหล็กปลายยาว การทหารเริ่มนิยมมีทหารอาชีพและทหารรับจ้าง ทั้งทหารม้าและทหารราบมีบทบาทหลักในการรบ แทนนักรบบนหลังรถศึกหุ้มเกราะซึ่งเป็นชนชั้นสูงผูกขาดอาชีพรบมาก่อน การทหารมีการ

ศึกษาและฝึกอบรมและมีตำราแล้ว ที่ขึ้นชื่อคือ ตำรับพิชัยยุทธศิลป์ (Ping-fa, The Art of War) ของซุนจื๊อ (Sun Tzu) หน่วยรบมีการจัดตั้งและมีการบังคับบัญชาการรบในยุทธบรีเวณที่ขยายออกไปหลายร้อยไมล์ การทหารนับว่าก้าวหน้ามาก

อาจจะกล่าวได้ว่า ระบอบการปกครองแบบราชวงศ์โจว โดยเนื้อแท้แล้วเป็นการปกครองเหนือวิถีชีวิตหมู่บ้านที่มีอำนาจปกครองตนเองเป็นอิสระและมีวัฒนธรรมพื้นบ้านแตกต่างจากเมืองหลวง ระบอบการปกครองเช่นนี้จึงไม่สามารถป้องกันมิให้บรรดานครรัฐแข็งเมืองได้ ในระยะแรก เจ้านครรัฐมีอำนาจปกครองเป็นอิสระ แต่ต้องแสดงความจงรักภักดีต่อส่วนกลาง บุตรหลานต้องไปพำนักศึกษาวชิการที่เมืองหลวงร่วมสำนักกับพระราชทายาท เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิดฉันเจ้ากับข้าและเพื่อเป็นเครื่องค้ำประกันมิให้เจ้านครรัฐแปรพักตร์ เจ้านครรัฐเองก็ได้ใช้วิธีการนี้ต่อคณะบริวารของตนเช่นกัน ชนชั้นผู้ปกครองรุ่นต่อไปจึงมีพื้นเพชาติตระกูล การศึกษาอบรมและความใกล้ชิดฉันเจ้ากับข้าแต่เยาว์วัยสืบต่อไปเป็นรุ่น ๆ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปจนถึงปลายสมัยโจว ได้มีการจัดสรรพื้นที่การปกครองใหม่ โดยนครรัฐมีปริมาณลดลงแต่มีพื้นที่ขยายอาณาเขตกว้างขวางมากขึ้นกว่าเดิม อำนาจเจ้านครรัฐหรืออำนาจส่วนภูมิภาคได้เพิ่มพูนขึ้นทำทนายพระราชอำนาจอย่างหลีกเลี่ยงได้ยากตามธรรมชาติวิสัย เจ้านครรัฐอ้างแผ่นดินของตนได้รับการปกป้องคุ้มครองโดยฝับรรพบุรุษและตนมีสิทธิ์ปกครองสืบต่อกทอดในวงศ์ตระกูล วงศ์ตระกูลเจ้านครรัฐจะถูกถอดถอนมิได้ เจกเช่น ราชวงศ์เองก็ไม่มีผู้ใดจะล้มได้เพราะได้รับมอบหมายอำนาจจากสวรรค์ ทั้งจักรพรรดิและเจ้านครรัฐต่างมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาและมอบหมายอำนาจให้ปกครองอาณาประชาราษฎร์ จักรพรรดิจะทรงยึดพื้นที่หรือล้มตระกูลเจ้านครรัฐมิได้ อย่างไรก็ตาม ระบบศักดินาสวามิภักดิ์ที่มีหลักการบริหารแบบกระจายอำนาจสู่ภูมิภาคจนก่อเกิดศูนย์อำนาจมากมายดังกล่าวนั้นได้ค่อย ๆ ลื่นสุดอำนาจอิทธิพลลงอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ด้วยสาเหตุหลายประการ

4. ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์เสื่อมถอยอำนาจ

ในสมัยโจวตะวันตกที่เต็มไปด้วยศึกชิงอำนาจระหว่างนครรัฐจนเกิดภาวะกลียุคขึ้นนั้น บรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตเห็นว่าสถาบันการปกครองมิได้ปกครองบ้านเมืองด้วยความสุจริตยุติธรรมเป็นที่ตั้ง บ้านเมืองแตกแยกขาดความสงบสุข จำเป็นต้องมีการปกครองแบบรวมอำนาจและมีคณะผู้ปกครองที่เป็นคนดีมีฝีมือและมีคุณธรรม ความคิดเรื่องระบอบราชาธิปไตยที่เน้นการรวมอำนาจ (Centralized Monarchy) ได้ก่อเกิดขึ้นจากกระแสความคิดแห่งยุคดังกล่าว และสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดที่กำลังจะเกิดขึ้นระหว่างปัญญาชนผู้ทรงคุณความรู้กับสังคมและการปกครอง ทั้งนี้จะเห็นได้จากการที่ราชวงศ์โจวได้จัดโครงสร้างการบริหารส่วนกลางโดยคณะเสนาบดีเป็นเจ้ากระทรวงทบวงกรม (Ministers) เพื่อบริหารพระราชสำนัก ตั้งพิธีกรรม บริหารทรัพยากรในแผ่นดินที่สำคัญคือ ส่วยสาอากร ที่ดินและแรงงานคน การบริหารโดยคณะเสนาบดีย่อมมีคณะบุคคล

มีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายและคำสั่งของคณะเสนาบดี คณะบุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดเสนาบดีในกิจการส่วนตนมาก่อน ผู้ปฏิบัติงานของเสนาบดีได้ชื่อว่าเป็นสุภาพชนผู้ทรงคุณความรู้ถือเป็นชนชั้นผู้ดี (“The shih,” Gentlemen)

ในการปกครองภูมิภาค เจ้านครรัฐและคณะผู้บริหารระดับสูงต้องมาจากการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง การบริหารมีลักษณะเหมือนการบริหารส่วนกลางและแบ่งราชการเป็นกิจการทหารและกิจการพลเรือน ในระดับล่างของภูมิภาคคือระดับเมือง ตำบลและหมู่บ้าน มีการแต่งตั้งหัวหน้าปกครอง (Prefects) ด้วย การปกครองภูมิภาคเป็นการปกครองอิสระจากส่วนกลาง แต่ยังคงอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของส่วนกลางทั้งในด้านารแต่งตั้งข้าราชการระดับสูง การบังคับบัญชาตามลำดับชั้นและการส่งข้าราชการเป็นผู้ตรวจราชการในภูมิภาค (Censors) การปกครองของราชวงศ์โจวเริ่มมีระเบียบแบบแผนเป็นระบบ ในการปกครองนครรัฐหรือการปกครองภูมิภาคเอง เจ้านครรัฐก็มีคณะผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานแบบเมืองหลวง การบริหารเริ่มมีระเบียบแบบแผนเป็นระบบมากขึ้นเป็นเบื้องต้นของระบบราชการ ทั้งเสนาบดีและชนชั้นผู้ดีได้กลายเป็นชนชั้นผู้ปกครองรุ่นใหม่แทนชนชั้นนักรบซึ่งเคยผูกขาดการปกครองมาก่อนในระบบศักดินาสวามิภักดิ์

อำนาจอิทธิพลของชนชั้นนักรบได้ลดลงมากอีกด้วยเหตุการณ์กระทำศึกชิงอำนาจกันเองจนชนชั้นนักรบได้ลดปริมาณลงไปมาก แม้แต่การรับทัพจัดศึกเองก็มีความเปลี่ยนแปลงก่อเกิดผลกระทบต่อชนชั้นนักรบ ตั้งแต่สมัยโจวตะวันออก ระบบการเกณฑ์ชาวนาเป็นทหารราบและการรบโดยใช้ทหารราบและทหารม้าเป็นหน่วยรบหลักแทนชนชั้นนักรบที่เป็นนักรบบนรถศึก ตลอดจนความนิยมมีทหารอาชีพและทหารรับจ้าง เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยทำให้ชนชั้นนักรบไม่สามารถจะผูกขาดอาชีพรบได้อีกต่อไป ทหารแบบใหม่ที่ทำให้ความดีความชอบในการรบย่อมได้รับยศบรรดาศักดิ์เลื่อนขั้นขึ้นสู่ชนชั้นสูงได้แทนชนชั้นนักรบแบบเก่า อวสานของชนชั้นนักรบเก่าจึงสืบเนื่องมาจากการหมดบทบาทสำคัญคือ การรบ แม้แต่การปกครอง นักรบเก่าก็ไม่สามารถจะแข่งกับชนชั้นผู้ดีซึ่งเป็นปัญญาชนได้ ทุกคนครรัฐล้วนเสาะแสวงหาคนดีมีฝีมือมากกว่านักรบเพื่อเป็นนักปกครอง นักรบจึงหมดสิทธิ์ผูกขาดอาชีพปกครองอีกต่อไป แม้แต่ญาติสนิทมิตรสหายที่ไม่มีวิชาความรู้ก็ไม่สามารถจะปกครองได้ การปกครองเน้นการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น และคำนึงถึงวิชาความรู้และคุณธรรมเป็นหลักมากกว่าสายสัมพันธ์ฉันเครือญาติแล้ว ผู้นำทางทหารและผู้นำพลเรือนมิได้มีหน้าที่ปกครองเท่านั้น หากแต่ยังต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อธำรงไว้ซึ่งสังคมอันมีระเบียบแบบแผนสอดคล้องสมดุลงกับระเบียบแบบแผนของระบบจักรวาลด้วย

ความเจริญทางเศรษฐกิจและการยินยอมให้มีการถือครองที่ดินโดยเสรีก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ระบบศักดินาสวามิภักดิ์หมดพลังแข็งแกร่งไป ชนชั้นผู้ดีมีที่ดินเป็นของตนเอง ชาวนาที่เคยพึ่งพาชนชั้นนักรบเพื่อทำประโยชน์ที่ดินของชนชั้นนักรบ เริ่มมีที่ดินเป็นของตนเองมากขึ้น ช่างฝีมือและพ่อค้าที่เคยผลิตผลงานเพื่อชนชั้นนักรบ ก็ผลิตผลงานเพื่อประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะผลิต

ผลเหล็กที่มีราคาถูกมาก ช่างฝีมือและพ่อค้าจึงมีฐานะดีพอที่จะซื้อที่ดินสะสมไว้เป็นปริมาณมาก ที่ดินนี้ได้เป็นทรัพย์สินอันมีค่าเป็นของชนชั้นนักรบอีกต่อไปแล้ว การถือครองที่ดินโดยเสรียังหมายถึงการที่ที่ดินนั้น ๆ เป็นพื้นที่การปกครองที่ส่วนกลางส่งข้าราชการไปปกครองด้วย การจัดการที่ดินใหม่โดยให้มีการถือครองที่ดินโดยเสรีจึงเป็นการจัดการที่ดินใหม่ นอกกระบบศักดินาสวามิภักดิ์ ชนชั้นสามัญไม่ว่าจะเป็นชาวนา ช่างฝีมือและพ่อค้ามีความเป็นอิสระมากจนหมดความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยชนชั้นนักรบแล้ว เมื่อขาดชนชั้นสามัญเป็นฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ และขาดที่ดินเป็นเงื่อนไขความสัมพันธ์ต่อกันจนเจ้ากับข้า ชนชั้นนักรบก็ย่อมจะมีอำนาจอิทธิพลและบทบาทในสังคมลดน้อยถอยลง อำนาจที่เคยครอบงำชนชั้นสามัญ ย่อมหมดความหมายสำคัญไปมาก สามัญชนมีความผูกพันต่อชนชั้นนักรบในภูมิภาคน้อย ชนชั้นนักรบไม่สามารถจะแข่งอำนาจอิทธิพลกับชนชั้นปกครองรุ่นใหม่คือ ชนชั้นผู้ดีได้อีกแล้ว ระบบศักดินาสวามิภักดิ์ที่มีที่ดินเป็นเงื่อนไขความสัมพันธ์จึงไม่เข้มแข็งทรงพลังเหมือนเดิม

พระราชอำนาจอันเข้มแข็งบนพื้นฐานของระบบราชการยังคงให้ความสำคัญแก่กิจการตั้งพิธีกรรมที่ติดเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง พิธีกรรมทั้งหลายยังคงแสดงความรุนแรงด้วยการนิยมฆ่ามนุษย์และสัตว์บูชาขวัญ นิยมการล่าสัตว์เพื่อใช้บูชาขวัญและเพื่อเป็นการฝึกสู้กับสัตว์จนเข้มแข็งพอที่จะสู้กับมนุษย์ด้วยกันเองได้ และนิยมการรบ กิจการสำคัญของรัฐคือ การบูชาขวัญและการรบซึ่งล้วนต้องมีการตั้งพิธีกรรมอันมีการบูชาขวัญ การฆ่าสัตว์และมนุษย์เพื่อบูชาขวัญ และการรบพุ่งเอาชีวิตแก่กัน คือความหมายอันแท้จริงของอำนาจทางการเมืองตั้งแต่สมัยช่างจนถึงสมัยโจว การจัดระเบียบบริหารของรัฐโดยเริ่มมีระบบราชการยังไม่มีรากฐานอันมั่นคงพอที่จะเป็นฐานอำนาจทางการเมืองแก่ราชวงศ์ได้ ชนชั้นผู้ดีซึ่งเป็นชนชั้นปกครองรุ่นใหม่ได้มีอำนาจมากขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

พระราชอำนาจได้ถูกถ่ายทอดไปอยู่ในมือของชนชั้นผู้ดี บรรดานครรัฐมีปริมาณน้อยแต่มีพื้นที่การปกครองกว้างขวาง อีกทั้งมีระบบราชการเป็นการเสริมอำนาจให้แก่ส่วนภูมิภาคให้เข้มแข็งพอที่จะท้าทายพระราชอำนาจได้ การปกครองภูมิภาคจึงเป็นการปกครองอิสระจากส่วนกลาง ในภาคปฏิบัติ ลำพังระบบราชการที่ราชวงศ์โจวได้ริเริ่มมีขึ้นจึงไม่สามารถจะเป็นกลไกสำเร็จรูปในการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางได้ในระยะยาวนาน ชนชั้นนักรบมีอำนาจลดน้อยถอยลง แต่ชนชั้นใหม่ที่แทนที่คือ ผู้ดี กลายเป็นชนชั้นปกครองที่ราชวงศ์ไม่สามารถจะควบคุมให้อยู่ในอำนาจได้เช่นกัน การปกครองภูมิภาคที่มีอำนาจอิสระมิได้เกิดจากการแบ่งที่ดินให้ปกครองเป็นเงื่อนไขก่อให้เกิดระบบศักดินาสวามิภักดิ์ ความเป็นอิสระเกิดจากพลังแข็งแรงแห่งระบบราชการส่วนภูมิภาคที่ส่วนกลางควบคุมมิได้ทั่วถึงมากกว่านั่นเอง

ราชวงศ์โจวยังเผชิญปัญหาอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ การถือครองที่ดินโดยเสรีที่มีผลต่อรายได้ของรัฐ และมีผลต่อการเมือง ชนชั้นผู้ดี ทหาร พ่อค้า และช่างฝีมือ ล้วนเป็นชนชั้นเจ้าที่ดิน

ที่ดินของชนชั้นผู้ดีเพิ่มพูนขึ้นโดยมีความหมายถึงรายได้รัฐในรูปของภาษีที่ดินหรือค่านา ย่อมลดลงตามอัตราส่วน เพราะที่ดินของชนชั้นผู้ดีได้รับสิทธิยกเว้นจากการเสียค่านา ทหาร พ่อค้า ช่างฝีมือและชาวนาจิงนิยมหลีกเลี่ยงการเสียค่านาทุกวิถีทางแม้จนถึงการยอมยกที่ดินของตนให้เป็นของชนชั้นผู้ดี โดยยอมเสียค่านาให้แก่ผู้ดีในอัตราต่ำกว่าที่ต้องเสียให้แก่รัฐ การหลีกเลี่ยงที่จะเสียค่านาเช่นนี้ย่อมทำให้รัฐส่วนกลางได้รับรายได้ลดลง ชนชั้นผู้ดีเจ้าที่ดินกลับมั่งมี มีที่ดินเพิ่มมากมาย อำนาจบารมีจึงยิ่งใหญ่ ทั้งที่ดินอันเป็นบ่อเกิดแห่งความมั่งมี กำลังผู้คน และอำนาจตามตำแหน่งราชการ ล้วนส่งเสริมให้ชนชั้นผู้ดีมีอำนาจเข้มแข็ง จนสามารถจะทำทลายพระราชอำนาจได้ อีกประการหนึ่ง ชาวนาจิงที่ได้รับสิทธิยกเว้นค่านาและไม่ยกที่ดินให้แก่ชนชั้นผู้ดี ต้องรับภาระหนักอึ้งในการเสียค่านาจนตกทุกข์ได้ยาก การถือครองที่ดินโดยเสรีจึงเป็นปัญหาใหญ่หลวงก่อให้เกิดความไม่มั่นคงทางการเมืองสำหรับราชวงศ์โจวที่จะต้องเผชิญทั้งการทำทลายอำนาจจากชนชั้นผู้ดีและเผชิญการลุกฮือก่อการร้ายจากชาวนาจิงที่สวดจะทนทานต่อความยากลำบาก ปัญหาชนชั้นผู้ดีทรงอำนาจอิทธิพลและปัญหาความยากไร้ของชาวนาจิง กลายเป็นปัญหาอมตะที่ระบอบการปกครองของจีนไม่สามารถจะแก้ไขได้ในระยะยาวนาน ราชวงศ์ทุกยุคทุกสมัยล้วนเผชิญปัญหาดังกล่าว จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 การพัฒนาการเมืองการปกครองล้วนเกิดขึ้นโดยปัจจัยหนึ่งมาจากความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาอมตะนั้น

สังคม

เมื่อแรกสถาปนาราชวงศ์ฉิน เมืองหลวงหวางเฉิง (Wang ch'eng) มีกำแพงดินยาวเกือบ 3 กิโลเมตร ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น ก่อเกิดเมืองใหม่มากตามทีราบใกล้แม่น้ำ เมืองใหม่ส่วนใหญ่เติบโตมาจากเดิมเป็นที่ดินของเจ้าของที่ดินใหญ่ มีวัดเป็นศูนย์กลางการปกครองพื้นที่ทั้งหมด เมืองใหญ่น้อยล้วนต้องมีกำแพงป้องกันตนเองจากศัตรูต่างแดนและพวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ซึ่งคุกคามจีนมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 4 ก.ค.ศ. เมืองเหล่านี้ล้วนมีผังเมืองแน่นอนคือประกอบด้วยพื้นที่เขตอาศัยของชนชั้นสูงซึ่งส่วนใหญ่มีรั้วรอบขอบชิด พื้นที่อาศัยและผลิตของช่างฝีมือ พื้นที่อยู่อาศัยและทำการค้าของพ่อค้า โดยมีแหล่งบันเทิงเรีงรมย์ ร้านอาหาร โรงแรมและช่องโสเภณี และพื้นที่ไร่นาสาโทนอกกำแพงเมือง ผังเมืองเช่นนั้นแสดงให้เห็นชัดเจนว่า สังคมมีการแบ่งชนชั้น ผู้ที่ได้รับการคุ้มครองปกป้องคือ ชนชั้นสูงและพ่อค้าช่างฝีมือ ผู้ที่ต้องปกป้องคือ ชาวไร่ชาวนาที่ต้องถูกเรียกเกณฑ์ขึ้นป้อมค่ายประตู่หอรบเมื่อเกิดศึกประชิดเมือง

ในสมัยโจว โครงสร้างสังคมแบ่งชนชั้นตามหน้าที่ สูงสุดคือ นักรบนักปกครอง รองลงมาคือ ชาวนาผู้ผลิต ถัดมาคือ ช่างฝีมือผู้ผลิต และต่ำสุดคือพ่อค้าซึ่งชนชั้นสูงมิได้เห็นคุณค่าว่าจะเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตก่อให้เกิดรายได้แก่แผ่นดิน ชนชั้นสูงยังคงโดดเด่นและมีความเป็นอิสระมากขึ้นจากรัฐ โคตรวงศ์ได้ขยายเพิ่มเป็น 100 แซ่ แต่ละแซ่ล้วนมีอำนาจการปกครอง มีกำลังผู้คนและ

ทรัพย์สินคงคารโดยเฉพาะที่ดินมากมาย อีกทั้งผูกขาดการมีอาวุธยุทโธปกรณ์ โคตรวงศ์หรือแซ่หรือตระกูลมีกองทัพพร้อมออกศึกให้นายเหนือหัว

ในปลายสมัยโจว โครงสร้างของสังคมเปลี่ยนแปลง ชนชั้นสูงประกอบด้วยชนชั้นปกครองที่ส่วนกลาง มีผู้นำรัฐเป็นแกนนำและเหล่าขุนนางในพระราชสำนักเป็นคณะเสนาบดี ตำแหน่งของชนชั้นนี้สืบต่อกทอดในวงศ์สกุล ชนชั้นกลางได้แก่ คณะบริวารผู้รับใช้ในกิจการของเจ้าเมืองหรือเสนาบดี ผู้รับใช้นี้ถือเป็นชนชั้นผู้ดี (“The Shih,” Gentlemen) มีหน้าที่ตามความชำนาญเฉพาะอาทิ เป็นนักรบ ทนายหน้าหอ เสมียน อาลักษณ์ เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ผู้ทำงานในท่าเทียบของเสนาบดีหรือเจ้าเมือง ส่วนชนชั้นต่ำคือสามัญชนและทาส มีข้อควรสังเกตว่า ชนชั้นผู้ดี หรือทหารราบ หรือแม้แต่่นักรบอาชีพ หรือนักรบรับจ้างที่มีความดีความชอบ สามารถเลื่อนเป็นชนชั้นสูงได้ ถ้าได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ ก่อเกิดชนชั้นสูงรุ่นใหม่ ชนชั้นสูงนักรบและนักปกครองรุ่นเก่าที่เคยมีอำนาจยิ่งใหญ่ในสังคมถูกรุ่นใหม่บดบังรัศมีจนลดน้อยถอยอำนาจอิทธิพลไปตามลำดับ อีกประการหนึ่ง เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปมากแล้วได้ทำให้พ่อค้ามั่งมีศรีสุขและมีอำนาจอิทธิพลในสังคม แม้จะไม่มีโอกาสได้เป็นขุนนางปกครองบ้านเมืองก็ตาม ในสังคมที่มีโครงสร้างเปลี่ยนแปลงไปนี้ ทั้งเจ้านาย เจ้าเมืองและขุนนางล้วนต่อสู้ทุกรูปแบบเพื่อครอบครองประชาชนผู้ต่ำต้อยคือ ชาวนา ผู้เป็นขุมทรัพย์และขุมอำนาจอันอุดม เมื่อได้รับชัยชนะ ย่อมมีการจัดสรรปันส่วนที่ดินของผู้แพ้ให้แก่หมู่คณะบริวารของตน ชนชั้นเจ้าที่ดินรุ่นใหม่มีมาตั้งแต่ 300 ปี ก.ค.ศ.

ผู้ดีได้อาศัยอำนาจหน้าที่ของตนซื้อที่ดินหรือได้รับที่ดินเป็นความชอบ กลายเป็นชนชั้นผู้ดีที่มีที่ดิน (Gentry) ทหารอาชีพและทหารรับจ้างที่มีความชอบก็ได้รับที่ดินเป็นชนชั้นเจ้าที่ดิน (Landlord class) รุ่นใหม่ อีกทั้งเศรษฐกิจที่เจริญก็ทำให้พ่อค้าและช่างฝีมือที่มีฐานะมั่งคั่งขึ้นและเป็นไ้มากขึ้น นิยมซื้อที่ดินสะสมไว้ ทั้งชนชั้นผู้ดี ทหาร พ่อค้าและช่างฝีมือกลายเป็นชนชั้นเจ้าที่ดินรุ่นใหม่ในสังคมโดยนิยมให้บริวารทำประโยชน์หรือให้เช่าแล้วให้บริวารเรียกเก็บค่าเช่าโดยตรง การถือครองที่ดินโดยชนชั้นดังกล่าวได้ทำให้โครงสร้างการจัดเก็บภาษีโดยรัฐได้รับความกระทบกระเทือนมิได้น้อยไปกว่าชาวนาเอง เพราะการที่ชนชั้นปกครองถือครองที่ดินมากขึ้น เป็นการเพิกถอนที่ดินที่ไม่ต้องเสียค่าเช่าโดยกรรมวิธีอันฉ้อฉล อาทิ การทำลายทะเบียนภาษี เจ้าหน้าที่สมยอม การปลอมแปลงเอกสารนิติกรรม หรือชวนายอมยกที่ดินให้แก่ขุนนาง เพื่อเสียค่าเช่าต่ำกว่าที่เสียแก่รัฐ กรรมวิธีดังกล่าวทำให้ชาวนาที่เหลือทั่วไปที่ถือครองที่ดินต้องรับภาระหนักอึ้งในการเสียภาษี และรัฐได้รับรายได้จากค่านาไ้ลดลง

ชนชั้นสูงล้วนได้รับสิทธิพิเศษยกเว้นจากการเสียภาษีอากรและการลงโทษประจานผูกขาดอำนาจการปกครองและครอบครองทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ อีกทั้งผูกขาดเป็นชนชั้นเดียวที่มีสิทธิ์ตั้งพิธีกรรม เมื่อการค้าขายเจริญ ชนชั้นสูงก็มั่งคั่งด้วย ส่วนสามัญชนโดยเฉพาะชาวไร่ชาวนาล้วนเป็นผู้อยู่ใต้การปกครอง ต้องเคารพเชื่อฟังปฏิบัติตามคำสั่งของชนชั้นผู้

ปกครองซึ่งเป็นอภิสิทธิ์ชน สังคมใจมีค่าเปรียบเปรยแสดงเนื้อแท้ของความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นสูงกับสามัญชนไว้ว่า “พิธีกรรมมิได้ขยายลงไปสู่ประชาชนสามัญเบื้องล่าง การลงโทษมิได้ขยายขึ้นไปสู่เจ้าหน้าที่บ้านเมือง”³ ในความสัมพันธ์แบบนี้ มีการกำหนดประเพณีการถือปฏิบัติต่อกันหรือที่เรียกว่า มารยาทสังคมอันถูกต้องเหมาะสม (Li, proprieties) เป็นมาตรฐานกำหนดความประพฤติที่ดั่งงามสำหรับสังคม ดังนั้นแม้ในโลกแห่งความเป็นจริง หัวใจแห่งสังคมจีนอยู่ที่ชนบท แต่บทบาทสำคัญโดดเด่นในการปกครองและความได้เปรียบทุกประการอยู่ที่ชนชั้นสูง แม้แต่พ่อค้าที่มั่งคั่งและก่อให้เกิดความมั่งคั่งแก่ชนชั้นสูงเองก็ถูกกดขี่เหยียดหยาม ทั้ง ๆ ที่พ่อค้าสามารถเป็นพื้นฐานอันจำเป็นสำหรับชนชั้นสูงในการสร้างอำนาจรัฐที่เป็นปีกแผ่นมั่นคงได้ในระยะยาวนาน

ภูมิปัญญา

1. ปรัชญา

ความไม่สงบสุขที่ได้เกิดขึ้นในสมัยโจวตะวันออก โดยเฉพาะในสมัยฤดูใบไม้ผลิ-ใบไม้ร่วง ความแบ่งแยกแบ่งฝ่าย คีตสงครามและความทุกข์ยากแสนสาหัสของอาณาประชาราษฎร์ ล้วนเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า การปกครองระบอบเทวธิปไตยและพิธีกรรมเช่นไหว้บูชาสวรรค์ฟ้าดินมิได้ลดบันดาลให้สังคมจีนมีความสุขสมบูรณ์ตามที่คาดหวังแต่อย่างใด การเลิกล้มทงก๊กดี โหราศาสตร์ก๊กดี ที่ก่อเกิดจากพื้นฐานความเชื่อถือบูชาธรรมชาติและผี และเกิดจากการประกอบพิธีกรรมตามหลักมายาศาสตร์ ก็ไม่สามารถให้คำมั่นสัญญาอันใดสำหรับชีวิตอันไม่แน่นอนในอนาคต ราชวงศ์ก๊กฉิมมิได้เพราะเป็นราชวงศ์ที่มีความชอบธรรมในการปกครองตามคตินิยมแห่งยุค ทุกข์อันหนักหนาสาหัสเช่นนั้นคือทุกข์ของแผ่นดินที่ปลุกจิตสำนึกของปัญญาชนให้ตื่นตระหนกเร่งคิดไตร่ตรองหาหนทางแก้ไขสังคมที่มีอาการใช้หนัก ความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงจึงได้บังเกิดขึ้นด้วยความจำเป็น บังคับ กระแสธารแห่งความเปลี่ยนแปลงในสังคมจีนได้ดำเนินไปเช่นนั้นในประวัติศาสตร์อันยาวนาน ทุกครั้งที่บ้านเมืองแตกแยก แผ่นดินลุกเป็นไฟ คือเกิดกบฏก่อนมีการรวมบ้านเมืองสมัยราชวงศ์ฉิน (Ch'in) ราชวงศ์ฮั่น (Han) และราชวงศ์ถัง (Tang)⁴

ศตวรรษที่ 8 ก.ศ.ศ. ซึ่งเป็นปลายสมัยโจว ถือเป็นกาเปิดศักราชยุคคลาสสิก (Classic Age) ของประวัติศาสตร์ ยุคนี้ทรงพลังเต็มไปด้วยการสร้างสรรคครั้งยิ่งใหญ่ไม่มียุคสมัยใดเทียบได้ นักปรัชญา นักคิด กวีและนักอักษรศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ล้วนได้กำหนดแบบแผนภูมิปัญญาซึ่งกลายเป็นต้นแบบขั้นครุสำหรับความคิดปรัชญาและวรรณกรรมจีนและเอเชียตะวันออกในยุคสมัยต่อมา บรรดานักคิดนักปรัชญาจีนมีความคิดเห็นและหลักปรัชญาแบบใหม่หลากหลายแตกต่างกัน แต่ส่วนเน้นกรรมวิธีของการปรุงฉา-วิสัยทัศน์เป็นเบื้องต้นของการแสวงหาแนวคิดปรัชญา บรรดานักคิดปรัชญามีได้เห็นความสำคัญองเทววิทยาและอภิปรัชญา (Metaphysics) อีกแล้ว หากแต่ชี้แนะหนทางแก้ไขปัญหาสังคมด้วยวิธีการทางโลก มิใช่วิธีการทางธรรมดังอดีตอีกที่มีแต่การเสี่ยงทายและ

ตั้งพิธีกรรมขอความเมตตาจากฟ้าดิน ความคิดของนักคิดนักปรัชญาที่มีเอกลักษณ์สำคัญคือ นิยมความสมดุลและระเบียบแบบแผนในสังคม นักคิดนักปรัชญาถือว่า มนุษย์คือสัตว์สังคมและสัตว์การเมือง สังคมจะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับมนุษย์ มิได้ขึ้นอยู่กับฟ้าดินลิขิต ความคิดเช่นนี้มีลักษณะเป็นความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ (Humanistic) มากกว่าอย่างอื่น สังคมช่างและใจ เป็นสังคมที่ตกเป็นทาสภายใต้ชะตาฟ้าลิขิต ครอบงำโดยไม่สามารถจะสร้างสังคมขึ้นใหม่ที่มีความสุขสมบูรณ์และความมั่นคงปลอดภัยได้ บรรดานักคิดนักปรัชญาจึงคิดใฝ่แสวงหาระเบียบแบบแผนใหม่ นวัตกรรมในการสร้างองค์การสังคมและการเมืองต้องมีอุดมคติใหม่ เพราะความคิดเดิมและจารีตเดิมไม่สามารถจะสอดคล้องต้องกันกับโครงสร้างสังคมใหม่ได้ เช่น คติการสืบทอดอำนาจในวงศ์สกุล ไม่สอดคล้องกับคติคุณสมบัติโดยธรรมชาติของมนุษย์ตั้งแต่เกิด ความคิดใหม่ได้เรียกร้องต้องการสร้างพื้นฐานการเมืองการปกครองและจริยศาสตร์ (Ethics) ใหม่

บรรดานักคิดนักปรัชญาได้เผยแพร่ความคิดและปรัชญาโดยการเปิดสำนักศึกษานับร้อยแห่ง (Hundred schools) ความคิดปรัชญาแห่งยุคที่ขึ้นชื่อที่สุดคือ ลัทธิของขงจื้อ (Confucius, เกิดเมื่อ 551 ปี - 479 ปี ก.ค.ศ.) และลัทธิเต๋า (Taoism) ที่นิยมรองลงมาคือ ลัทธิเม่งจื้อ (Mencius, เกิดประมาณ 371 ปี - 289 ปี ก.ค.ศ.) ม่อจื้อ (Mo-Tzu, ประมาณศตวรรษที่ 5 ก.ค.ศ.) ลัทธิของซุนจื้อ (Hsun-tzu, ประมาณ 298 ปี - ประมาณ 230 ปี ก.ค.ศ.) ลัทธินิตินิยม (Legalism) ลัทธินามนิยม (Ming chia, Dialectician, school of Names) และลัทธิธรรมชาตินิยม (Naturalism) บรรดาสถาบันศึกษานับร้อยล้วนเผยแพร่คำสอนที่ได้รับอิทธิพลคำสอนของขงจื้อในทางใดทางหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ บรรดานักคิดเจ้าลัทธิเองส่วนใหญ่ก็มาจากชนชั้นผู้ดี เคยทำงานรับใช้ใกล้ชิดเสนาบดีเจ้าบ้านผ่านเมืองมาก่อน มีความรู้สูงและประสบการณ์งานราชการบ้านเมือง จึงเป็นปรมาจารย์ที่สาธุศิษย์นับถือและยึดถือคำสอนเป็นสรณะถ่ายทอดสืบต่อมาจนถึงสมัยใหม่

1.1 ลัทธิขงจื้อ (Confucianism)

เจ้าลัทธิขงจื้อคือ ขงจื้อ คำ Confucius เป็นรูปคำภาษาละติน คำภาษาจีนว่า คุงฟูจื้อ (K'ung Fu-tzu) แปลว่า อาจารย์คุง (Master K'ung) ท่านเกิดเมื่อ 551 ปี ก.ค.ศ. ในแคว้นเล็ก ๆ ชื่อหลู (Lu) อยู่ในมณฑลชานตุง (Shantung) ปัจจุบัน ตระกูลของท่านจัดอยู่ในชนชั้นสูงระดับต่ำ (Lesser Aristocracy) ที่มีฐานะตกต่ำ บิดาของท่านได้เสียชีวิตตั้งแต่ท่านยังเยาว์วัยมาก ขงจื้อต้องดำเนินชีวิตตามลำพังด้วยความยากลำบากเพื่อจะให้ได้รับการศึกษาและสามารถยังชีพได้

วรรณกรรมจีนที่ประพันธ์ชีวิตและผลงานคำสอนของขงจื้อมีปริมาณมหาศาลและมีความน่าเชื่อถือในระดับต่าง ๆ กัน ล้วนเป็นวรรณกรรมที่บรรดาสาธุศิษย์ของขงจื้อเป็นผู้ประพันธ์ไว้ที่น่าเชื่อถือกันว่าน่าเชื่อถือที่สุดคือ **Analects** (ตำราบทสนทนา) ที่บรรดาสาธุศิษย์ได้รวบรวม บันทึกชีวิต ผลงานและบทสนทนาของขงจื้อ **Analects** นี้ ได้พรรณนาทั้งชีวประวัติและบุคลิกภาพของขงจื้อไว้ว่า ท่านมักจะคิดใคร่ครวญในการอันใดอันหนึ่งจนลืมรับประทานอาหาร ลืมความทุกข์กังวลทั้ง

มวลง แม้จนถึงสิมอายุที่ล่งผ่านเลยไป ชงจื่อดำเนินชีวิตที่เรียบง่ำย มีความสุขดีมด่ำกับควมงาม และควมเงียบสงบของธรรมชาติ ฟิงพอใจอย่างลึกซึ้งในการสดับเสียงดนตรีอันไพเราะ บุคลิกภาพ ของท่านดูเรียบง่ำยทว่ำสดชื่นรื่นเรึง เปี่ยมล้นไปด้วยควมเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์โลก อย่างไรก็ตาม แม้ชงจื่อจะมีความอ่อนโยน แต่ก็มีความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่มั่นคง แม้จะดูสง่ำมศักดิ์ศรี แต่ก็มีได้มีความรุนแรงหยาบช่ำ และแม้จะดูน่านับถือทว่ำก็มีอ่ำกัปกริยาเรียบง่ำยสบาย ๆ ชงจื่อมี ควมรับผิดชอบต่อภาระหน้าที่โดยมิได้หวังผลตอบแทน ท่านมีความเชื่อมั่นในการกิจหลักคือ การ อ่ำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรม ชงจื่อฝักใฝ่ในการศึกษาเล่าเรียนและคิดค้นแสวงหาคควมรู้ ท่านฟิงพอใจที่จะ ถ่ำยทอดควมรู้ให้เฉพาะผู้ใฝ่เล่าเรียนรู้เท่านั้น และได้ย่ำหลักการเรียนรู้อะการหนึ่งว่า “การ ศึกษาเล่าเรียนโดยมิได้คิด เป็นการสูญเปล่ำแรงงาน การคิดโดยมิได้ศึกษาเล่าเรียนก็ถือว่ำเป็น อันตราย”

ก. **หลักการของลัทธิชงจื่อ** ชงจื่อเป็นนักคิด (Thinker) ผู้นิยมใช้ปัญญาและ เหตุผลเป็นหลัก (Rationalist) เพื่อแสวงหาคควมรู้ ท่านเผยแพร่วมความคิดที่ล้ำยุคสมัย ท่ำมกลางสังคมจีนที่มีความเชื่อถือในธรรมชาติ ไสยศาสตร์ ลัทธิพิธี (Cult) ถือมงคลตื่นช่ำว และ มุ่งหวังผลจากการเสี่ยงทาย ท่านศึกษาค้นคว่ำควมรู้ของอดีตและคิดค้นหาคควมรู้ใหม่จนสามารถ สร้างควมคิดและปรัชญาโดยเนื้อแท้ของท่ำเองขึ้น ควมคิดและปรัชญาของท่ำแสดงควม สัมพันธ์เกี่ยวช้องกัน (Relativism) ระหว่างสังคมกับมนุษย์ เป็นการศึกษาวินิจฉัยเรื่องใด ๆ โดยพิจารณาปัจจัยอื่นแวดล้อม ควมคิดและปรัชญาของท่ำมิได้มีลักษณะเป็นคำสอนในศาสนา เพราะท่ำมิได้ให้ความสำคัญกับควมรู้เรื่องโลก จักรวาล อำนาจอันลึลับของธรรมชาติ ไสยศาสตร์ ปาฏิหาริย์ ลัทธิพิธี เรื่องภพคือชาตินี้หรือชาติหน้า เรื่องการไถ่บาป และเรื่องการหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา ชงจื่อสนใจแต่ปัญหาทางโลกคือ ปัญหาสังคม ท่ำพยายามศึกษาค้นคว่ำ ทว่ำวิธีการแก้ไข ปัญหาสังคม แต่มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างพลิกแผ่นดิน ท่ำมุ่งรักษาสิ่งที่ดี และเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ไม่ดี ท่ำจึงเป็นนักปฏิรูปมากกว่านักปฏิวัติ

สังคมสมัยชงจื่อเป็นสังคมที่นิยมบูชาธรรมชาติ วิญญูณ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ งามงายในปาฏิหาริย์ ถือมงคลตื่นช่ำว และการเสี่ยงทายทำนายทายทักโชคชะตา จึงมีความเชื่อถือและ เครื่องครัดในการประกอบพิธีกรรมที่เต็มไปด้วยการกระทำคุณไสยศาสตร์ตามวิชาการมายาศาสตร์ ชงจื่อมิได้ปฏิเสธหรือมุ่งหมายล้มล้างควมนิยมเชื่อถือดังกล่าวแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้ว่า ท่ำมี ความเชื่อมั่นในระเบียบแบบแผนของธรรมชาติ (Natural order) และถือว่ำเป็นระเบียบแบบแผน ของศีลธรรมจรรยาด้วย (Moral order) โดยฟ้าหรือสวรรค์ (Heaven) คือ พระเจ้าผู้ทรงพละนาภาพ ในการนำแนวทางในจักรวาลและทรงพระเมตตาประทานสรรพสิ่งเป็นเครื่องนำทางแก่มมนุษย์ (A Guiding Providence) มนุษย์ต้องประสานกลมกลืนอย่างสมดุลง (Harmony) กับธรรมชาติ โดยวางแผนสร้างระเบียบแบบแผนแก่สังคมให้สอดคล้องต้องกัน กับพระประสงค์จำนงหมายของสวรรค์

(Will of Heaven) ความสำเร็จในชีวิตส่วนตัวของมนุษย์เองก็ต้องมาจากการประพฤติตนตามพระประสงค์ของสวรรค์เช่นกัน การศึกษาประวัติศาสตร์จึงเป็นเครื่องส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในพระประสงค์ของสวรรค์แล้วเกิดการเรียนรู้วิธีการประพฤติปฏิบัติตามพระประสงค์ของสวรรค์ โดยทรงคนะนี้ ซึ่งจื่อจึงได้กำหนดให้มนุษย์และวิถีชีวิตสังคมและการเมืองมีความสัมพันธ์กับจักรวาล โดยมนุษย์อยู่ตรงกลางระหว่างโลกกับสวรรค์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์อันทรงพลังในการอำนวยการระบบจักรวาล

ขงจื่อเห็นคล้ายตามความคิดเห็นดั้งเดิมที่ว่า การตั้งพิธีปฏิบัติบูชาธรรมชาติ บรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก เป็นเครื่องแสดงว่า สังคมมีระเบียบแบบแผนสมบูรณ์และเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาอันรู้แจ้งเห็นจริง การตั้งพิธีกรรมอย่างถูกต้อง (Li) การเรียงระบำและการเล่นดนตรีถวายบำเรอสวรรค์ ล้วนแสดงปัญญาและคุณธรรมของผู้สร้างสรรค์และแสดงออกถึงความเคารพในระเบียบแบบแผนตามลำดับชั้น (Hierarchical order) ในสังคมและความสมบูรณ์แห่งระเบียบแบบแผนนั้น ผู้ตั้งพิธีกรรม ผู้เรียงระบำและนักดนตรีส่วนคิดไตร่ตรองถึงความหมายอันลึกซึ้งของพิธีกรรม การเรียงระบำและดนตรี จนก่อให้เกิดปัญญาและคุณธรรมขึ้นในตนเองและสามารถประพฤติปฏิบัติตนให้มีระเบียบวินัยตามระเบียบแบบแผนอันสมบูรณ์ยิ่งได้ดังหมายมาดไว้ ในบรรดาพิธีกรรมที่ต้องยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทุกคร้วเรือนทุกชนชั้นนั้น ที่สำคัญในความเห็นของขงจื่อคือ ลัทธิพิธีบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่จะสร้างความสัมพันธ์ผูกพันต่อกันระหว่างผู้มีชีวิตกับผู้วายชนม์อย่างสืบทอดเนื่องกัน เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตระกูลและครอบครัว ลัทธิพิธีนี้มีการร่วมรับประทานอาหารที่จัดสรรมาจากเครื่องเซ่น มีการกำหนดระเบียบประเพณีพิธีฝังศพและประเพณีการไว้อาลัย ลัทธิบูชาบรรพบุรุษนี้ ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของลัทธิขงจื่อไปในท้ายสุด

ขงจื่อได้มองสังคมในสมัยของท่านด้วยความเศร้าสลดหดหู่ใจที่ผู้ปกครองบ้านเมืองได้ละทิ้งประเพณีและพิธีกรรม หรือตั้งการพิธีไม่ถูกต้อง บางครั้งได้ใช้พิธีกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนตนมากกว่าเพื่อส่วนรวม เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าศีลธรรมเสื่อมและดวงตามืดมนมองไม่เห็นธรรม การฉ้อฉลพิธีกรรมให้มีรูปแบบผิดจากประเพณีย่อมเป็นการพลิกแพลงฉ้อฉลความเป็นจริงจนระเบียบแบบแผนทางศีลธรรมซึ่งเป็นตัวแทนของความเป็นจริงไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ สังคมและศีลธรรมล้วนเสื่อมทรามลง ขงจื่อหวนกลับไปนิยมชมชื่นสังคมต้นยุคโจวหรือยุคโจวตะวันตก ว่าเป็นสังคมที่มีระเบียบและความมั่นคง มีกฎระเบียบพิธีกรรมและมารยาทสังคม (Manners) เป็นเครื่องกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าชีวิตกับเจ้านครรัฐและความสัมพันธ์ระหว่างบิดากับบุตร พิธีกรรมและมารยาทยังเป็นเครื่องกำหนดวิธีการปฏิบัติบูชาสวรรค์ ธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายตลอดจนบรรพบุรุษ สังคมมีระเบียบแบบแผนและความสงบสุข เพราะผู้ปกครองได้ใช้ทั้งปัญญาและคุณธรรมในการจัดตั้งสถาบันหลักในสังคม จัดตั้งระบบศักดินาสวามีภักดีตามลำดับชั้น และตั้ง

พิธีกรรมและการดนตรีเพื่อปฏิบัติบูชาสวรรค์อันเป็นประโยชน์สุขร่วมกันสำหรับผู้ปกครองและประชาชน ความประพฤติปฏิบัติด้วยปัญญาและคุณธรรมของผู้ปกครองเช่นนี้คือ วิธีทางแห่งพระบุรพกษัตริยาธิราชแต่โบราณกาล (“Way of the ancient kings”) วิธีทาง (Tao, Way) นี้คือ หลักการใหญ่แห่งปรัชญาจีนต่อมา ซึ่งจื่อต้องการจะฟื้นฟูวิธีทางดังกล่าวและพยายามที่จะสร้างหลักการขึ้นมาเพื่ออธิบายให้เหตุผลที่ต้องมีการฟื้นฟูวิธีทางเช่นนั้น⁵

วิธีทางเดิมกำหนดให้มนุษย์ต้องมีหลักปฏิบัติที่เรียกว่า หลี่ (Li) คือความประพฤติที่ดูงามเหมาะสม (Decorum) และมารยาทดูงามเป็นสมบัติผู้ดี (Etiquette) ซึ่งจื่อได้ขยายความหมายของหลี่ให้หมายถึงความประพฤติที่ถูกต้องเป็นมาตรฐาน (Standard conduct) หลี่มีความหมายทั่วไปว่า รูปแบบดี (Good form) และความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม รูปแบบภายนอกของหลี่คือ พิธี (Rites) รูปแบบภายในของหลี่คือ ความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม ดังนั้น หลี่มีความหมายสองนัยคือ พิธีกรรมและความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม การที่ซึ่งจื่อเห็นความสำคัญของหลี่ ในความหมายว่า พิธีกรรม (Ritual) และความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสมเช่นนั้น ทำให้ลัทธิซึ่งจื่อต่อมามีลักษณะอนุรักษนิยมและติดอยู่กับรูปแบบมากเกินไป ทั้ง ๆ ที่ซึ่งจื่อต้องการแต่เพียงให้พิธีกรรมและความประพฤติปฏิบัติอันถูกต้องเหมาะสมเป็นอุดมคติจากอดีตและเป็นเกณฑ์มาตรฐานสำหรับปัจจุบันและเอื้ออำนวยให้เกิดแรงกระตุ้นที่จะปฏิรูปมากกว่าจะยืนหยัดในสถานะเดิม (Status quo)

ความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม และการตั้งพิธีกรรมอย่างถูกต้องย่อมต้องอาศัยมนุษย์ผู้มีปัญญาและคุณธรรมเป็นหลัก ทั้งปัญญาและคุณธรรมต้องมาจากการศึกษาอบรมเท่านั้น สังคมที่ไร้ระเบียบแบบแผนและศีลธรรมเสื่อมมีหนทางเดียวที่จะแก้ไขได้คือ การหวนกลับไปหาคุณธรรม (Virtue) มนุษย์สามารถสืบค้นแสวงหาคุณธรรมได้จากพิธีกรรม ดนตรีและวรรณกรรมแห่งอดีต ซึ่งจื่อได้กำหนดคุณธรรมที่เป็นเลิศสูงสุดคือ มนุษยธรรม (Jen, Humanity) ถือว่าเป็นคุณธรรมสมบูรณ์ (Perfect virtue) เป็นคุณธรรมจำเป็นยิ่งสำหรับความเป็นมนุษย์ ทำให้มนุษย์มีจิตใจสูงส่ง มนุษยธรรมมีคุณธรรมหลัก 5 ประการ ได้แก่ ความมีมารยาทอัชฌาศัย (Courtesy) ความวางใจกว้างขวางเป็นอุเบกขา (Magnanimity) ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม (Good faith) ความหมั่นขยัน (Diligence) และความเมตตา (Kindness) มนุษย์พึงมีความรักในเพื่อนมนุษย์เป็นเบื้องต้น โดยเป็นความรักที่มีหลายระดับหลายประเภทสุดแล้วแต่ว่าเป็นความรักต่อบุคคลในสถานภาพใดเป็นหลัก มนุษย์พึงประพฤติปฏิบัติต่อกันตามหลักมนุษยธรรมให้เป็นไปด้วยกันทั้งสองฝ่าย (Shu, Reciprocity) โดยคำนึงถึงความเป็นจริง ดังซึ่งจื่อว่าไว้ว่า “จงอย่าปฏิบัติต่อผู้อื่นในสิ่งที่ท่านไม่ต้องการให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อท่าน”⁶ หลักมนุษยธรรมที่ต่างตอบแทนเป็นไปด้วยกันทั้งสองฝ่ายนี้ ถือเป็นคุณธรรมหลักและเป็นระบบศีลธรรม (Moral system) แบบซึ่งจื่อ หลักมนุษยธรรมคือ คุณธรรมอันสมบูรณ์ ก่อเกิดพิธีกรรมอันถูกต้อง และความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม

ความประพฤติปฏิบัติชอบคือ ความประพฤติที่มีศีลธรรม (Virtues) จริงอยู่
ขงจื้อ ได้ย้ำเสมอว่า โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์มีธาตุแท้ (Human nature) เป็นคนดี แต่การที่จะ
พัฒนาตนเองให้เป็นคนดีสมบูรณ์แบบได้นั้น มนุษย์ต้องเรียนรู้ฝึกตนเองให้มีความประพฤติดีถูก
ต้องตามสถานภาพของตน ขงจื้อจึงตั้งตนเป็นนักศีลธรรม (Moralist) ด้วยการกำหนดข้อปฏิบัติที่มี
ทั้งข้อควรละเว้น (ศีล) และข้อควรปฏิบัติชอบ (ธรรม) ข้อปฏิบัติจึงมีคุณค่าความหมายเป็นธรรมจริยา
(Ethical values) และเป็นมารยาทสำหรับแต่ละชนชั้นในสังคม ที่สำคัญคือ ความมีมนุษยธรรมที่
ต่างตอบแทนเป็นไปด้วยกันทั้งสองฝ่าย ความประพฤติปฏิบัติตรงหรือความซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา
(Chih, Uprightness) ประพฤติโดยสุจริต มีความจริงใจไม่หลอกลวง เป็นความประพฤติปฏิบัติชอบ
โดยตั้งมั่นในธรรม (I, Righteousness) โดยถือเป็นหน้าที่และความผูกพันต่อตนเอง มีหิริโอตตัปปะ
คือ ละอายใจต่อการทำความชั่วและความเกรงกลัวบาปและเกรงกลัวความชั่ว มีความซื่อสัตย์
จงรักภักดี (Chung, Conscientiousness toward others or loyalty) เห็นแก่ประโยชน์ผู้อื่น ยึดมั่น
และปฏิบัติตามคำมั่นสัญญา คบหาแต่บัณฑิตผู้มีคุณธรรมเท่านั้น ที่นับว่าสำคัญอีกประการหนึ่งคือ
ความเคารพนับถือและความกตัญญูทวดเทวี (Filial Piety) ต่อบุพการีและผู้มีพระคุณ ทั้งนี้ความ
ประพฤติปฏิบัติชอบต้องคำนึงถึงความพอประมาณทั้งความประพฤติทางกายและทางใจ มีความ
รอบรู้ในพิธีกรรมและมีกิริยามารยาทอันดีงาม ความประพฤติที่มีศีลธรรมเป็นความประพฤติของ
มนุษย์ที่มีความสัมพันธ์ต่อกันในสังคม (Social Conduct) ทำให้สังคมตั้งมั่นอยู่ในระเบียบแบบ
แผนศีลธรรมจรรยา สังคมนั้นจึงมีระเบียบแบบแผนและความสงบสุข ระเบียบแบบแผนในสังคม
เป็นเครื่องสะท้อนว่าสังคมนั้นมีระเบียบแบบแผนทางศีลธรรมจรรยา และมนุษย์ประสานกลมกลืน
กับระเบียบแบบแผนทางศีลธรรมนั้นได้อย่างสมดุลงิ่ง โดยนัยนี้ ระบบศีลธรรมสามารถสร้างสังคม
ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ดียิ่งกว่าใช้กฎหมายเป็นหลักในการปกครอง

ความประพฤติปฏิบัติชอบตามคุณธรรมเป็นการทำความดีด้วยความพึงพอใจ
หยั่งรู้ได้โดยจิตถึงคุณค่าและประโยชน์ของการประกอบคุณงามความดี (Moral intuitionism) โดย
มิได้หมายมาดผลประโยชน์ (Utility) ภายนอกแต่อย่างใด คุณธรรมเป็นเครื่องเตือนใจมิให้กระทำ
ความผิด วัฒนธรรมจีนจึงเป็นวัฒนธรรมที่ถือเรื่องความละอายใจ (Shame Culture) ยึดติดอยู่กับ
เกียรติยศและศักดิ์ศรีมาก คุณธรรมยังทำให้คนจีนระมัดระวังที่จะไม่กระทำความผิด ด้วยเกรงถูก
ประจานให้ได้อายและเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศและวงศ์ตระกูล การร่วมมือกันประกอบพิธีกรรม
และความประพฤติปฏิบัติชอบจึงเป็นเครื่องกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมให้สามารถ
อยู่ร่วมกันได้โดยสันติสุข

ข. **หลักมนุษยสัมพันธ์** ขงจื้อได้แสดงความเป็นจริงว่า มนุษย์ในสังคมมิได้มี
ความสัมพันธ์อันเสมอภาคต่อกัน เพราะมีสถานภาพแตกต่างกันตามบทบาทหน้าที่ ตามเพศ ตาม
วัยวุฒิและคุณวุฒิ มีการลำดับชั้นเป็นพื้นฐาน (Hierarchical Basis) แห่งความสัมพันธ์อัน

เหลื่อมล้ำต่ำสูงกัน ความเป็นจริงเช่นนั้นกำหนดให้บุคคลต้องมีความสัมพันธ์ต่อกัน โดยเรียนรู้ที่จะประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสมตามสถานภาพส่วนตน ขงจื้อได้ย้ำสถานภาพส่วนตนของมนุษย์ไว้ว่า “ผู้ปกครองจงเป็นผู้ปกครอง ราษฎรจงเป็นราษฎร บิดาจงเป็นบิดา บุตรจงเป็นบุตร”⁷ มนุษย์สัมพันธ์โดยพื้นฐานแล้วจึงมี 5 ประเภทคือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับราษฎร บิดากับบุตร สามีกับภรรยา พี่กับน้อง และมิตรกับมิตร บุคคลทุกคนต้องประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสมกับสถานภาพส่วนตนในสังคม เมื่อใดสังคมหรือหมู่คณะรังเกียจไม่พึงประสงค์บุคคลใด บุคคลนั้นย่อมไร้ค่าความหมาย สูญสิ้นศักดิ์ศรี จนไม่อาจจะดำรงชีพอยู่สู่หน้าโลกต่อไปได้ หนทางเดียวที่จะกอบกู้เกียรติยศชื่อเสียงวงศ์ตระกูลได้คือ การกระทำอัตวินิบาตกรรม ซึ่งถือว่าเป็นหนทางอันทรงเกียรติยิ่ง

มนุษย์สัมพันธ์เบื้องต้นในสังคมคือ มนุษย์สัมพันธ์ในครอบครัว ตามลัทธิขงจื้อ ครอบครัวคือพื้นฐานของรัฐและสังคม เพราะมนุษย์สัมพันธ์ 5 ประเภทเป็นมนุษย์สัมพันธ์ระดับครอบครัวถึง 3 ประเภท คือ ระหว่างบิดากับบุตร สามีกับภรรยา พี่กับน้อง โดยที่ครอบครัวคือหน่วยสังคมเบื้องต้นที่จะฝึกฝนอบรมคนให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ถ้ามนุษย์สัมพันธ์ในครอบครัวดีเป็นเบื้องต้น ย่อมทำให้มนุษย์สัมพันธ์ในสังคมและรัฐดีด้วย ระเบียบแบบแผนของสังคม (Social order) จึงขึ้นอยู่กับมนุษย์สัมพันธ์เป็นสำคัญ ความสัมพันธ์ 5 ประเภทมีแบบอย่างการใช้ อำนาจหน้าที่ (Authority) และมีภารกิจเป็นพันธกรณีผูกพันต่อกัน (Obligation) ขยายขอบเขตจากระดับครอบครัวสู่ความสัมพันธ์ในสังคมและในรัฐ เป็นความสัมพันธ์อิงแบบอย่างครอบครัว กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์ฉันทวิญญูติเสมือนบิดาปกครองบุตรและเสมือนพี่น้องกัน ในระบบครอบครัว ผู้ใหญ่เป็นแบบอย่างแก่ผู้น้อย ในสังคมและในการปกครอง ผู้นำสังคมและผู้ปกครองเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนโดยยึดถือคุณธรรมเป็นหลัก เมื่อทุกคนประพฤติปฏิบัติชอบตามสถานภาพส่วนตน ครอบครัว สังคมและรัฐย่อมมีระเบียบแบบแผนและสันติสุข สามารถประสานกลมกลืนกับสวรรค์ได้อย่างสมดุลง

ค. ลัทธิสนองตอบการเมืองการปกครอง ในสังคมศักดินาสวามิภักดิ์ที่ขงจื้อได้รู้เห็น ท่านมีความเข้าใจว่า ประชาชนต้องมีผู้นำเพื่อเป็นผู้บำรุงเลี้ยงราษฎร บำบัดทุกข์บำรุงสุข และสั่งสอนราษฎรให้มีความประพฤติดี ถ้าจะสั่งสอนอบรมประชาชนโดยตรงตามคำสอนของขงจื้อ ก็จะทำให้ฐานะอันต่ำต้อยของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป ก่อเกิดความกระทบกระเทือนตั้งแต่รากฐานขึ้นไปสู่ฐานบนสุดของการลำดับชั้นตามบทบาทหน้าที่ในสังคม (Social hierarchy) ทำให้สังคมปั่นป่วนขาดระเบียบแบบแผน ขงจื้อจึงเห็นว่าคำสอนของท่านนั้นเหมาะสมสำหรับสอนชนชั้นผู้ดี (Chun-tzu, Gentlemen) ซึ่งเป็นผู้นำของสังคมเท่านั้น เพราะเป็นชนชั้นที่มีวิสัยทัศน์ (Vision) กว้างไกลและมีจิตใจใฝ่คุณธรรม (Moral sense) อย่างลึกซึ้ง สามารถมองข้ามประโยชน์ส่วนตนมุ่งไปสู่ประโยชน์สุขของรัฐและมวลมนุษยชาติได้ ผู้ดีหรือบุคคลผู้ประเสริฐ (A noble man) ในสังคม

สมัยขงจื้อคือ ผู้มีชาติตระกูลสูง เป็นพระราชาวงศ์และชนชั้นสูง (Aristocrats) ขงจื้อได้กำหนดความหมายใหม่ว่า ผู้ดีคือผู้ที่มีการศึกษาอบรม เป็นผู้ทรงคุณความรู้และคุณธรรม ถือว่าเป็นผู้เจริญ (Cultivated man) ผู้ดีจึงเป็นผู้ที่เหนือกว่าประชาชน (Superior man) ผู้ดีในความหมายใหม่ก็คือ ขุนนางผู้ปกครอง (A man of nobility) เป็นบุรุษในอุดมคติของขงจื้อ เอกลักษณะของเอกบุรุษคือ พลาญภาพแห่งวิสัยทัศน์ มิใช่ชาติกำเนิดหรือฐานะในสังคม ในโลกแห่งความเป็นจริง ขงจื้อได้ยกตัวอย่างบุรุษในอุดมคติที่ล้วนเป็นบุคคลชนชั้นปกครองในประวัติศาสตร์ต้นสมัยราชวงศ์โจว มีตำนานเล่าขานถึงความเป็นนักรบ นักปกครองและนักธรรม ที่รวมเรียกว่า พระมหาธีรราช (Sage kings)

ชนชั้นปกครองต้องเป็นผู้ดีตามความหมายของขงจื้อและเรียนรู้ให้ตระหนักถึง ปัญหาใหญ่ในการปกครองคือ ปัญหาสังคมชาติศีลธรรมจรรยา (An ethical problem) การเมืองการปกครองและจริยธรรมจึงแยกจากกันไม่ได้ ความประสานกลมกลืนอย่างสมดุลในสังคม (Social harmony) ต้องขึ้นอยู่กับผู้ปกครองต้องปกครองประชาชนเหมือนบิดาปกครองบุตร โดยใช้คุณธรรมเป็นหลักและกฎหมายเป็นรองในการปกครอง สามารถบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ ชนชั้นปกครองต้องประพฤติธรรมเป็นตัวอย่างให้ประชาชนเจริญรอยตาม สังคมจึงจะมีสันติภาพความสงบสุข โดยนัยนี้ กฎแห่งศีลธรรม (Moral Code) เป็นหัวใจแห่งองค์ความรู้ของการบริหารราชการแผ่นดิน

จักรพรรดิเป็นพระโอรสแห่งสวรรค์ ทรงเป็นสื่อกลางติดต่อระหว่างสวรรค์กับพื้นพิภพ สวรรค์ประทานมอบหมายอำนาจแก่จักรพรรดิให้ทรงปกครองประชาชน เป็นความชอบธรรมในการปกครองตามความเห็นชอบของสวรรค์ (Divine Sanction) ประชาชนย่อมหม่อมรับเทวโองการและรับรองพระราชอำนาจนั้นชอบธรรมทางการเมือง เป็นความชอบธรรมตามความเห็นชอบของประชาชน (Popular sanction) ขงจื้อได้เสริมความเชื่อนี้ว่า จักรพรรดิต้องทรงรับผิดชอบต่อการส่งเสริมให้ประชาชนมีคุณธรรม ก่อเกิดความสัมพันธ์ประสานกลมกลืนอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์โลกกับเทวโลก จักรพรรดิต้องทรงรักษาคุณประสาสนั้นไว้โดยทรงประพฤติธรรมตามคติขงจื้อและทรงเป็นประธานในพระราชพิธีบวงสรวงสวรรค์และเทพยดาทั้งปวงตามโบราณราชประเพณี พระราชอำนาจอันสวรรค์ประทานจะมั่นคงเพียงใดจึงขึ้นอยู่กับพระราชกรณียกิจและพระราชจริยวัตรเป็นสำคัญ หากได้ขึ้นอยู่กับหลักการสืบราชสันตติวงศ์เพียงประการเดียวไม่ จักรพรรดิต้องทรงรับผิดชอบต่อสวรรค์เป็นสำคัญในการปกครองทั้งทางโลกและทางธรรม

คณะผู้ปกครองภายใต้จักรพรรดิคือ ผู้ดีชนชั้นสูง ต้องเป็นผู้ทรงคุณความรู้และคุณธรรม เป็นผู้เจริญแล้วเท่านั้นจึงจะสามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรมและเป็นแบบอย่างแก่สังคมได้ ขงจื้อได้ย้ำเสมอว่า บุคลิกภาพของการเป็นผู้ดีผู้เจริญสำคัญกว่าชาติกำเนิดและฐานะในสังคม แม้แต่สามัญชนผู้ใดมีบุคลิกภาพดีก็ควรได้รับการศึกษาอบรมเช่นกัน คำสอนของขงจื้อ

สำหรับชนชั้นปกครองเป็นปรัชญาการเมืองมีหลักการใหญ่ 4 ประการคือ ประวัติศาสตร์ ความประพฤติปฏิบัติชอบ ความสัตย์ซื่อจงรักภักดี และความศรัทธาในระบอบการปกครอง ระบบราชการต้องมีหลักการทำความดี (Merit) เป็นพื้นฐานแห่งการคัดเลือกคนเป็นข้าราชการตามวิชาความรู้คดีขงจื้อ ผู้ดีเท่านั้นที่มีคุณสมบัติอันเหมาะสมที่จะเป็นข้าราชการ คุณความดีและความสามารถของผู้ดีจักปรากฏได้ทางเดียวคือ การรับราชการเป็นผู้ปกครอง ผู้ดีที่เป็นผู้เจริญผ่านการศึกษาบรม ชัดเตลามาแล้วจากสำนักศึกษาแบบขงจื้อเรียกกันว่า บัณฑิตนักวิชาการ (Scholar) หรือผู้รู้ (Literati) ถัดมาเป็นนักอักษรศาสตร์ผู้มีแต่พู่กันเป็นอาวุธ มิได้ใช้คมหอกดาบเป็นอาวุธ แต่ก็สามารถสร้างชาติสร้างแผ่นดินได้ดีกว่าเจริญกว่าชนชั้นนักรบซึ่งเคยเป็นชนชั้นปกครองมาก่อน ขงจื้อยืนยันหนักในหลักการอย่างแน่นหนาว่า ผู้รู้เท่านั้นที่สมควรเป็นผู้ปกครอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ปัญญาชนเท่านั้นที่สมควรเป็นผู้ปกครอง

อนึ่ง ลัทธิขงจื้อโดยเนื้อแท้แล้ว ไม่นิยมความเบียดเบียนคิดประทุษร้ายต่อกัน จึงไม่ส่งเสริมการทหาร ขงจื้อเชื่อมั่นว่า การยุติความขัดแย้งในสังคมต้องใช้สมองหรือปัญญาเป็นหลัก ไม่จำเป็นต้องใช้พลังกำลังหยาบอาวุธขึ้นมาประหัดประหารกันให้แผ่นดินลุกเป็นไฟดังที่ปรากฏอยู่เสมอในชั่วชีวิตของท่าน ความคิดเช่นนี้ย่อมทวนกระแสนิยมในสมัยนั้นที่ถือว่า อำนาจคือธรรม (Might is right) ขงจื้อถือว่า อำนาจที่แท้จริงของผู้ปกครองอยู่ที่ความประพฤติปฏิบัติชอบโดยธรรม และความพึงพอใจของอาณาประชาราษฎร์ที่มีต่อผู้ปกครอง ผู้ปกครองจะใช้อำนาจเป็นเครื่องวัดความสำเร็จทางการเมืองมิได้ หรือจะหวังพึ่งพาปาฏิหาริย์และลัทธิพิธีมิได้เช่นกัน เมื่อใดผู้ปกครองมิได้ประพฤติธรรม เมื่อนั้นย่อมสูญเสียอำนาจที่สวรรค์ได้ประทานมา ราชกุมารมีสิทธิ์อันชอบธรรมที่จะล้มล้างพระราชอำนาจได้ ในประวัติศาสตร์จีนมีเรื่องนิยมเล่าสืบต่อกันมาว่า บัณฑิตผู้นิยมขงจื้อผู้ลี้ชื่อได้กราบบังคมทูลพระปฐมบรมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์ฮั่น (Han) ว่า “ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงได้จักรวรรดิจากหลังม้าพระที่นั่ง แต่จะทรงปกครองจักรวรรดิจากหลังม้าพระที่นั่งมิได้พระเจ้าข้า”^๘ ชนชั้นปกครองมีความรู้สึกตัวดีถึงหน้าที่ทางธรรมและค่านึงเสมอว่า “รัฐจะรุ่งเรืองหรือตกต่ำย่อมเป็นความรับผิดชอบของมนุษย์” มนุษย์มีภารกิจเป็นพันธกรณีผูกพันที่จะเป็น “คนแรกแห่งกังวลโลกและเป็นคนสุดท้ายที่จะได้ส่วยโลกียสุข”^๙

ง. **ลัทธิขงจื้อ : ศาสนา?** ความคิดและปรัชญาของลัทธิขงจื้อดังได้บรรยายมาแล้ว มิได้มีลักษณะเป็นคำสอนทางศาสนา แต่มิได้หมายความว่า ขงจื้อมีความคิดเห็นเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาแต่อย่างใด จริงอยู่ ขงจื้อมิได้ศึกษาหรือเห็นความสำคัญของอภิปรัชญา (Metaphysics) ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศาสนาทั่วไป อันได้แก่ การคิดพิจารณาลักษณะเนื้อแท้ของความเป็นอยู่ (Being) และความเป็นจริง (Reality) ของสรรพสิ่งในสากลโลก การศึกษาและความเชื่อถือในจิตและวิญญาณตลอดจนความเชื่อถือในพระเจ้าและเทวดา นรกและสวรรค์ คำสอนของขงจื้อมิได้มีส่วนที่เป็นอภิปรัชญาดังกล่าว ลัทธิขงจื้อไม่มีพระเจ้า หรือเทวดา ไม่มีความเชื่อเรื่องภพ และไม่ใฝ่แสวงหา

ความสุขในชาติหน้าและแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากกองกิเลส ขงจื๊อมิได้ปฏิเสธหรือเหยียดหยามหรือยอมรับเอกลักษณ์ดังกล่าวของศาสนา และไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องศึกษาด้วยเหตุผลมตะของท่านที่ว่า “จนกว่าท่านจะเข้าใจชีวิต ท่านจะเข้าใจความตายได้อย่างไร?”¹⁰ ทั้งนี้ยังอาจจะมีเหตุผลอีกประการหนึ่งคือ ความเชื่อในเรื่องต่างๆ ดังกล่าวเป็นเรื่องสุดวิสัยที่มนุษย์จะค้นพบหรือพิสูจน์ความจริงได้ตามหลักเหตุผล

ถึงกระนั้น ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้ จะเห็นได้ว่า คำสอนของขงจื๊อมองค้ำประกอบของศาสนาความเชื่อถือถือเจี๊อปน เป็นองค์ประกอบสำคัญมิใช่น้อยคือ จริยธรรมอันค้ำจุนสังคมและรัฐ ความสำคัญของระเบียบแบบแผนศีลธรรมที่มีมาแต่โบราณกาล การรับรู้ในพลังของกฎแห่งธรรมชาติ ดุลประสานระหว่างมนุษย์โลกกับเทวโลก และความสำคัญของจิต วิญญาณและสวรรค์ ในทรรศนะของขงจื๊อ ปัญหาสังคมและการเมืองต้องยึดถือคุณธรรมเป็นหลักในการแก้ไข จึงเป็นการใช้หลักปฏิบัติทางศาสนาเข้าแก้ไขปัญหาสังคมโดยตรง คุณธรรมคือหัวใจของคำสอนของขงจื๊อ ลัทธิขงจื๊อจึงมีลักษณะเป็นศาสนาโดยปริยาย การเคร่งครัดประกอบพิธีกรรมให้ถูกต้องก็เป็นการยอมรับในความสำคัญของสวรรค์ ซึ่งถือเป็นหัวใจของการนับถือบูชาธรรมชาติ จิต วิญญาณ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก ขงจื๊อมิได้คิดริเริ่มสิ่งเหล่านี้แต่ได้นำสิ่งเหล่านี้มาปฏิบัติ ทำให้คุณธรรมและพิธีกรรมมีคุณค่าความหมายมากกว่าเดิม ตั้งแต่สมัยขงจื๊อเป็นต้นมา ลัทธิขงจื๊อได้มีความขัดแย้งกับศาสนาอื่นใดในสังคมและไม่เคยก้ำกัในลัทธิพิธีที่มีมาแต่โบราณกาล การต่อต้านหรือประณามล้วนมาจากปัญญาชนผู้นิยมลัทธิขงจื๊อ (Confucianists) แต่ก็เป็น การประณามความเชื่อถือถือมงายในการกระทำคุณไสยศาสตร์ ผู้ที่ถูกประณามหยามเหยียดคือประชาชนทั่วไป ดังที่มีการเปรียบเปรยไว้ว่า “ในแผ่นดินจีน ชนชั้นผู้มีการศึกษาไม่เชื่อถือสิ่งใด ชนชั้นผู้ไม่รู้หนังสือเชื่อถือทุกอย่าง”¹¹

ขงจื๊อได้รวบรวมข้อความหมายของความคิดปรัชญาของท่านด้วยคำ ๆ เดียวคือ เต๋า (Tao) หมายถึงวิถีทางแห่งการตั้งพิธีกรรมถูกต้องและการประพฤติปฏิบัติชอบโดยธรรม สังคมมีระเบียบแบบแผนตั้งแต่มั้งแต่ระดับล่างสุดของสังคมคือครอบครัวจนถึงระดับประเทศ รัฐในอุดมคติของขงจื๊อต้องเป็นรัฐที่คำนึงถึงบรรพบุรุษและวิถีทางแห่งบรรพบุรุษ ความประพฤติปฏิบัติดีโดยธรรม และประชาชนทุกหมู่เหล่าและบุคคลทุกผู้ทุกนามมีสถานภาพอันแน่นอนตามบทบาทหน้าที่ มากน้อยต่างกันในสังคม ความคิดและปรัชญาของขงจื๊อได้แสดงให้เห็นว่า ลัทธิขงจื๊อเป็นลัทธินิยมแนวใหม่ แสดงมาตรฐานของศีลธรรมจรรยาที่มีลักษณะโน้มเอียงไปสู่การเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือเดิมของคนจีนที่เคยคุ้นกับการนับถือบูชาเช่นไหว้ธรรมชาติ วิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก เป็นความเปลี่ยนแปลงในลักษณะปฏิวัติพลิกขาวเป็นดำ โนมิน่าคนจีนให้มีความคิดและความเชื่อถือในหลักเหตุผล เชื่อมั่นในการที่จะสามารถบันดาลความสุขสมบูรณ์ในชีวิตตนได้ในชาตินี้ ด้วยสติปัญญาความสามารถและมีคุณธรรมเป็นหลักความประพฤติ โดยมีต้องหวังพึ่งพาฟ้าดินดล

บันดาลลิขิตชีวิตและหวังความสุขในชาติหน้า ลัทธิขงจื้อเป็นลัทธินิยมทางโลกมากกว่าทางธรรม และยึดถือหลักปฏิบัติที่พิจารณาว่าเป็นไปได้ที่จะปฏิบัติ (Pragmatical) ที่นับว่าสำคัญยิ่งก็คือ ลัทธิขงจื้อได้เชิดชูยกย่องศักดิ์ศรีของมนุษย์ซึ่งไม่เคยเป็นที่เหลียวแลมาก่อนในสังคมจีน ขงจื้อส่งเสริมสังคมที่ดีมีระเบียบแบบแผนตั้งแต่ระดับแรกสุดคือ ครอบครัว ท่านส่งเสริมความสัมพันธ์ของมนุษย์บนพื้นฐานของสถานภาพอันเหลื่อมล้ำต่ำสูงในสังคมและย้ำว่า ความสัมพันธ์อันดีย่อมต้องมีพันธกรณีต่อกันตามลำดับขั้นผู้น้อยและผู้ใหญ่ ลัทธิขงจื้อจึงเป็นลัทธิที่ส่งเสริมการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน และถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินร่วมกัน (Collectivistic) ลัทธิขงจื้อจึงมีลักษณะเป็นลัทธิสังคมนิยม โดยปริยาย โดยลัทธิขงจื้อถือว่า ครอบครัวคือพื้นฐานของสังคมและรัฐ กำหนดให้ผู้ปกครองทำหน้าที่ปกครองเสมือนเป็นบิดามารดาของประชาชน มีหน้าที่ควบคุมกิจกรรมทั้งปวงของประชาชน ลัทธิขงจื้อมีรากฐานอยู่ที่การถือว่าวิถีชีวิตจีนมีความเหนือกว่าสูงสุดและมีแนวโน้มเพียงที่จะเห็นศาสนาต่างดาวเป็นศาสนาต่ำต้อยป่าเถื่อนไร้ศีลธรรมจรรยาและส่อลักษณะบ่อนทำลายสังคมจีน

อันที่จริงแล้ว ลัทธิขงจื้อแสดงความสมดุลในแนวคิด ไม่มีลักษณะเอียงสุดและรุนแรง ความสมดุลและความพอประมาณประจักษ์ได้ในแนวคิดที่ส่งเสริมการพัฒนาภายในและใจให้มีความประพฤติที่ดีถูกต้องมีศีลธรรมจรรยา ลัทธิขงจื้อมีลักษณะเป็นปรัชญาแห่งชีวิตที่แสดงคุณธรรมสำคัญคือ ความอดทน อดกลั้น ใฝ่สันติ ไม่เบียดเบียนคิดประทุษร้าย นิยมการประนีประนอมมากกว่าความขัดแย้งถึงขั้นแตกหัก ลัทธิขงจื้อเป็นปรัชญาที่สอนประชาชนทุกหมู่เหล่าต่างชนชั้นให้รู้จักอยู่ร่วมกัน ประสานกลมกลืนอย่างสมดุลกัน เป็นการประสานผลประโยชน์สุขร่วมกัน ลัทธิขงจื้อถือมนุษย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล มิได้ถือพระเจ้าหรือเทวดาเป็นศูนย์กลาง หลักมนุษยธรรมแบบลัทธิขงจื้อได้เริ่มเข้าครอบงำวิถีทางแห่งความคิดของคนจีนและค่อย ๆ คืบคลานเข้าพิชิตไสยศาสตร์และอำนาจอันลึกลับซึ่งปรากฏในลัทธินิยมแบบจีน อุดมคติของขงจื้อที่เน้นมนุษยธรรม คุณธรรมทั่วไปและการศึกษาเล่าเรียน เป็นอุดมคติที่ทรงพลังดึงดูดใจผู้คนมากเมื่อขงจื้อวายชนม์ไปแล้วหลายร้อยปี สมัยขงจื้อเอง ลัทธิของท่านมิได้เป็นที่นิยมแต่อย่างใดและต้องพัฒนาอีกยาวนานกว่าจะเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการในศตวรรษที่ 2 ก.ค.ศ. ในสมัยราชวงศ์ฮั่น ปรัชญาความคิดของสำนักอื่นค่อย ๆ คลายความนิยมลงจนไม่อาจจะแข่งขันกับลัทธิขงจื้อได้อีกเลย ยกเว้นลัทธิเต๋า (Taoism) ตำราคลาสสิกก็ได้กลายเป็นตำราหลักของบัณฑิตและรัฐบุรุษ ขงจื้อเองได้รับการยกย่องอย่างสูงเมื่อวายชนม์ไปแล้วช้านานให้เป็น “อัครปรัชญาเมธี” (Supreme Sage) และอภิปรมาจารย์ (Foremost teacher) สุธสานของท่านกลายเป็นสถานที่จาริกแสวงบุญสำหรับผู้ปัญญาชนจีน ทุกหนทุกแห่งตั้งวัดบูชาเช่นไหว้ขงจื้อ

แก่นแท้แห่งความคิดและปรัชญาของขงจื้อได้ผ่านการศึกษาค้นคว้าตรวจสอบทุกวิถีทางและสา นุศิษย์เสริมความคิดและปรัชญาจนทำให้ลัทธิขงจื้อแปรเปลี่ยนคุณลักษณะไปจากเดิมมาก ตุงจุงชู (Tung Chung-shu, ? 179 ปี ก.ค.ศ. - ? 104 ปี ก.ค.ศ.) ผู้เป็นสา นุศิษย์สำนักขงจื้อได้

กำหนดให้ศีลธรรมจรรยาและหลักนิยมสังคมของลัทธิขงจื๊อฝังรากลึกในจักรวาลวิทยา (Cosmology) ที่มีหลักการอันสำคัญคือ คติหยิน-หยาง (Yin-Yang) ครอบงำสรรพสิ่งที่มีลักษณะคู่กัน โลกธาตุ 5 สี 5 เสียง 5 และรส 5 ตลอดจนโหราศาสตร์ ลัทธิขงจื๊อถือว่า เป็นลัทธินิยมที่มีลักษณะผสมผสานกับความคิดและปรัชญาอื่น ลัทธิขงจื๊อยังคงพัฒนาต่อไปในแนวทางนี้ จนถึงสมัยซ่ง (Song) ต่อมา จึงมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในแนวความคิดและปรัชญาจนเรียกว่า ลัทธิขงจื๊อใหม่ (Neo-Confucianism) นับแต่นั้นมา ลัทธิขงจื๊อก็อิงทรงพลังและมีคุณลักษณะยิ่งกว่าการเป็นลัทธินิยม (Creed) ธรรมดา ลัทธิขงจื๊อกลายเป็นองค์ประกอบหลักของสังคม เป็นความคิดหลักของประเทศชาติที่จะแยกออกจากรัฐมิได้ ความเป็นจีนนับแต่นั้นมาจนถึงสมัยใหม่ย่อมหมายถึงการที่จะต้องถือว่า ลัทธิขงจื๊อคือเอกลักษณ์สำคัญ อาจจะกล่าวได้ว่า ในกระแสธารแห่งความคิดของคนจีนนั้น ไม่มีลัทธินิยมใดที่จะสามารถดำรงไว้ซึ่งพลังอันแข็งแกร่งและความน่าดึงดูดใจได้เท่าลัทธิขงจื๊อ ลัทธิขงจื๊อได้อยู่คงกระพันอยู่ในกระแสธารวัฒนธรรมจีนจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของสังคมจีน

ลัทธิขงจื๊อมิบทบาทสำคัญยิ่งในการสืบต่อและสร้างสรรค์อารยธรรมจีน ด้านหนึ่งที่ประจักษ์ชัดคือ พัฒนาการทางภูมิปัญญาจีน การเมืองการปกครองและระบบครอบครัว

จ. ลัทธิขงจื๊อกับการพัฒนาภูมิปัญญา ลัทธิขงจื๊อเป็นลัทธินิยมที่ตั้งมั่นผ่านการพิสูจน์ทดสอบจนเป็นที่ยอมรับยึดมั่นเคร่งครัด (Dogma) ไม่มีการพิสูจน์โต้แย้งหรือกังขาในคำสอนอีกต่อไป ลัทธิขงจื๊อเป็นลัทธิหนึ่งที่มีการศึกษาอย่างลึกซึ้งที่สุดทุกแห่งทุกมุมทุกตัวอักษรมาโดยตลอด วรรณกรรมของจีนล้วนเกี่ยวข้องกับลัทธิขงจื๊อเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เป็นเพราะรัฐได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นข้าราชการต้องเป็นบัณฑิตตามคตินิยมขงจื๊อ ตำราคลาสสิกและคำสอนของขงจื๊อเป็นตำราหลักในการศึกษาเล่าเรียน และเป็นองค์ความรู้หลักที่จะใช้ประเมินความรู้ความสามารถของผู้ที่จะเป็นข้าราชการ สำนักศึกษาทั่วทั้งแผ่นดินและระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการพลเรือนในเวลาต่อมาจึงเป็นสถาบันหลักในการธำรงไว้ซึ่งความเป็นปรัชญาและวิชาชีพของลัทธิขงจื๊อซึ่งเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองและสังคม การศึกษาเล่าเรียนมีคุณค่าความหมายต่อชีวิตมาก เพราะการศึกษาเล่าเรียนล้วนฝึกอบรมให้มีอาชีพเป็น “เจ้าคนนายคน” อย่างน้อยก็ทำให้มีฐานะสูงส่งเหนือกว่าบุคคลทั่วไป ความรู้เลื่อนฐานะในสังคมได้ สังคมจีนจึงยกย่องส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียนตามคติขงจื๊อ ตำราล้วนถือเป็นเสมือนคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์เปลี่ยนแปลงแก้ไขมิได้และโต้แย้งกังขามิได้ในทุกกรณี การศึกษาดำรงตามแนวทางนี้ทำให้ภูมิปัญญาของจีนเวียนวนอยู่กับสรรพวิชาการของอดีตที่ถือว่าดีเลิศที่สุดในโลก ไม่มีศิลปวิทยาการในแหล่งหล้าแห่งไหนจะทัดเทียมได้ ภูมิปัญญาจีนจึงขาดความสนใจใฝ่เรียนรู้ศิลปวิทยาการของต่างชาติที่จีนเหยียดว่าไร้คุณค่าความหมายที่จะเรียนรู้ เป็นการปิดหูปิดตาตนเอง ไม่ยอมมองโลกกว้างภายนอกโดยสิ้นเชิง นวัตกรรมทางภูมิปัญญาจีนล้วนเกิดขึ้นได้แต่ยากที่จะดำรงคงอยู่เป็นที่ยอมรับได้ยาวนานเหมือนลัทธิขงจื๊อโลกทัศน์อันคับแคบโดยเหตุภูมิปัญญาแนวทางเดียวเช่นนั้นได้ทำให้จีนในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต้อง

ล้ำหลังด้วยพัฒนาและตกอยู่ในฐานะเพลิงฟล้าเมื่อเผชิญหน้าโลกตะวันตกที่ทรงพลังด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

การศึกษาเล่าเรียนตามคตินิยมขงจื้อได้ส่งเสริมการใช้ภาษาจีนเป็นทั้งภาษาราชการ ภาษาในทางวิชาการและภาษาศิลปะ ภาษาจีนกลายเป็นภาษาเฉพาะของปัญญาชนวรรณกรรมและภาษา อันสืบเนื่องมาจากลัทธิขงจื้อจึงเป็นพลังอันสำคัญเสมือนสื่อเชื่อมประชาชนต่างเชื้อชาติ ภาษาวัฒนธรรมเข้าด้วยกันจนเกิดความรู้สึกในความเป็นคนจีนพวกเดียวกัน ลัทธิขงจื้อและวรรณกรรมที่ข้องเกี่ยวกับตัวลัทธิยังทรงอิทธิพลใหญ่หลวงต่อวิถีความคิด ภาษาและวรรณคดีของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จนเสมือนเป็นภูมิภาคภายใต้ฉายาอำนาจแห่งลัทธิขงจื้อ **ตำราคลาสสิก** และวรรณกรรมคำสอนของลัทธิขงจื้อเป็นมรดกทางวรรณกรรมสำหรับประชาชนในภูมิภาคและเป็นสื่อเผยแพร่คำสอนพิเศษยิ่งกว่าการบังคับให้นิยม ตามประเพณีแล้ว ขงจื้อเองก็ไม่เคยกระตือรือร้นที่จะเผยแพร่คำสอนแก่ประชาชนทั่วไปและไม่เคยเสนอคำแนะนำแก่ผู้ใดชนชั้นใด ถ้าประชาชนหรือผู้หนึ่งมิได้มีความสนใจใฝ่รู้ขอเรียนรู้อย่างความเคารพนับถือต่อผู้ประสทธิวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ ทั้งขงจื้อและสานุศิษย์ตลอดจนบัณฑิตสายขงจื้อล้วนถือเป็นหน้าที่อันทรงเกียรติที่ได้ปกป้องคุ้มครองและถ่ายทอดวิชาความรู้จากวรรณกรรมโบราณเก่าแก่คือ **ตำราคลาสสิก** ให้แก่ผู้ประสงค์จะเรียนรู้ซึ่งเป็นกลุ่มน้อยในท่ามกลางมหาชนจีน

การศึกษาเล่าเรียนตามคติขงจื้อยังทำให้ตัวหนังสือคือบ่อเกิดแห่งความรู้ ตัวหนังสือจึงมีคุณค่าความหมายมาก สังคมนับถือตัวหนังสือและบัณฑิต ไม่ว่าจะป็นข้าราชการหรือเป็นผู้นำท้องถิ่น บัณฑิตคืออภิสิทธิ์ชนรุ่นใหม่ที่ประชาชนยอมรับได้ง่ายกว่าอภิสิทธิ์ชนรุ่นเก่าคือ นักรบนักปกครองที่ใช้อำนาจเป็นธรรม¹² ความทรงคุณความรู้ทำให้บัณฑิตมีอำนาจแอบแฝงโดยนัยเหนือประชาชนผู้ไม่รู้หนังสือและไม่มีการศึกษาอบรม

ในฐานะที่เป็นผู้รู้ บัณฑิตต้องมีความตื่นตัว มีความคิดและแสวงหาความรู้ ไม่หยุดอยู่กับที่ พร้อมทั้งจะรับใช้รัฐและสังคม บัณฑิตจึงต้องมีทัศนคติเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคน (Revolutionary) แม้ว่าดูภายนอกมีทัศนคติที่ไม่เปลี่ยนแปลง บัณฑิตคือผู้สืบต่อลัทธิขงจื้อและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาจีนตามแนวทางของขงจื้อ นักปรัชญาสายขงจื้อชอบประพันธ์ร้อยแก้ว เครื่องศาสนา คงแก่เรียน นำเบื้องหน้าเพราะเคร่งคัมภีร์ ลัทธิขงจื้อได้สร้างปัญญาชนแบบจีนที่มีบุคลิกภาพเฉพาะคือ เป็นผู้ดีและปัญญาชนในสถานที่ทำงานหรือในห้องทำงาน เป็นพ่อบ้าน (Family man) ตัวอย่าง เป็นข้าราชการที่รู้ละเอียดที่จะทำความชั่ว และเป็นพลเมืองผู้มีความรับผิดชอบยิ่ง

ในสังคมที่บัณฑิตมีบทบาทสำคัญ ระบอบการปกครองย่อมมีความเปลี่ยนแปลงตามความคิดและปรัชญาของบัณฑิตด้วย อำนาจทางการเมืองมีพื้นฐานความชอบธรรมยิ่งขึ้น จากเดิมยึดถือคติอำนาจอันสวรรค์ประทาน คติทิพยภาวะแห่งองค์จักรพรรดิ และคตินิยมการสืบราช-

สันตติวงศ์ ลัทธิขงจื้อได้เสริมฐานรากความชอบธรรมแห่งอำนาจด้วยการกำหนดหลักความประพฤติปฏิบัติชอบตามจริยธรรมและการที่ประชาชนมีสิทธิ์ล้มล้างพระราชอำนาจโดยชอบธรรม ถ้ารัชกาลใดมิได้มีการประพฤติธรรม ลัทธิขงจื้อได้กลายเป็นอุดมการณ์หลักทางการเมืองและได้สร้างระบบให้แก่การเมือง ด้วยการกำหนดให้บัณฑิตหรือปัญญาชนคือชนชั้นปกครอง ข้าราชการต้องมีการศึกษาเล่าเรียนตามคำสอนขงจื้อ และเป็นข้าราชการโดยผ่านการสอบคัดเลือก ความรู้ความสามารถ และคุณธรรมมีความสำคัญเหนือชาติกำเนิดและฐานะในสังคม ในการกำหนดวินิจฉัยนโยบายสำคัญสำหรับแผ่นดิน จักรพรรดิและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ย่อมถือคำแนะนำของบัณฑิตที่ปรึกษาเป็นสำคัญ ระบบการปกครองจีนทันสมัยด้วยการมีทั้งอุดมการณ์และระบบ ลัทธิขงจื้อได้อธิบายโดยหลักจริยศาสตร์ถึงความชอบธรรมในการใช้อำนาจหน้าที่และความชอบธรรมที่สังคมมีความไม่เสมอภาค เป็นที่พึงพอใจสำหรับชนชั้นปกครองและผู้มีความมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน ศฤงคาร หลักจริยศาสตร์ได้เสริมฐานรากของสถานะเดิม (Status quo) ของผู้คนในสังคมให้มีความแข็งแกร่งยิ่งกว่าการอ้างสิทธิ์สืบตระกูล (Hereditary right) และเป็นเครื่องกระตุ้นให้มีการพัฒนาการเมืองการปกครองและมนุษยสัมพันธ์ในสังคม อันที่จริงแล้ว ลัทธิขงจื้อคือเครื่องปรุงแต่งจรรยาบรรณของชนชั้นสูง (Aristocratic code) ให้มีความประณีตยิ่งขึ้นเท่านั้นเอง

คำสอนของขงจื้อ แบบอย่างของท่านและสำนักศึกษา ทำให้บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์จีนล้วนเชื่อมั่นว่า เป้าหมายสูงสุดในชีวิตคือ การเป็นรัฐบุรุษ สิ่งทีบัณฑิตใฝ่ใจมากที่สุดคือ การเมืองและระเบียบแบบแผนอันถูกต้องเหมาะสมของรัฐ รัฐและจักรพรรดิทรงใช้ลัทธิขงจื้อเป็นเครื่องมือในการควบคุมชนชั้นผู้ดี และใช้ชนชั้นผู้ดีเป็นเครื่องควบคุมประชาชน ระบบการปกครองของจีนไม่เคยขาดข้าราชการผู้ทรงคุณความรู้และคุณธรรมตามคตินิยมขงจื้ออีกเลย ระบบราชการจึงมีความมั่นคงสืบต่อเนื่อง สถาบันกษัตริย์สามารถที่จะยืนหยัดอยู่ได้ แม้จะมีการผลัดราชวงศ์ก็ครั้งก็ตาม อาจจะมีกล่าวได้ว่า ยังไม่เคยมีปรากฏมาก่อนว่ามีผู้อารยธรรมได้ร่วมสมัยกับจีนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานของการมีปัญญาชนครองแผ่นดินอย่างมีระบบระเบียบแบบแผนเหมือนอย่างจักรวรรดิจีนสืบต่อเนื่องยาวนานกว่า 2,000 ปี ลัทธิขงจื้อได้ส่งเสริมให้การเมืองการปกครองและอารยธรรมจีนมีความมั่นคงและประสานกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

จักรวรรดิจีนอันกว้างใหญ่ไพศาลตกอยู่ภายใต้การปกครองของระบอบราชการพลเรือน (Civil Bureaucracy) แบบขงจื้อมาช้านานกว่า 2,000 ปี โดยมีลัทธิขงจื้อเป็นรากฐานแห่งปรัชญาการเมืองและก่อให้เกิดแห่งความชอบธรรมในการปกครอง ผู้ปกครองล้วนแล้วแต่เป็นบัณฑิตผู้ผ่านการศึกษาเล่าเรียนจากสำนักศึกษาสายขงจื้อ จึงไม่เป็นการประหลาดเลยที่จะพบว่าเมื่อได้ข้าราชการพลเรือนเป็นใหญ่ บ้านเมืองย่อมมีนโยบายใฝ่สันติเป็นส่วนใหญ่ ราชการทหารไม่เจริญและอาชีพทหารก็เป็นอาชีพที่ประชาชนรังเกียจว่าเป็นอาชีพผู้ถืออาวุธเพื่อทำลายมากกว่าสร้างสรรค์ ไม่เชื่อมั่นว่า การปกครองโดยทหารจะนำพาบ้านเมืองไปสู่ความเจริญในระยะยาวนาน

ความรังเกียจทหารนี้รุนแรงทัดเทียมกับความรังเกียจอาชีพค้าขายซึ่งถือกันว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความชั่วร้ายของมนุษย์ ประวัติศาสตร์จีนได้พิสูจน์ให้ประจักษ์ตลอดมาว่า คนจีนมีความเชื่อมั่นเช่นนั้นจนถึงสมัยใหม่

ฉ. ฉายาอำนาจลัทธิขงจื้อครอบงำระบบครอบครัว อิทธิพลอันทรงพลังของขงจื้อต่อการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเมืองการปกครองตั้งบรรยายมาแล้ว ยังไม่ถือว่าเป็นอิทธิพลอันใหญ่หลวงเท่ากับอิทธิพลลัทธิขงจื้อที่ครอบงำระบบครอบครัวจีน ตามคติขงจื้อครอบครัวต้องยึดถือคุณธรรมเป็นหลัก นับถือความอาวุโสตามเพศ วัยและวุฒิ ความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นไปตามลำดับชั้นของสถานภาพส่วนบุคคลระหว่างบิดากับบุตร สามีกับภรรยา พี่กับน้อง เป็นความสัมพันธ์ที่กำหนดการใช้อำนาจหน้าที่ตามสถานภาพส่วนบุคคล จึงเป็นการปกครองตามลำดับชั้น (Hierarchy) และมีภารกิจที่เป็นพันธกรณีผูกพัน (Obligation) ต่อกัน ทุกผู้ทุกนามในครอบครัวต้องเคร่งครัดในการตั้งพิธีกรรมถูกต้องและมีความประพฤติปฏิบัติชอบตามคุณธรรม ทุกคนต้องเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งและคำสั่งสอนของบิดาผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวอย่างปราศจากการโต้แย้ง ต้องจงรักภักดีต่อครอบครัวและวงศ์ตระกูล มีความกตัญญูตักเตือนต่อบุพการี บรรพบุรุษและผู้มีพระคุณ วงศ์ตระกูลต้องสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ผู้เป็นบิดาต้องปกครองทุกคนในครอบครัวด้วยพระเดชและพระคุณ ใช้อำนาจเด็ดขาดในการตัดสินทุกเรื่องทุกกรณีที่สำคัญของครอบครัว บำรุงเลี้ยงและปกป้องคุ้มครองทุกคนให้อยู่เย็นเป็นสุข อำนาจของบิดาคืออำนาจเด็ดขาดสามารถชี้ต้นตายปลายเป็นแก่ทุกคนในครอบครัวได้โดยสังคัมและรัฐไม่สามารถเกี่ยวข้องแทรกแซงแต่อย่างใด ความขัดแย้งทุกประเภทในครัวเรือนและในโคตรตระกูลหรือแซ่ต้องแก้ไขให้สำเร็จเด็ดขาดกันภายในครอบครัวหรือแซ่ตามกฎระเบียบ ข้อบังคับและขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ชีวิตของทุกคนในครอบครัวและวงศ์ตระกูลจึงล้วนตกอยู่ภายใต้ระบบการปกครองตามลำดับชั้นนั้น ไม่มีชีวิตส่วนตัว (Privacy) แต่อย่างใด ส่วนรวมถือว่าสำคัญกว่าส่วนตน ทรัพย์สินเป็นของส่วนรวม เป็นของส่วนตนน้อยมาก ระบบครอบครัวจีนจึงเป็นระบบที่ถือกรรมสิทธิ์ส่วนรวม (Collectivistic) เป็นหลัก การสืบทอดอำนาจในครอบครัวสืบทอดจากบิดาไปสู่บุตร แต่การสืบทอดทรัพย์สินมรดกเป็นการสืบทอดโดยการแบ่งทรัพย์สินมรดกเท่ากัน

ลัทธิขงจื้อเน้นเรื่องพิธีกรรมโดยเฉพาะพิธีบูชาบรรพบุรุษ เพศชายจึงถือว่าสำคัญมาก เพราะเป็นผู้สืบทอดและทำหน้าที่ประกอบพิธีบูชาบรรพบุรุษ สัญลักษณ์แห่งความอาวุโสคือ ลัทธิบูชาบรรพบุรุษ ทุกคนต้องอุทิศชีวิตเพื่อครอบครัวจนปราศจากจิตวิญญาณอันเป็นอิสระ ชาติความคิดริเริ่ม ไม่นิยมรับผิดชอบเป็นเอกเทศเพราะเคยคุ้นต่อการเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำ ชาติความหาญกล้าที่จะแสดงความคิดความรู้สึกและพฤติกรรม คุณธรรมของลัทธิขงจื้อกำหนดให้คนจีนฝึกเก็บความรู้สึกนึกคิด อุดหนุนและอดกลั้นมากกว่าจะแสดงออกซึ่งถือว่าเป็นความประพฤติที่ไม่เหมาะสม คนจีนถูกฝึกฝนอบรมตั้งแต่ในครอบครัวให้เคารพนบนอบผู้ใหญ่ ว่างนอนสอนง่ายอยู่ใน

โอวาทของผู้นใหญ่ เอกภาพของครอบครัวมาจากความเข้าใจและยอมรับร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวว่า ความมั่นคงปลอดภัยร่วมกัน (Collective security and safety) ในชีวิตและทรัพย์สินย่อมมาจากความร่วมมือกันในการปฏิบัติ (Collective Action) ตามผู้นำครอบครัวเท่านั้น บุคคลโดยเอกเทศไม่สามารถจะมีชีวิตตามลำพังอย่างมีความมั่นคงปลอดภัยได้โดยตลอด ต้องเป็นบุคคลในครอบครัวเท่านั้น

ครอบครัวในอุดมคติคือครอบครัวขยายใหญ่หลายครอบครัว (Extended Family) ที่อยู่ร่วมกันได้โดยสันติ แสดงเอกภาพความเป็นปึกแผ่น ความสามัคคีกลมเกลียวและความสามารถอุปถัมภ์คุณธรรมของหัวหน้าครอบครัวในการปกครองครอบครัว แม้ว่าโดยธรรมชาติวิสัย ครอบครัวขนาดใหญ่เช่นนั้นต้องเป็นครอบครัวของตระกูลชนชั้นสูงผู้ทรงอำนาจและความมั่งคั่ง มากกว่าจะเป็นครอบครัวประชาชนทั่วไปก็ตาม แต่อย่างน้อยก็แสดงถึงความสามารถและคุณธรรมของผู้นำครอบครัวในการปกครองครอบครัวขนาดใหญ่ได้ ซึ่งถือว่าเป็นความสำคัญตามคตินิยมของขงจื้อ คติการครองเรือนตามลัทธิขงจื้อเช่นนั้นย่อมส่งเสริมให้รัฐสามารถรักษาระเบียบแบบแผนความสงบสุขได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะทุกครัวเรือนต้องรับผิดชอบต่อการปกครองตามลำดับชั้นในครอบครัว โดยประสานกับระบบจัดตั้งที่รัฐได้พัฒนาชานานแล้วคือ ระบบเปา-เจีย (Pao-chia) และหลี่เจีย (Li-chia) ซึ่งเป็นการจัดตั้งเพื่อให้ประชาชนทุกท้องที่รับผิดชอบต่อสังคมและรัฐ ระบบครอบครัวตามคติขงจื้อเป็นระบบที่ยืนยงดำรงอยู่อย่างทรงพลังเป็นอย่างดีจนถึงสมัยใหม่ บุคลิกภาพของคนจีนแม้ถึงปัจจุบันก็ถูกหล่อหลอมขึ้นมาจากอิทธิพลลัทธิขงจื้อ ยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ลัทธิขงจื้อฝังรากลึกในอารยธรรมจีนเสมือนจิตวิญญาณของประเทศชาติและเสมือนรากแก้วของอารยธรรมจีน ยากที่จะถอนรากถอนโคนได้แม้ด้วยพลังอำนาจของระบอบคอมมิวนิสต์

พลังอำนาจอิทธิพลของลัทธิขงจื้อมีมหาศาลเพียงใด ย่อมประจักษ์ได้จากการที่ลัทธินี้ทรงพลานุภาพตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นจนถึงสมัยใหม่ ไม่มีลัทธินิยมใดจะล้มล้างลัทธิขงจื้อได้ในระยะยาวนาน ปรัชญาและลัทธินิยมแบบตะวันตกอาจจะทำลายลัทธิของขงจื้อหลายวิธีการโดยความเห็นชอบของคนจีนสมัยใหม่ สถาบันหลักในสังคมอาจถูกรื้อถอนล้มล้างได้ไม่ยาก แต่ที่ยากยิ่งที่จะขจัดถ่ายถอนเสียได้คือ บุคลิกภาพของคนจีนที่ได้หล่อหลอมมาจากเบ้าเดียวกันมาชานานหลายพันปีแล้วคือ เบ้าหลอมแห่งความคิดและปรัชญาขงจื้อ ลัทธิขงจื้อได้ประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในบุคลิกภาพของคนจีน

การที่ลัทธิขงจื้อให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมและความประพฤติดีมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานของสังคม โดยยกตัวอย่างอดีตและแสวงหาความรู้และคุณธรรมจากอดีตนั้น มิได้หมายความว่า ลัทธิขงจื้อส่งเสริมให้ย้อนรอยสู่อดีตจนมีความคิดอนุรักษนิยม ไม่คิดก้าวหน้าริเริ่มการอันใด แต่ความคิดอนุรักษนิยมได้เกิดขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของบุคลิกภาพคนจีนอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

เพราะขงจื้อยกย่องอดีตดีกว่าปัจจุบัน ปัญญาชนและคนจีนมีภูมิปัญญาเป็นแนวเดียวคือ อนุรักษนิยม มุ่งศึกษาอดีตมากกว่าคิดริเริ่มเพื่อปัจจุบันและอนาคต อีกทั้งนิยมชมชื่นว่าอารยธรรมจีนนั้นดีเลิศที่สุดในโลก สังคมจีนเป็นสังคมที่เจริญที่สุดในโลก ไม่มีความจำเป็นต้องแสวงหาวิทยาการอันใดในแหล่งหล้า และไม่มี ความจำเป็นต้องคบค้าสมาคมกับชนชาติอื่นที่ล้วนป่าเถื่อน โลกทัศน์ที่ถือตน เป็นหนึ่งในจักรวาล (Centralism) เช่นนี้ เป็นโลกทัศน์ที่มีลักษณะอนุรักษนิยม ไม่นิยมความเปลี่ยนแปลงใด ๆ เพราะมั่นใจแล้วว่า ความเป็นเลิศทุกด้านนั้นปรากฏพร้อมสรรพแล้วในอารยธรรมจีน ลัทธิขงจื้อทรงพลังฝังรากลึกในสังคมจีนและชาวตะวันตกสมัยที่จะเข้าใจคนจีนที่มีบุคลิกภาพขงจื้อ ได้ต้องแท้เมื่อต้องมีความสัมพันธ์กับจีน

1.2 ลัทธิเต๋า (Taoism)

ปรมาจารย์เป็นผู้ใดยังไม่ชัดเจน เข้าใจกันว่าน่าจะเป็นเล่าจื้อ (Lao-Tzu, ยังไม่มีหลักฐานวันเดือนปีเกิดของท่านปรากฏในประวัติศาสตร์) และจวงจื้อ (Chuang tzu, ประมาณ 365 ปี ก.ค.ศ. - 290 ปี ก.ค.ศ.) สำนักลัทธิเต๋ามักถือกันว่าเป็นสำนักศึกษา “พระบรมราชาในจักรพรรดิเหลือง” (Yellow Emperor- พระบูรพริวกษัตริย์ราชา เมื่อ 2,694 ปี ก.ค.ศ.) และ “คำสอนของเล่าจื้อ” หรือ “คำสอนของเล่าจื้อและจวงจื้อ”

องค์ความรู้ของลัทธิเต๋าปรากฏในคัมภีร์ 3 เล่มคือ **คัมภีร์เล่าจื้อ (Lao Tzu)** หรือ **เต๋าเตอจิง (Tao-te ching, The Way and Power Classic)** **คัมภีร์จวงจื้อ (Chuang Tzu)** และ **เหลี่ยจื้อ (Lieh Tzu)**

คัมภีร์เล่าจื้อ แต่งเมื่อใดและผู้ใดแต่งยังไม่มีความคิดเห็นเป็นยุติ ได้แต่สันนิษฐานกันว่า เล่าจื้อน่าจะเป็นผู้แต่งเมื่อศตวรรษที่ 3 ก.ค.ศ. **คัมภีร์เล่าจื้อ** เป็นคัมภีร์ว่าด้วยธรรมชาติ และกระบวนการของเต๋า โดยผู้แต่งเองก็ยอมรับว่ายังมีความคิดอีกมหาศาลซึ่งเป็นหัวใจของลัทธิ แต่ผู้แต่งไม่สามารถจะถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษรได้ ผู้ใฝ่รู้ต้องเรียนรู้เองโดยการเจริญภาวนา คัมภีร์นี้ยังเสนอปรัชญาการเมืองและวิถีทางแห่งชีวิต (A Way of life) สำหรับชนชั้นผู้ปกครองด้วย คัมภีร์นี้มีคุณลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งคือ เสนอลัทธินิยมอื่น ที่สำคัญคือ ลัทธินิยมการปลีกวิเวก และการเจริญภาวนา (Quietism) และลัทธินิยมอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ (Mysticism) **คัมภีร์** อีกฉบับหนึ่งคือ **คัมภีร์จวงจื้อ** จวงจื้อเป็นผู้แต่ง ว่าด้วยเรื่องของผู้ทรงคุณความรู้และทรงธรรมเป็น เมธี (Sage) ผู้แสวงหาความวิเวกเพื่อเจริญภาวนามากกว่าจะยอมรับตำแหน่งราชการสูงที่ท้าว พระยามหากษัตริย์ทรงเสนอให้

ในแวดวงภูมิปัญญาจีน วรรณกรรมคำสอนของลัทธิเต๋ามีปริมาณไม่น้อยเลย ทั้งที่เป็นวรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมอธิบายคำสอนเป็นหลักวิชาและวรรณกรรมประเภทวิจารณ์ และตีความหมายคำสอน ในลัทธิเต๋าเอง แม้ลัทธิเต๋าจะมีคณะนักบวชและชีคัมภีร์สำนักของเต๋าที่มี ขนาดเล็กและอยู่อย่างสมถะออกห่างจากสังคมเมือง โดยประชาชนเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนคณะนักบวช แต่

สำนักเต๋าทุกหนแห่งมิได้มีหน้าที่หลักคือ สั่งสอนเผยแพร่วิถีธรรมโดยตรง คัมภีร์คือสื่อเข้าถึงลัทธิเท่านั้น ผู้เฝ้ารู้ต้องศึกษาคัมภีร์และฝึกปฏิบัติเอง

ก. **หลักการของลัทธิ** ลัทธิเต๋ามีรากเหง้าแห่งความเชื่อถือในพลังอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ของธรรมชาติ (Magic forces of nature) เชื่อว่า วิญญาณ (Spirits) มีอยู่จริงในธรรมชาติและปรากฏออกมาในหลายวิธีการในรูปของพลังอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ปรากฏการณ์ธรรมชาติล้วนแสดงพลังอำนาจอันลึกลับของธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นวิญจักรแห่งฤดูกาล ภัยธรรมชาติ หรือแม้แต่วิถีโคจรของดวงดาวบนท้องฟ้า เป็นต้น สรรพสิ่งมีภาวะเป็นอยู่ มีอยู่ ดำรงคงที่ สรรพสิ่งล้วนมีลักษณะเป็นพลังอันเป็นตรงกันข้ามกัน (Opposing forces) คือ เป็นพลังอ่อนและพลังแข็ง (Yin Yang) ที่แสดงบทบาทกระทำต่อกัน (Interplay) จนสามารถกำหนดรู้เห็นเป็นกระบวนการของวิถีทาง (Tao, Way) ได้ คำสอนของเล่าจื๊อมีพื้นฐานอยู่ที่หลักการว่าด้วยวิถีทางหรือเต๋า เต๋าเป็นบ่อเกิดแห่งสิ่งที่เป็นอยู่มีอยู่และครอบครองความมีชีวิตของมนุษย์และธรรมชาติ เต๋า คือ เอกภาพแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอันแตกแยกมิได้ของภาวะมีชีวิตและโลกที่เป็นอยู่ (Existence) เป็นการยุติคุณลักษณะเด่นเฉพาะและความแตกต่างกันเป็นตรงกันข้าม (Contradiction) ของภาวะมีชีวิตและโลกที่เป็นอยู่ได้โดยเด็ดขาดในท้ายสุด จักรวาลย่อมดำเนินไปตามวิถีทาง สวรรค์และโลกต้องดำเนินไปตามวิถีทางซึ่งเป็นอุเบกขาต่อกันเสถียรค้นหาและอุดมคติของมนุษย์ ลัทธิเต๋าคิดพัฒนาพลังหยินหยางให้เป็นระบบ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้มนุษย์หยั่งรู้ได้ด้วยจิต ไม่ต้องคิดตามหลักเหตุผลเพื่อประสานกับวิถีทางแห่งธรรมชาติได้อย่างสมดุล การหยั่งรู้ได้ด้วยจิตนี้จะสัมฤทธิ์ผลได้โดยการเจริญภาวนา ซึ่งเป็นการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ (สมาธิภาวนา) เพื่อให้เจริญออกงามด้วยคุณธรรม ก่อเกิดสมาธิตามลำดับขั้น และเป็นการฝึกอบรมเจริญปัญญาให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์¹³ ทั้งนี้เข้าใจว่า การเจริญภาวนาแบบลัทธิเต๋าน่าจะมีลักษณะใกล้เคียงกับแบบของศาสนาพุทธเป็นแต่เพียงว่า การเจริญภาวนาของลัทธิเต๋ายังมีลักษณะที่เป็นการพยายามที่จะไม่กระทำสิ่งใดเลย (Non-Action) ด้วย ซึ่งก็มีความหมายอาจจะใกล้เคียงกับคำว่า “อภิกิริยา” ตามคติพุทธ แต่ก็น่าจะใกล้เคียงกับความนิยมประการหนึ่งที่เน้นเรื่องการยอมตนเป็นฝ่ายถูกกระทำด้วยความอดทน อดกลั้น ไม่ตอบโต้ต่อต้านใด ๆ ไม่แข่งขัน ไม่ต่อสู้ ไม่ใช้อาวุธหรือความรุนแรง ยอมตนโอนอ่อนผ่อนปรน (Passivity) การยอมเช่นนี้น่าจะถือได้ว่าเป็นการไม่กระทำใด ๆ เป็นการสยบยอมต่อพลังแห่งธรรมชาติอย่างเป็นไปโดยธรรมชาติ (Spontaneity) นี้คือ วิถีทางแห่งชีวิต (A Way of life) แบบเต๋าที่เป็นไปตามวิถีทางแห่งธรรมชาติ

อาจจะกล่าวได้ว่า ความเชื่อถือของลัทธิเต๋าชองเกี่ยวข้องกับวิสัยทัศน์ของโลกแห่งวิญญาณซึ่งอยู่เหนือปรากฏการณ์ธรรมชาติและอยู่เหนือประสาทสัมผัสโดยสิ้นเชิง ยากที่จะเข้าถึงลึกซึ้งได้ด้วยการคิดอย่างมีเหตุผล (Transcendental worlds of the spirit) การที่จะเข้าถึง

อูตรภาวะ (Transcendental) เช่นนั้นได้ มีวิถีทางเดียวคือ วิถีทางแห่งธรรมชาติ และการที่จะเข้าสู่วิถีทางแห่งธรรมชาติได้นั้นต้องใช้วิธีการหยั่งรู้โดยจิต (Intuition) ด้วยการเจริญภาวนาเป็นสำคัญ

ลัทธิเต๋ามีพื้นฐานความคิดและปรัชญาว่า มนุษย์ต้องมีความเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเองและดำเนินชีวิตไปตามวิถีทางธรรมชาติ มนุษย์ไม่จำเป็นต้องสร้าง หรือตัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงธรรมชาติดังที่ซึ่งจื้อพยายามกระทำต่อสังคมจีน เพราะความพยายามเช่นนั้นจะทำให้กระบวนการของธรรมชาติขาดความสมดุล ก่อเกิดความหายนะแก่มนุษย์ได้ ดังจะเห็นได้ว่า ความรู้ที่ซึ่งจื้อยกย่องนั้น โดยเนื้อแท้แล้ว คือเครื่องส่งเสริมให้มนุษย์ตัดแปลงและเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้ขาดความสมดุล ส่งเสริมให้มนุษย์ประพฤตชั่วและส่งเสริมให้มนุษย์เกิดกิเลสตัณหาโดยไม่มีหนทางที่จะสมหวังได้ ลัทธิเต๋าทิ่ถือว่า ความเจริญทั้งปวงและศีลธรรมจรรยาที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นด้วยความรู้ชั้นล้วนเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ยากของมนุษย์ โดยเฉพาะศีลธรรมจรรยาตามคติขงจื้อ ที่มีแต่จะทำให้ความชั่วร้ายดำรงคงอยู่ต่อไป กฎหมายเป็นบ่อเกิดแห่งอาชญากรรม ความมั่งคั่งเป็นเหตุแห่งกิเลสตัณหาและช่วยยู่ให้มีการละเมิดศีลธรรมจรรยาที่มนุษย์กำหนดขึ้นเอง ดังนั้น トラบโดที่มีความเจริญ トラบนั้นมนุษย์ก็จะตกเป็นทาสของความเจริญนั้น

ลัทธิเต๋าทิ่ถือว่า ทารกคือสัญลักษณ์แห่งความสมบูรณ์แบบ เพราะยังมีได้รับการศึกษาเล่าเรียนให้เปลี่ยนแปลงสภาพไปตามสังคัมที่มนุษย์สร้างขึ้น ลัทธิเต๋าทิ่เรียกร้องให้มนุษย์ยอมรับวิถีทางหรือเต๋า ซึ่งเป็นหลักการแห่งระบบจักรวาล หลักการนี้ปรากฏยืนยันหยุดเพื่อค้ำจุนจักรวาลให้ มีระเบียบแบบแผนและมีดุลประสานกลมกลืนกัน สังคัมเกิดขึ้นและเป็นไปตามแบบอย่างของธรรมชาติ (Pattern of Nature) ปราศจากการปรุงแต่ง มนุษย์ไม่มีอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส สามารถดำรงชีพอย่างเรียบง่าย ไม่แสวงหาโภคทรัพย์ มีชีวิตที่สมถะอยู่ในทางธรรมมากกว่าทางโลก และปรับตนเองให้สอดคล้องกับกฎแห่งธรรมชาติด้วย การดำเนินชีวิตอย่างเป็นอิสระตามธรรมชาติ เป็นการคืนสู่สังคัมธรรมชาตินั่นเอง อีกทั้งใฝ่การเจริญภาวนา โดยปลีกวิเวกและฝึกจิตให้ตั้งมั่นเพื่อคืนสู่ธรรมชาติ บรรลุถึงความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงและเข้าใจถ่องแท้ในการที่จะหล่อหลอมตนเองให้ประสานกลมกลืนเข้ากับจักรวาล เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกับระเบียบแบบแผนของธรรมชาติ อุดมคติของการเจริญภาวนาคือ ความเป็นอมตะของร่างกายสังขาร และการตระหนักรู้แน่ชัดในสภาวะอมตะนั้น

จวงจื้อ ปรมาจารย์อีกท่านหนึ่งของลัทธิเต๋า ได้แสดงความคิดและปรัชญาที่ไม่นิยมการใช้เหตุผล ท่านปฏิเสธกฎระเบียบข้อบังคับ ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีและลัทธิพิธี (Rule and ritual) โดยถือว่าเป็นความเหมาะสมแก่ยุคสมัยในอดีตแต่ไม่เหมาะสมทุกกาลสมัย จวงจื้อได้เป็นผู้ริเริ่มกำหนดแนวความคิดเห็น (Concept) ใหม่เกี่ยวกับเต๋าหรือวิถีทางคือ ปัญญาหยั่งรู้ความจริงโดยพิจารณาให้เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลาย (Insight) เป็นการหยั่งรู้จากอีกแนวทางหนึ่งเพื่อให้เข้าใจถึงความแตกต่างเด่นชัดระหว่างกฎแห่งธรรมชาติกับกฎแห่งศีลธรรม กฎแห่ง

ธรรมชาติคือ การหมุนเวียนของฤดูกาลเป็นต้น ถือเป็นวิถีทาง จวงจื้อเห็นว่า ความวิเวกซึ่งเป็น ความสัจกายและใจ และการฝึกฝนปฏิบัติตน (Self-cultivation) เป็นปรัชญาและเครื่องประโลมใจ สำหรับผู้ที่ปลีกกายออกจากบ้านเมือง หรือประสบความไม่สมหวังในการเมือง หรือได้ละทางโลก ไปแสวงหาวิถีทางอันลึกลับเพื่อประสานกลมกลืนเข้ากับโลกแห่งธรรมชาติ คัมภีร์เล่าจื้อ มีความ เห็นตรงกับ คัมภีร์จวงจื้อเรื่อง เต๋าหรือวิถีทาง แต่มีข้อสรุปความเห็นอันแตกต่างกัน จวงจื้ออบรม สั่งสอนถึงการเป็นไปเองอย่างมีระเบียบโดยธรรมชาติของกวีและผู้เชื่อถือในอำนาจอันลึกลับเป็น ปาฏิหาริย์ (The mystic) ในการปฏิบัติตนให้สมบูรณ์ โดยมีการกระทำสอดคล้องกับวิถีทาง เหมือนกระบวนการโดยธรรมชาติของสวรรค์และโลก เพราะการเป็นไปเองโดยธรรมชาติก็เป็น กระบวนการตามธรรมชาติที่ไม่มีความคิดเห็นอันใดแผ้วพานได้

ข. ลักษณะของลัทธิ เมื่อพิจารณาความคิดและปรัชญาโดยทั่วไปของลัทธิเต๋าแล้ว นอกจากลัทธิเต๋าจะมีลักษณะหลักเป็นอภิปรัชญา (Metaphysics) แล้ว ลัทธิเต๋ายังเป็นความ เคลื่อนไหวทางศาสนาที่มีการจัดตั้งด้วย ลัทธิเต๋าน่าจะก่อเกิดขึ้นในปลายสมัยราชวงศ์ชั้น จุด มุ่งหมายสำคัญของลัทธิเต๋าคือ การบรรลุถึงความเป็นอมตะทางกายเมื่อเข้าถึงภาวะมีชีวิตแห่งความ สุขนิรันดร์ภายในกายทิพย์ วิธีการบรรลุถึงมีหลายวิธี เช่น ยา การดำรงชีวิตเป็นพิเศษด้วยการฝึก ฝนอบรมตน อาทิ การกำหนดลมหายใจเข้าออก การตั้งกฎเกณฑ์การมีชีวิตที่ใฝ่ในกามคุณ การ ปฏิบัติสมาธิและการนั่งเข้าฌาน หรือการทรงเจ้า เกิดอาการไม่รู้สีกตัว ก่อเกิดความปิติซาบซ่าน การสารภาพบาป การฝึกปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น การตั้งพิธีกรรมที่ไร้อารมณ์สุดขีดจนหนึ่ง ไม่รู้สีกตัว แม้จนถึงพิธีกรรมที่มีการจัดเลี้ยงฉลองเอ็กเกริก

วิถีทางหรือเต๋า ตามลัทธิเต๋า ไม่เหมือนกับวิถีทางหรือเต๋าตามลัทธิขงจื้อ เต๋า เป็นคำที่ขงจื้อใช้อธิบายระบบสังคมที่ท่านนิยม ส่วนเต๋านี้ลัทธิเต๋า หมายถึง แบบแผนของธรรมชาติ (Pattern of Nature) ที่มนุษย์ควรอยู่มากกว่าสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เต๋าเป็นหลักการแห่งระบบ จักรวาล โดยหลักปรัชญาแล้ว ลัทธิเต๋ามีลักษณะเป็นตรงกันข้ามกับลัทธิขงจื้อ และมีลักษณะประท้วง (Philosophy of protest)¹⁴ ตอบโต้การเมืองที่กำลังพัฒนาพระราชอำนาจอันเด็ดขาด ลัทธิเต๋าเป็น “ขบถ” ต่อปัญญาชนและนักศีลธรรมที่เจริญรอยตามขงจื้อในการกำหนดข้อปฏิบัติหน้าปการ เข้มงวดกดขี่เพื่อให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติ ลัทธิเต๋าทำลายด้วยหลักการที่ “ปล่อยวาง” ทุก อย่าง หันหลังให้สังคมโดยสิ้นเชิง โดยยินดีที่จะดำรงชีวิตโดยปราศจากกฎหมายและศีลธรรมอันดี งาม เป็นการคืนสู่ธรรมชาติที่ปลอดพ้นจากสรรพสิ่งดังกล่าว ลัทธิเต๋ามีลักษณะใกล้เคียงกับลัทธิ อนาธิปไตย (Anarchism - ลัทธินิยมที่ถือว่า การปกครองทุกรูปแบบล้วนแทรกแซงเสรีภาพส่วนบุคคลอย่างไม่เป็นธรรม จึงควรมีการอาสารวมตัวกันในรูปของสหกรณ์แทนรูปแบบการปกครอง)¹⁵ และเข้าข่ายในปรัชญาแห่งความอดทนไม่กระทำการใด (Philosophy of passivity) โดยนัยนี้ ลัทธิ เต๋านิยมหนีห่าง (Escapism) ทางโลก ไม่กระทำการอันใด เพื่อประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ

โดยใช้อำนาจวิเศษเวทมนตร์คาถาและการเล่นแร่แปรธาตุ (Alchemy) เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อพลังอำนาจแห่งธรรมชาติ

ถึงกระนั้น ถ้าพิจารณาให้ดี จะเห็นว่า ลัทธิเต๋าคัดค้านการละหนือออกจากคตินิยมความน่านับถือ ความนับหน้าถือตา ซึ่งเป็นเครื่องกำกับความประพฤติของมนุษย์ และการสละภาระหน้าที่ตามขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมแล้วจึงได้สร้างภาพเมธีผู้รู้ผู้ทรงธรรม (Sage) ในอุดมคติคือ ผู้ที่มีความเข้าใจลึกซึ้งในวิถีทางอันลึกลับ (Mystic Tao) และสามารถจัดระเบียบแบบแผนชีวิตตนเองและประพฤติปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับวิถีทางอันลึกลับนั้น มีความอ่อนน้อมถ่อมตนมุ่งแสวงหาเส้นทางแห่งความวิเวกและเจริญภาวนา (Quietism) และไม่กระทำการใด ๆ หากแต่ยอมตนโอนอ่อนผ่อนปรนตามวิถีทางแห่งธรรมชาติ (Passivity) เพื่อให้บรรลุถึงซึ่งความบริสุทธิ์ (Purity) ซึ่งเป็นวิสุทธิคุณและปัญญาคุณ (Intelligence) บุคคลในอุดมคติของลัทธิเต๋านั้น ถือกันว่าเป็นผู้ปกครองในอุดมคติที่จะไม่ข้องเกี่ยวกับชีวิตประชาชน ไม่ใส่ใจในยุทธการและชีวิตที่มีแต่ความหรรษาฟุ้งเฟ้อ ผู้ปกครองจะนำประชาชนไปสู่สภาวะแห่งความเป็นอิสระจากบาปบุญคุณโทษเสมือนสภาวะไร้เดียงสา เป็นการบรรลุถึงซึ่งความบริสุทธิ์หมดจด (Innocence) มีความมักน้อย และสามารถประสานเข้ากับวิถีทางแห่งธรรมชาติอย่างกลมกลืน สภาวะเช่นนี้ย่อมมีปรากฏมาแล้วในสมัยบูรพกาลที่ยังไม่มีอารยธรรมมาแย่งยืทำลายมนุษย์ให้แก่กล้าด้วยกิเลสตัณหาจนหยิบอาวูรขึ้นมาประหัดประหารกันเอง สภาวะเช่นนี้มีมาแล้วก่อนที่จะมีการกำหนดศีลธรรมจรรยาขึ้นมาเพื่อทำให้จิตใจมนุษย์ปั่นป่วนมึนเมา และชักนำไปในทางที่ผิด โดยเหตุที่ศีลธรรมจรรยาเองมีลักษณะแตกต่างกัน ไม่เด่นชัดพอที่จะทำให้เห็นลักษณะเนื้อแท้

ลัทธิเต๋าเป็นที่นิยมในมวลหมู่สามัญชนผู้ไร้การศึกษาและมีความเชื่อถึงมงายในอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์และลัทธิผี เพราะลัทธิเต๋าได้แสดงทั้งความเชื่อถือและระบบจักรวาลตามธรรมชาติที่สามัญชนเคยคุ้น ลัทธิเต๋าได้เสนอวิถีทางใหม่ให้หลุดพ้นจากวิถีทางโลกตามคติขงจื้อที่เต็มไปด้วยข้อปฏิบัติมากมายยากที่จะเข้าใจให้ลึกซึ้งและปฏิบัติตามได้สำหรับประชาชน วิถีทางใหม่เป็นวิถีทางปลีกวิเวกและเจริญภาวนาเพื่อคืนสู่วิถีทางธรรมชาติ ลัทธิเต๋าเชิญชวนให้คืนสู่ธรรมชาติและสังคมธรรมชาติซึ่งโดยเนื้อแท้แล้วก็คือ สังคมสมัยบูรพกาลนั่นเองที่มีขนาดเล็กมนุษย์มีมิตรไมตรีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน อยู่ร่วมกันโดยมิต้องใช้อำนาจอาญาสิทธิ์บังคับแต่อย่างใด

ค. อิทธิพลของลัทธิ จุดอ่อนของลัทธิเต๋าคือ การใฝ่ในโลกแห่งอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์มากเกินไป แม้ลัทธิเต๋าจะเริ่มต้นอย่างดีมีแนวโน้มว่าจะเจริญรุ่งเรือง แต่ท้ายสุดลัทธิกลับถูกประยุกต์ไปอย่างพลิกแพลงโดยผู้ที่นิยมอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ และถูกชักนำไปสู่หนทางแห่งการแสวงหาความลึกลับของชีวิตอมตะและฝึกฝนในการกระทำคุณไสยศาสตร์จนทำให้ลัทธิเต๋าขึ้นชื่อในด้านนั้นเป็นสำคัญ ทั้ง ๆ ที่ลัทธิเต๋ามีความคิดและปรัชญาอีกหลายด้านอันเป็นคุณประโยชน์ยิ่งแก่การพัฒนาภูมิปัญญาจีน ดังเช่น คตินิยมหยินหยาง เป็นพื้นฐานความเชื่อถืออันลึก

ซึ่งยากที่จะคิดหยั่งรู้ได้ด้วยปัญญา (Metaphysical belief) สำหรับภูมิปัญญาจีนทุกประเภทรวมทั้ง ลัทธิขงจื้อด้วย แนวโน้มการคิดที่มีได้ใช้หลักเหตุผลและความไม่เคารพรูปปฏิมาใดๆ (Iconoclastic) มีศักยภาพสูงมากในศาสนาพุทธนิกายมหายานแบบจีนสำนักฉาน เป็นความคิดนิยมเอียงสุด ต้น สายแนวความคิดจีนหลายด้านก็มาจากลัทธิเต๋า คือ ความนิยมปลีกวิเวกและเจริญภาวนา (Quietism) ความนิยมอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ (Mysticism) และความนิยมแสดงออกความคิดในลักษณะที่ดูจะขัดแย้งกับความเป็นจริงบ้าง เป็นข้อสรุปแย้งและความแย้งบ้าง (Paradox)

ศิลปินล้วนถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยได้รับอิทธิพลดลบันดาลใจจากลัทธิเต๋า อาทิ ความนิยมความงามและความสงบเยือกเย็นของธรรมชาติ ความนิยมสงบนิ่งไม่กระทำการใดๆ (Non-Action) เป็นต้น ภาษาศิลปะของจีนนิยมการใช้ภาษาแบบลัทธิเต๋าที่เสนอลักษณะความคิดแย้งและความแย้ง (Paradox) เพราะดลบันดาลให้ต้องคิดลึกซึ้งหลายชั้นหลายเชิง วรรณกรรมของลัทธิเต๋ายุคแรกๆ โดยเฉพาะ **คัมภีร์เล่าจื๊อ** เป็นคัมภีร์ที่มีขนาดสั้นที่สุดฉบับหนึ่งของวรรณคดีจีน คัมภีร์นี้มีคุณลักษณะปลุกเร้าใจและดลบันดาลให้เกิดการสร้างสรรค์ความคิดและปรัชญาตลอดจน ก่อเกิดวรรณกรรมมากมาย วรรณกรรมในลัทธิเต๋ายุคแรก ๆ แสดงความปรีชาญาณหลักแหลม แสดงโวหารและความคิดในรูปของการใช้ภาษาที่มีเนื้อความดูขัดแย้งกับความจริงโดยเป็นคำแย้งและความแย้ง (Paradox) เนื้อความสอดใส่คตินิยมอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ วรรณกรรมของลัทธิเต๋านิยมลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้ว แสดงลีลาท่วงทำนองการประพันธ์ (Style) ที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะ ไม่เหมือนวรรณกรรมคำสอนของลัทธิอื่น กล่าวคือ นิยมประพันธ์เป็นร้อยกรอง เต็มไปด้วยคำสัมผัส กวีนิพนธ์มีหลายตอนหลายวรรคที่นิยมขยายความ และมีบทร้อยแก้วเป็นบทวิจารณ์และบทความความหมาย วรรณกรรมมีโครงสร้างของคำประพันธ์เทียบชาน และเต็มไปด้วยลีลาสำนวนโวหารที่แสดงได้อย่างสมดุลยิ่งกับโครงสร้างของคำประพันธ์

ถ้อยคำสั้น ๆ ไม่ก็คำทว่าแสดงความคิดและปรัชญาเชิงแย้ง เป็นเสน่ห์ลึกลับดึงดูดให้วรรณกรรมของลัทธิเต๋ายอดนิยมมากในแวดวงปัญญาชน ปัญญาชนจีนเพลิดเพลินกับการตีความ คำ ถ้อยคำ แต่ละวรรคแต่ละตอน วิเคราะห์ความคิดและปรัชญาไปได้หลายแง่หลายมุมแล้วแต่ระดับภูมิปัญญาของผู้อ่าน วรรณคดีและปรัชญาจีนแทบจะไร้ความหมายโดยสิ้นเชิงเลยทีเดียว ถ้าปราศจากอิทธิพลอันทรงพลังของลัทธิเต๋ายุคแรกๆ ของภาษาศิลปะและกวีปรัชญาอันมีต่อกรวีนิพนธ์และความนิยมในอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ บรรดาวรรณกรรมคำสอนของลัทธิเต๋ายุคแรกๆ เองก็เป็นวรรณกรรมที่ปัญญาชนทุกยุคทุกสมัยนิยมศึกษาและมักมีอิทธิพลต่อปัญญาชนจีนในการสร้างสรรค์และพัฒนาภูมิปัญญา

ลัทธิเต๋ายุคแรกๆ ได้ยืนยงดำรงคงอยู่เคียงข้างลัทธินิยมหลักของสังคมจีนคือลัทธิขงจื้อ เพราะแม้ลัทธิเต๋ามีลักษณะแนวความคิดและปรัชญาเป็นตรงกันข้ามกับลัทธิขงจื้อ แต่ลัทธิเต๋ามีได้ ส่อลักษณะท้าทายหรือแข่งขันกับลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋ามีลักษณะเป็นลัทธินิยมส่วนบุคคล มีการฝึกรบธรรม ปฏิบัติด้วยตนเอง ออกห่างจากสังคม ไม่ข้องเกี่ยว ไม่ต่อต้านและไม่ทำลายสังคมที่ตนไม่นิยม

ในกระบวนการพัฒนาลัทธิ ลัทธิเต๋าเป็นลัทธิศาสนาของประชาชนทั่วไป (Popular Religion) และปรับปรุงลัทธิให้เป็นที่ถูกรสนิยมและความคิดเห็นของคนจีน โดยผสมผสานแนวความคิดและหลักปฏิบัติของลัทธิอื่นเข้ากับลัทธิเต๋า จนกลมกลืนกลายเป็นเอกลักษณ์ของลัทธิเต๋า ที่สำคัญคือ ความเชื่อในกฎแห่งศีลธรรมแบบลัทธิขงจื้อ ความเชื่อในภพคือชาตินี้ชาติหน้า คตินิยมเทพตามากมายตามตำนานจีนและลัทธิอื่น การเน้นตั้งพิธีกรรม แสดงอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ การทรงเจ้าเข้าผี และการใช้เวทมนตร์คาถาขับไล่สิ่งชั่วร้าย ลัทธิเต๋ากลายเป็นลัทธิพิธี (Cult) คือแก่พิธีกรรม เอกลักษณ์เช่นนี้ย่อมเป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยาม และเห็นเป็นลัทธิที่น่าหยามหยันสำหรับบรรดาปัญญาชนผู้นิยมลัทธิขงจื้อ อย่างไรก็ตาม เหล่าปัญญาชนนี้ก็ประพฤติปฏิบัติตนเป็นผู้นิยมเต๋าในอีกแบบหนึ่งผิดจากประชาชนทั่วไป กล่าวคือปัญญาชนจีนขงจื้อสนใจการเจริญภาวนาแบบลัทธิเต๋ามาก เข้าทำนอง “เกลียดตัวกินไข่ เกลียดปลาไหลกินน้ำแกง”

แม้ชนชั้นปกครองจะไม่นิยมลัทธิเต๋าเพราะเห็นว่าเป็นขบถต่ออุดมการณ์แห่งรัฐคือลัทธิขงจื้อ แต่ในชีวิตส่วนตนแล้ว ทุกผู้ทุกนามในสังคมล้วนสนใจศึกษาลัทธิเต๋าด้วยความพยายามที่จะเข้าใจอำนาจอันลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ พึงพอใจความงามของธรรมชาติ ตี๋มต่ำในการเจริญภาวนา และการอยู่กับธรรมชาติด้วยจิตที่นิ่งสงบเยือกเย็น เป็นการปลีกวิเวกจากสังคมเงินที่ ต้องเผชิญอยู่ ชุณนางเกษียณอายุหรือผู้มีวัยวุฒิสูงล้วนนิยมลัทธิเต๋า ลัทธิเต๋าส่งเสริมความเป็นอิสระส่วนบุคคล และการคืนสู่ธรรมชาติ ในท่ามกลางธรรมชาตินั้น ความงามและความสงบเยือกเย็นของธรรมชาติส่งเสริมให้คนจีนเป็นตัวของตัวเองและสามารถแสดงภูมิปัญญาได้ตามความประสงค์ด้วย ลัทธิเต๋ายังทำให้สังคมจีนและคนจีนโดยส่วนบุคคลเป็นทั้งผู้นิยมลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋ได้อย่างสมดุล ประหนึ่งทั้งสองลัทธิเป็นพลังอ่อนและพลังแข็งหรือหยินและหยาง ทั้งลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื้อถ่วงดุลซึ่งกันและกันมิให้สังคมและคนจีนมีความคิดความรู้สึกและพฤติกรรมเอียงที่สุด (Extreme) จนเป็นผลเสียแก่สังคม ศาสนาจึงยากที่จะเป็นปัจจัยก่อเกิดความขัดแย้งในระยะยาวนานในสังคมจีน

1.3 ลัทธิเม่งจื้อ

ปรมาจารย์เม่งจื้อ (Meng-tzu หรือ Mencius, เกิดเมื่อ 372 ปี ป.ศ. ถึง 289 ปี ป.ศ.) มีความชำนาญในการวิเคราะห์จิตใจของมนุษย์มาก เม่งจื้อได้พัฒนาความคิดของตนขึ้นมา โดยได้รับอิทธิพลความคิดและปรัชญาของขงจื้อที่เขาเองมีความนิยมยกย่องมาก ลัทธิเม่งจื้อถือเป็นรองก็เฉพาะลัทธิขงจื้อเท่านั้น

เม่งจื้อได้วิเคราะห์จิตใจมนุษย์ว่า โดยธรรมชาติแล้วหรือโดยสวรรค์ได้สร้างมา มนุษย์เกิดมาล้วนเป็นคนดีใฝ่ศีลธรรมรู้ผิดชอบชั่วดี เม่งจื้อมีความสนใจเรื่องความรู้สึกผิดชอบชั่วดี และความประพฤติ ท่านได้ตั้งข้อสงสัยให้คิดว่า ศีลธรรมมีคุณลักษณะทั้งที่ก่อเกิดภายในมนุษย์เอง คือ ความรู้สึกนึกคิด และทั้งเกิดออกมาเป็นคุณลักษณะภายนอกคือ การกระทำหรือความประพฤติ

ความประพฤติดีทางกายวาจาใจเป็นผลมาจากการศึกษาเล่าเรียนฝึกอบรม หรือเป็นผลมาจากธรรมชาติวิสัย? ศีลธรรมจรรยาเกิดจากความรู้สึกนึกคิดจากภายในตัวคน หรือเกิดจากการฝึกฝนอบรมให้มีความประพฤติปฏิบัติชอบ? เม่งจื้อยืนยันหยัดว่าธาตุแท้ของมนุษย์ดี มนุษย์สามารถจะค้นพบวิถีทางแห่งการกระทำดีหรือไม่ดีได้โดยมีความคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับตนเอง เป็นการทำความดี เพราะมีจิตใจดีโดยธรรมชาติ มิได้เป็นเพราะได้รับการศึกษาอบรมให้กระทำคุณความดี แต่เม่งจื้อก็ย้ำว่า มนุษย์จะเฝ้าดีมีศีลธรรมยิ่งขึ้นและดำเนินชีวิตไปตามวิถีทางคติขงจื้อ ถ้ามนุษย์ได้รับการศึกษาปลูกฝังอบรมบ่มนิสัยให้เจริญรอยตามแบบอย่างที่ดี

ทั้งนี้ เม่งจื้อเองก็ตระหนักรู้ว่า สภาพสิ่งแวดล้อมมีบทบาทสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ประพฤติดีหรือประพฤติชั่วได้ แม้จะเกิดมาดีโดยธรรมชาติ การฝึกฝนอบรมบ่มนิสัยมนุษย์จึงถือเป็นหน้าที่อันจำเป็นยิ่งของผู้ปกครอง ความคิดเรื่องธาตุแท้ของมนุษย์แบบเม่งจื้อนี้ก็มิใช่ว่าจะทำให้สังคมจีนพัฒนาคตินิยมสิทธิเสมอภาค (Egalitarianism) ขึ้นมาและส่งเสริมคตินิยมการทำความดีโดยไม่หวังผลประโยชน์อันใดตอบแทน เม่งจื้อเชื่อมั่นมากกว่า คุณความดีตั้งแต่เกิดนั้นอาจทำให้มนุษย์นั้นดียิ่งขึ้น ถ้ามีความรักในผู้ใกล้ชิดจนก่อน แล้วเรียนรู้ที่จะรักเพื่อนมนุษย์ทั่วไป

เม่งจื้อมีทรรศนะทางการเมืองว่า ประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติคือ การกินดีอยู่ดี มีความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ผู้ปกครองต้องคำนึงถึงประโยชน์สุขนั้นเป็นที่ตั้งในการปกครองอาณาประชาราษฎร์ ตามทรรศนะ นั้น ประชาชนเป็นอันดับแรกที่สำคัญยิ่ง ข้าวเปลือก (Grain) เป็นรอง และเจ้านายคืออันดับลงท้าย¹⁶ เม่งจื้อเห็นชอบกับคตินิยมเดิมที่ว่า อำนาจทางการเมืองของผู้ปกครองย่อมมาจากความเห็นชอบของสวรรค์และประชาชน ผู้ปกครองแม้โดยประเพณีจะรับผิดชอบต่อสวรรค์ผู้ประทานมอบหมายอำนาจให้ แต่ในทางปฏิบัติก็ต้องรับผิดชอบต่อประชาชนด้วย ผู้ปกครองต้องมีความเมตตาต่อประชาชน ไม่กดขี่ข่มเหงให้ได้ยากแก่ราษฎร อาทิ การเรียกเกณฑ์แรงงานและเก็บส่วยสาอากรให้เกินควร สัญญาบอกเหตุในสายตาของชาวนาว่าชนชั้นปกครองดีหรือเลวคือ เหตุการณ์อันได้แก่ การปรากฏเหตุเภทภัยธรรมชาติ สงครามกลางเมือง ทุพภิกขภัยและความยากไร้แสนสาหัส เมื่อใดชนชั้นปกครองไม่ประพฤติธรรม ราษฎรย่อมไม่สนับสนุนผู้ปกครองและมีสิทธิ์อันชอบธรรมที่จะล้มล้างการปกครองได้ ชนชั้นปกครองสูญเสียอำนาจทางการเมืองอันสวรรค์ได้ประทานให้ อาจกล่าวได้ว่า ตามความเป็นจริงแล้ว เสียงปวงชนและความเห็นชอบของมวลชนคืออำนาจอันสวรรค์ประทานในทางปฏิบัตินั่นเอง ผู้ปกครองต้องประพฤติธรรมและคำนึงถึงประโยชน์สุขของประชาชนเป็นที่ตั้ง คุณสมบัติเหล่านี้คือราชาธรรมหรือวิถีทางแห่งราชา (Kingly way) ราชาพึงชนะใจราษฎรโดยธรรม มิใช่โดยอำนาจอาญาสิทธิ์หรือโดยอำนาจทหารข่มให้กลัว หรือพิชิตให้ระย่อ คุณความดีของผู้ปกครองย่อมชนะใจประชาชนและอาจพิชิตได้แม้แต่ดินแดนใหญ่ด้วยธรรม คตินิยมอำนาจอันสวรรค์ประทานแบบเม่งจื้อได้ทำให้อำนาจขงจื้อยิ่งเป็นที่นิยมมากขึ้น ทั้งขงจื้อและเม่งจื้อมองสังคมโจวสมัยแรกคือสังคมในอุดมคติที่ควรจะมีการฟื้นฟูขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมในยุคสมัยของท่าน

ในด้านสังคมเอง เม่งจื้อมิได้มีความคิดแตกต่างจากปรมาจารย์ขงจื้อเลยที่เห็นว่าสังคมจำเป็นต้องมีการแบ่งชนชั้นตามบทบาทหน้าที่ บทบาทหน้าที่เป็นเครื่องกำหนดสถานภาพส่วนบุคคล การแบ่งชนชั้นมิได้ถือชาติกำเนิดหรือชาติตระกูลเป็นหลักเท่าใดนัก สังคมต้องมีกระบวนการจัดสรรปันส่วนแรงงานและแลกเปลี่ยนผลผลิตจากแรงงาน ผู้ใช้ปัญญาทำหน้าที่ปกครองซึ่งเป็นการใหญ่หลวง ผู้ใช้แรงงานมีหน้าที่ผลิตเพื่อบำรุงเลี้ยงตนเองและผู้ปกครองผู้ใช้สมอง การแบ่งชนชั้นในสังคมตามหลักการนี้ย่อมเป็นที่ยอมรับได้ในมวลหมู่ประชาชน อภิสถิธิ์สืบตระกูล (Hereditary privilege) ก็เป็นความจำเป็นเพราะเป็นผลพลอยได้จากการแบ่งชนชั้น และเป็นสิทธิอันชอบธรรมของผู้ใช้ปัญญาปกครองบ้านเมืองที่จะมีอภิสถิธิ์เป็นเครื่องตอบแทนที่ได้ปกครองประชาชน ดังนั้น แม้สังคมจีนไม่มีการแบ่งชนชั้นตามชาติกำเนิดเข้มงวดและห้ามเปลี่ยนชนชั้น แต่สังคมจีนก็มีการแบ่งชนชั้นตามบทบาทหน้าที่และมีอภิสถิธิ์สืบตระกูลที่ประชาชนยอมรับเป็นสภาพความเป็นจริง ลัทธิขงจื้อและเม่งจื้อปลูกฝังอบรมคนจีนทุกระดับให้ยอมรับความเป็นจริงนั้น

ความคิดและปรัชญาเม่งจื้อนี้เป็นที่นิยมยกย่องถือเป็นความคิดต้นแบบชั้นครู **คัมภีร์เม่งจื้อ** เป็นวรรณกรรมอันมีค่าที่ได้แสดงจิตวิเคราะห์ไว้อย่างล้ำลึกยิ่ง ตำรานี้ได้กลายเป็นวรรณกรรมต้นแบบชั้นครู (Classic) ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา

1.4 ลัทธินิยมธรรมชาติ (Naturalism)

ลัทธินี้มีหลักการสำคัญสองประการคือ คติหยิน หยาง (Yin Yang) และโลกธาตุ 5 (Five Elements) คติหยิน หยางมีหลักการว่า ธรรมชาติย่อมมีสภาพสมดุล สรรพสิ่งมีลักษณะโดยเนื้อแท้ก็เกือบลูกต่อกันและถ่วงดุลซึ่งกันและกันจนเกิดความสมดุล ดังเช่น มีร้อนย่อมมีเย็น มีกลางวันย่อมมีกลางคืน มีมืดย่อมมีสว่าง มีหญิงย่อมมีชาย หยินคือองค์ประกอบเปรียบเสมือนหญิง มีความอ่อนโยนแม้อ่อนแอ เป็นองค์ประกอบสื่อความรู้สึกเย็น หยางคือองค์ประกอบแข็งแกร่งเหมือนชาย มีความร้อนดังความสว่าง ในโลกแห่งภูมิปัญญาจีน ย่อมถือว่า ลัทธิขงจื้อเป็นประดุจหยาง เป็นลัทธิแข็งแกร่งประดุจชาย ลัทธิเต๋าเป็นประดุจหยิน เป็นลัทธิให้ความอ่อนโยนเยือกเย็นเป็นประดุจหญิง ทั้งสองลัทธิได้ทำให้ภูมิปัญญาจีนมีความสมดุลกลมกลืนประสานเป็นหนึ่ง ทั้งสองลัทธิมีหน้าที่แตกต่างกันแต่ต่างก็เกือบลูกต่อกันทางด้านความคิด นับเป็นคุณประโยชน์แก่สังคม¹⁷ สรรพสิ่งย่อมมีทั้งความอ่อนพลังและความแข็งแกร่งอย่างสมดุล

คติโลกธาตุ 5 มีหลักการว่า ธรรมชาติย่อมประกอบด้วยโลกธาตุ 5 หรือพลังอำนาจ 5 (Wu-hsing, Powers) อันปรากฏในไม้ โลหะ ไฟ น้ำและดิน ซึ่งมีความสัมพันธ์ในลักษณะเป็นปฏิกิริยาตอบโต้กับอีกองค์ประกอบ 5 คือ สี รส เสียง ดารณพเคราะห์และทิศทาง ก่อเกิดความสัมพันธ์อันเกี่ยวข้อต่อกัน (Correlations) ขึ้นในระบบจักรวาล สรรพสิ่งล้วนเป็นสิ่งที่อธิบายได้ตามแนวความคิดนี้ เช่นแต่ละราชวงศ์มีโลกธาตุแตกต่างจากราชวงศ์อื่น การรักษาโรคก็อธิบายสรรพโรคได้ว่าเกิดจากโลกธาตุอันใดปรวนแปรมีผลต่อร่างกาย จีนได้ใช้หลักโลกธาตุในการศึกษา

วิชาคาถาอาคมและวิชาโหราศาสตร์ (Numerology) และดาราศาสตร์ ระบบปฏิทินได้กำหนด เครื่องหมายตัวเลขในการอธิบายโลกและสวรรค์ชั้นฟ้าเป็นชั้น ๆ และจับคู่เทียบเป็นชั้น ๆ ระหว่าง 10 ชั้นฟ้าสวรรค์และ 12 ชั้นของดิน การนับชั่วโมงก็ใช้หลัก 60 นับวันและนับปีก็ใช้หลัก 60

1.5 ลัทธิม่อจื๊อ (Mo-tzu)

ม่อจื๊อเป็นนักคิดนักปรัชญาตามคติขงจื๊อมาก่อน ท่านได้รับการศึกษาตามตำรา **คลาสสิก**เป็นอย่างดีและอาจจะได้ร่ำเรียนในสำนักศึกษาขงจื๊อมาก่อน แต่เมื่อได้พัฒนาความคิดของท่านขึ้นมาแล้ว แนวความคิดของท่านมีหลายลักษณะที่คัดค้านต่อต้านลัทธิขงจื๊ออย่างรุนแรง

ความคิดหลักของม่อจื๊อคือ ความรักในเพื่อนมนุษย์ (Universal love) ท่านเชื่อมั่นว่า สวรรค์ทรงพลาณาภาพในการแสดงความรักต่อมวลมนุษยชาติ มนุษย์จึงต้องเจริญรอยตามสวรรค์ โดยมีความรักในมวลมนุษยชาติด้วย ความคิดเช่นนี้มีลักษณะเป็นความคิดแบบมนุษยธรรม (Humanity) อีกความคิดหนึ่งของม่อจื๊อคือ การยกย่องความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม (Altruism) ความรักมวลมนุษยชาติสามารถแสดงออกได้โดยการบำเพ็ญตนให้มีความสมณะ เป็นประโยชน์แก่ตนเองและหมู่คณะ ความรักเป็นพลังที่สามารถจะสร้างสรรค์สังคมในอุดมคติได้ ถ้าทุกคนรักผู้อื่น เสมือนรักตนเอง ผลประโยชน์ส่วนรวมย่อมเป็นผลประโยชน์แก่ทุกคน ทุกคนจะเสียสละเพื่อส่วนรวมให้มีความสุขสมบูรณ์ร่วมกัน ทฤษฎีว่าด้วยความรักในมวลมนุษยชนี้ย่อมมุ่งหมายที่การยึดถือเอาความมีประโยชน์เป็นหลัก (Utilitarian) กล่าวคือ มุ่งหมายที่จะให้รัฐ และสังคมมีความอุดมสมบูรณ์ ประชากรเพิ่มพูนขึ้น รัฐและสังคมมีระเบียบแบบแผน มีความเป็นอยู่พอสมควรแก่อัตภาพ ไม่ฟุ่มเฟือยฉีกใฝ่ในอบายมุขสิ่งเรีงรมย์ ไม่หมกมุ่นอยู่กับพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีฝังศพที่ฟุ่มเฟือยแบบคนตายขายคนเป็น ไม่เบียดเบียนคิดประทุษร้ายผู้อื่นและไม่ก่อศึกสงครามซึ่งล้วนเป็นความสิ้นเปลืองชีวิตและทรัพย์สินโดยเปล่าประโยชน์ แม้แต่การป้องกันตนเองจากศึกศัตรู ก็ควรใช้ยุทธศาสตร์เตรียมรบให้พร้อมสรรพเพื่อป้องกันและตั้งรับจนเป็นที่ครั้นคร้ามไม่อาจรุกรานได้ ยุทธศาสตร์แบบนี้สามารถป้องกันมิให้เกิดสงครามได้ ลัทธิม่อจื๊อจึงเป็นลัทธิที่ใฝ่สันติภาพมากกว่าสงคราม นิยมสันติวิธีมากกว่ายุทธวิธีในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ลัทธิม่อจื๊อถือว่า คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่คุณธรรม ความสามารถและความเป็นเลิศ ลัทธิม่อจื๊อมิได้ให้ความสำคัญแก่ความงามของธรรมชาติและอารมณ์ความรู้สึกส่วนบุคคล เพราะมุ่งแต่ความมีประโยชน์เป็นหลัก

ม่อจื๊อได้ประณามบรรดาผู้นิยมลัทธิขงจื๊อ (Confucianists) ที่แสดงความสงสัยว่า สวรรค์วิญญูณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลกมีจริงเพียงใด ท่านประณามผู้นิยมลัทธิขงจื๊อว่างมาย เชื้อถือดวงกำหนด โชคชะตากำหนดและเชื่อเหตุการณ์ว่าล้วนเกิดขึ้นได้อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ (Fatalism) อีกทั้งฉีกใฝ่ในพิธีกรรมเกินไป บรรดาผู้นิยมลัทธิขงจื๊อล้วนอหังการตั้งตนเป็นคนหัวสูงหยิ่งในศักดิ์ศรีและเคร่งในพิธีรีตอง ทรรศนะของม่อจื๊อในแนวทางดังกล่าวสะท้อนความรู้สึกของชนชั้นสามัญที่เป็นปรปักษ์ต่อชนชั้นสูง (Plebeian hostility)¹⁸ ม่อจื๊อประณามการฉีกใฝ่ในพิธีกรรม

ดนตรี ความบันเทิงรื่นรมย์และการทำสงครามรุกรานผู้อื่น ม่อจื๊อได้สั่งสอนศีลธรรมจรรยาแบบใหม่ที่สวรรค์ วิทยุญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพลังอำนาจที่จะกำกับความประพฤติของมนุษย์ ลงโทษผู้ที่กระทำความผิดและให้รางวัลผู้ที่กระทำคุณความดี มนุษย์จะประพฤติดีหรือชั่ว ย่อมขึ้นอยู่กับผู้นั้นว่ามีความเกรงกลัวสวรรค์มากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ ในสังคม พลังงานทั้งปวงของมนุษย์ต้องทุ่มเทร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย เป็นการรวมความคิดและการกระทำร่วมกันเป็นหนึ่งภายใต้การนำของผู้ปกครอง ผู้ปกครองจะนำแนวทางประชาชนตามพระประสงค์อันแน่วแน่ของสวรรค์ (Will of Heaven) ทุกสถาบันในสังคมจะมีคุณค่าความหมายมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับสถาบันนั้นว่ามีความเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมมากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ

สถาบันการเมืองการปกครองจะทรงคุณค่าเมื่อผู้ปกครองมีความเป็นอิสระ ปลอดพ้นจากอำนาจทุกประเภท ยกเว้นอำนาจของสวรรค์ ความชอบธรรมแห่งอำนาจของผู้ปกครองมาจากการที่สวรรค์สนับสนุนชนชั้นปกครอง สังคมจำเป็นต้องมีระบอบการปกครอง จะดำรงคงอยู่ในสภาพที่ไร้ชื่อไร้แปมิได้ สวรรค์จะมอบหมายอำนาจให้ชนชั้นปกครอง ผู้ปกครองย่อมปกครองตามพระประสงค์ของสวรรค์ ประชาชนยอมรับในพระราชอำนาจและพระราชวินิจฉัยที่สอดคล้องต้องกันกับพระประสงค์ของสวรรค์เท่านั้น ม่อจื๊อเห็นชอบว่า ชนชั้นปกครองต้องได้รับการศึกษาอบรมเป็นเบื้องต้น

คัมภีร์ของลัทธิม่อจื๊อได้ประมวลความคิดและปรัชญาของม่อจื๊อและสานุศิษย์ที่ล้วนแสดงความนิยมในความมีประโยชน์เป็นหลัก (Utilitarianism) จากลัทธินิยมนี้ บรรดาผู้นิยมลัทธิม่อจื๊อได้สนใจศึกษาปัญหาพื้นฐานอีกมากมายที่ล้วนเป็นปัญหาปรัชญาและปัญหาหลักการและกฎเกณฑ์ (Technical problems) บรรดาผู้นิยมลัทธิม่อจื๊อกระตือรือร้นที่จะเผยแพร่คำสอนและพร้อมที่จะอภิปรายโต้แย้งด้วยหลักเหตุผลกับใครก็ได้ คัมภีร์ของลัทธินี้จึงเต็มไปด้วยหลักเหตุผลและแสดงวิธีวิภาษ (Dialectics, - วิธีการคิดและแสดงความคิดเห็นโดยการตั้งข้อสมมุติฐานแล้วอภิปรายโต้แย้งจนหาข้อสรุปได้ท้ายสุด) ผู้นิยมลัทธิม่อจื๊อได้ประพฤติปฏิบัติตนตามแบบอย่างม่อจื๊อ คือพร้อมที่จะเผยแพร่คำสอนและพร้อมที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น หมู่คณะนี้รวมตัวกันกลายเป็นปีกแผ่นแน่นหนา มีระเบียบวินัยมาก ความเป็นอยู่ของผู้นิยมลัทธิม่อจื๊อถือความสมถะเป็นหลักและนับถืออาวุโสกันในหมู่คณะ ความกระตือรือร้น คำสอนและการรวมตัวจัดตั้งเช่นนี้ ย่อมทำให้ฝ่ายผู้นิยมลัทธิขงจื๊อและเม่งจื๊อถือว่า ลัทธิม่อจื๊อเป็นลัทธิคู่แข่งที่อันตรายที่สุด ทั้ง ๆ ที่อันที่จริงแล้ว ลัทธิม่อจื๊ออยากแก่ที่จะเป็นที่นิยมสูงสุดในสังคมจีนได้ เพราะลัทธิม่อจื๊อได้แสดงความคิดเห็นและปรัชญาเอียงสุด (Extreme) และอุดมคติเกินไปจนยากที่จะยอมรับได้ เมื่อถึงศตวรรษที่ 3 ก.ค.ศ. ลัทธิม่อจื๊อแทบจะไม่ปรากฏอยู่รอดได้เลย

1.6 ลัทธิซุนจื๊อ (Hsun-tzu)

ซุนจื๊อ (เกิดเมื่อ 300 ปี ก.ค.ศ. - 237 ปี ก.ค.ศ.) เป็นนักคิดคดขงจื๊อมาก่อน

ความคิดของขุนจื้อมีลักษณะเป็นตรงกันข้ามกับเม่งจื้อ ขุนจื้อเป็นนักการเมืองและปรมาจารย์ผู้มีความคิดหลักว่า โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีธาตุแท้เดิมไปด้วยกิเลสตัณหา มีแต่ความชั่วร้ายและมิจฉาทิฎฐิ ซึ่งล้วนเป็นบ่อเกิดแห่งความขัดแย้ง คุณความดีถ้าจะมีปรากฏในผู้ใด ถือเป็นสิ่งแปลกปลอม มิได้เป็นธาตุแท้ของมนุษย์ โดยเนื้อแท้แล้วมนุษย์จึงเป็นผู้ที่ไม่มี ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เพราะแยกผิดชอบชั่วดีมิได้ ในบรรดาพลังอำนาจแห่งธรรมชาติ มนุษย์เป็นผู้ที่ขาดศีลธรรมจรรยา ขุนจื้อได้เจริญรอยตามแนวทางของขงจื้อในการที่จะแก้ไขปัญหาศีลธรรมคือ การประพฤติดีปฏิบัติชอบตามสถานภาพส่วนตนและยึดถือปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรม ขุนจื้อเป็น คนสุดท้ายในแวดวงผู้นิยมลัทธิขงจื้อที่ยอมรับความคิดของลัทธิเต๋าที่ว่า สวรรค์และโลกล้วนดำเนินไปตามวิถีทางที่ไม่คำนึงถึงกิเลสตัณหาและอุดมคติของมนุษย์ ขุนจื้อเห็นว่า วิถีทางแบบเต๋าไม่ได้ กำหนดพันธกรณีผูกพันต่อมนุษย์

คตินิยมความประพฤติดีปฏิบัติชอบตามสถานภาพส่วนตนส่งเสริมให้ผู้ปกครองนิยมใช้อำนาจเด็ดขาดและระเบียบวินัย ขุนจื้อได้ให้คำแนะนำว่า ผู้ปกครองต้องควบคุมประชาชน ดักเตือน ห้ามปรามและสั่งสอนมิให้ประชาชนประพฤติชั่ว ยกย่องให้ปรากฏเมื่อประพฤติดีและลงโทษให้เด็ดขาดเพื่อให้ทราบจำเมื่อประพฤติชั่ว ขุนจื้อส่งเสริมให้ประชาชนประพฤติดีโดยได้รับการศึกษาอบรม การศึกษาอบรมได้ส่งเสริมบทบาทของครูบาอาจารย์ให้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นผู้ฝึกฝนอบรมให้มนุษย์ประพฤติดีมีศีลธรรม การศึกษาตามคติขุนจื้อนิยมการท่องจำและนิยม เรียนรู้การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมตามสถานภาพส่วนตน ขุนจื้อถือว่าปัญญาอันลึกซึ้งอยู่ที่ ตำราคลาสสิก มิได้อยู่ที่มายาศาสตร์และเทววิทยาซึ่งล้วนเป็นศาสตร์อันลึกลับยากที่จะพิสูจน์และเรียนรู้ได้

ลัทธิขุนจื้อมีลักษณะใกล้เคียงกับลัทธิขงจื้อมาก จนอาจถือได้ว่าเป็นนิกายหนึ่งที่แยก จากกระแสหลักของลัทธิขงจื้อ

1.7 ลัทธินิตินิยม (Legalism)

เจ้าลัทธิมี 2 ท่านคือ ฮั่นเฟยจื้อ (Han-Fei-tzu, ถึงแก่กรรมเมื่อ 233 ปี ก.ค.ศ.) ผู้เป็นสานุศิษย์ของม่อจื้อ และหลี่ซือ (Li Si, ถึงแก่กรรมเมื่อ 208 ปี ก.ค.ศ.) ผู้เป็นอัครมหาเสนาบดีในสมัยของจักรวรรดิฉิน (China) ทั้งสองท่านเป็นครูที่ารู้เห็นว่า เมื่อราชวงศ์โจวสิ้นอำนาจลงแล้ว บ้านเมืองล่มจม แผ่นดินจีนเป็นไฟไปทุกหย่อมหญ้า ทั้งสองท่านจึงมีความคิดเห็นที่จะแสวงหาวิธีการจัดตั้งสังคมใหม่

นักนิตินิยม (Legalists) มีความคิดเห็นว่า มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวเป็นธาตุแท้สำคัญของมนุษย์ เป็นต้นเหตุทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ขึ้นในสังคม สังคมช่างและโจวคือตัวอย่างสังคมชนชั้นสูงที่ไม่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างอีกต่อไป โดยเฉพาะระบอบการปกครองที่มีอิทธิพลระบอบครอบครัวและระบบศักดินาธรรมิกราชก็ ยันได้แก่ คตินิยมการใช้อำนาจเด็ดขาดแต่

ผู้เดียว คตินิยมการสืบต่ออำนาจในวงศ์สกุล และคตินิยมระบบวงศาตนาญาติ นักนิตินิยมเชื่อว่า สังคมจะมีระเบียบแบบแผน ความมั่นคงปลอดภัยและความสงบสุขตามความประสงค์ของประชาชน ได้ ถ้าสังคมนั้นมีกฎหมายเป็นหลัก มีระเบียบวินัย มีลำดับชั้นอาวุโส ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่ คุณธรรม เพียงประการเดียวไม่อาจจะทำให้สังคมมีสันติสุขได้ตามคติขงจื้อ ระบบการปกครองที่ดีคือ ระบบราชาธิปไตย เศรษฐกิจที่ดีคือ เศรษฐกิจการเกษตรที่สามัญชนเป็นผู้ผลิต ชุนนางเป็นนักรบ นักปกครอง สังคมตามแบบลัทธิคตินิยมเป็นสังคมที่ไม่มีช่องว่างสำหรับพ่อค้าและช่างฝีมือ

นักนิตินิยมมีความเชื่อมั่นว่า รัฐต้องมีอุดมการณ์ อุดมการณ์นั้นคือ กฎหมายและพลังอำนาจทางทหารเป็นหลักในการปกครอง ปรัชญาการเมืองของลัทธิคตินิยมมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างพระราชอำนาจให้เด็ดขาดมั่นคงโดยประชาชนอยู่ในโอวาท และมุ่งหมายที่จะสร้างบ้านเมืองให้มั่นคงและมั่งคั่ง ประชาชนมีเลือดนักรบและฝึกปรีชาวิทยายุทธ์เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่แสดงพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาล ลัทธิคตินิยมมีความนิยมวิธีการปกครองแบบรวมอำนาจโดยใช้กฎหมาย เป็นหลักเดียวกันทั่วราชอาณาจักร กฎหมายเป็นหลักในการปกครองและควบคุมประชาชนได้ดีกว่าศีลธรรมจรรยา เพราะราชอาณาจักรที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลและมีประชากรมหาศาลย่อมมีความขัดแย้งเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ด้วยเรื่องปัญหาการจัดสรรและการใช้ทรัพยากรในแผ่นดิน ผลประโยชน์สูงจนศีลธรรมก็ไม่สามารถจะแก้ไขความขัดแย้งได้สำเร็จ ต้องใช้กฎหมายบังคับเท่านั้น ผู้ปกครองต้องมีศิลป์ในการปกครอง ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและดำเนินการตัดสินใจทุกเรื่องทุกกรณีโดยไม่ติดขัดที่ข้อพิจารณาถึงศีลธรรมจรรยา เพราะการพิจารณาถึงศีลธรรมจรรยา โดยสามารถที่จะไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนนั้น เป็นการพิจารณาได้ผลเฉพาะสำหรับการปกครองชนกลุ่มเล็ก ๆ คนที่ประพฤติดีจริงมีน้อยมาก ข้อพิจารณาเช่นนี้อาจจะทำให้มีการปกครองที่ดีได้ ถ้าผู้ปกครองประพฤติธรรม แต่ในโลกแห่งความเป็นจริง การปกครองโดยคุณธรรมยากที่จะเป็นไปได้ ผู้ปกครองจึงต้องใช้กฎหมายเป็นหลักในการปกครอง ให้รางวัลเมื่อประชาชนประพฤติดี ลงโทษรุนแรงให้หลายจำถ้าประชาชนประพฤติชั่ว ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อความประพฤติของสมาชิกในหมู่คณะของตน และเคารพเชื่อฟังปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด ตามนัยนี้กฎหมายคือเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการจัดความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ บ้านเมืองมีชื่อเสียง การปกครองมีประสิทธิภาพประสิทธิผล ความคิดนิยมกฎหมายเป็นความคิดที่ใช้หลักเหตุผลอธิบายได้ดี แต่ไม่ใช่ศีลธรรมเป็นข้อพิจารณาสำคัญในการคิด เพราะชั้นเพยจื้อและหลี่ซือถือว่า กฎหมายเป็นเครื่องคำนวณคุณธรรมในสังคม ความคิดเช่นนี้ใกล้เคียงกับปรัชญาการเมืองของโลกตะวันตกมาก¹⁹ ลัทธิคตินิยมเห็นความสำคัญของการใช้กฎหมายบังคับแก่ประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน เป็นการขจัดความอยุติธรรมและความไม่เสมอภาคต่อกันที่ดำรงคงอยู่สังคม

ปรัชญาการเมืองของลัทธินิตินิยมเรื่องรัฐในอุดมคตินั้นมีลักษณะเกี่ยวข้องกับ ทฤษฎีของลัทธิเต๋าที่ยืนยันสังคมในอุดมคติคือ สังคมสมัยบุรพกาล (Primitive society) ที่มีแต่เพียง ผู้ทรงธรรมปกครอง ไม่จำเป็นต้องมีกลไกรัฐแต่อย่างใด รัฐในอุดมคติของลัทธินิตินิยมไม่จำเป็นต้องรักษาความสมดุลระหว่างผลประโยชน์รัฐกับผลประโยชน์ส่วนบุคคล ลัทธิม่อจื๊อมีอิทธิพลมิใช่น้อยด้านความคิดเห็นที่ถือระเบียบวินัย กาวูโส ถือประโยชน์เป็นที่ตั้งและดูแลความประพฤติอันเหมาะสมตามสถานภาพส่วนตน (Li) ตามคติขงจื๊อ ลัทธิเต๋าก็มีอิทธิพลต่อปรัชญาของลัทธินิตินิยม ลัทธิเต๋านิยมระเบียบแบบแผนตามธรรมชาติ ปราศจากการปรุงแต่งโดยหลักศีลธรรมจรรยา ลัทธิเต๋าก็ให้ความสำคัญแก่จริยศาสตร์และหลักวิชาการตามตำรับตำรา

ลัทธินิตินิยมได้กลายเป็นลัทธิทางการเมืองสำหรับการสร้างจักรวรรดิฉินและมีอิทธิพลแผ่ซ่านในแวดวงภูมิปัญญาจีนในฐานะที่เป็นลัทธิที่มีลักษณะเป็นชาวกบฏกับด้าเมื่อเทียบกับลัทธิขงจื๊อ ลัทธินิตินิยมมีอิทธิพลเสริมสร้างรัฐให้มีการปกครองแบบรวมอำนาจโดยคณะผู้นำกลุ่ม แล้วนิยมใช้อำนาจอาญาสิทธิ์เหนือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน พรรคฉินคอมมิวนิสต์ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาก็สวมวิญญาณเป็นพรรคนิตินิยม แต่สำหรับประชาชนแล้ว ลัทธินิตินิยมไม่เป็นที่นิยม การใช้กฎหมายเป็นหลักในการปกครองเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนว่า กฎหมายนั้นผู้ปกครองเป็นผู้ตราขึ้น หาได้เป็นกฎหมายสวรรค์ไม่ กฎหมายของผู้ปกครองมิได้มีหลักการคุ้มครองประชาชน ส่วนใหญ่ตราขึ้นเพื่อเป็นหลักในการบริหารและการศาล ประชาชนรู้สึกว่าตนเองจะมีความมั่นคงปลอดภัยมากกว่าถ้าจะอยู่ภายใต้การปกครองที่มีคุณธรรมเป็นพื้นฐาน

ลัทธินิยมต่าง ๆ ของจีนในสมัยโจวตะวันออกมีหลายลัทธิที่พยายามเสนอวิธีการสร้างระเบียบแบบแผนใหม่แทนระเบียบแบบแผนเก่าที่กำลังอยู่ในภาวะเข้าขั้นทรุดเป็นกสิยุค หลายลัทธิเสนอวิธีแก้ไขเยียวยาอาการเพียบหนัของสังคมและการเมืองการปกครอง ลัทธินิยมเหล่านี้จึงล้วนมีคุณลักษณะเป็นปรัชญา ในบรรดาลัทธิที่แพร่หลายนั้น มีเพียงไม่กี่ลัทธิที่เป็นที่ยอมรับว่ามีความคิดเห็นเป็นปรัชญาควรค่าแก่การศึกษาให้ลึกซึ้งและทดลองปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริง คือ ลัทธิขงจื๊อ ลัทธินิตินิยม ลัทธิม่อจื๊อซึ่งเสนอวิธีการแก้ไขสังคมและการเมือง และลัทธิเต๋าซึ่งเสนอหนทางให้เลิกหลุดพ้นจากสังคมที่มีโชติรวนพันทนาการมนุษย์โดยการคืนสู่วิถีทางธรรมชาติ

ลัทธิขงจื๊อ ลัทธิม่อจื๊อ ลัทธิเต๋า ลัทธินิตินิยม และคตินิยมหยินหยางล้วนเห็นความสำคัญของการศึกษาเล่าเรียนให้ได้ความรอบรู้อย่างแท้จริง และถือเป็นหน้าที่หลักของปัญญาชนผู้ทรงคุณความรู้ที่จะต้องไฝ่แสวงหาความรู้ลุ่มลึกเสมอตลอดชีวิต ถ้าศึกษาความคิดปรัชญาของบรรดาลัทธิที่เป็นนิยมในสังคมจีนให้ถ่องแท้ จะเห็นว่า ลัทธิทั้งหลายล้วนมีอิทธิพลทางด้านความคิดปรัชญาต่อกันในทางใดทางหนึ่งและได้อ้างอิงหรือยอมรับเป็นองค์ประกอบของลัทธิของตนมากน้อยแตกต่างกันเป็นปกติวิสัย ถึงกระนั้น มีเพียงสองลัทธินิยมที่ทรงอิทธิพลต่อสังคมจีนอย่างแท้จริง คือ ลัทธิขงจื๊อและลัทธิเม่งจื๊อ ทั้งสองลัทธิได้กำหนดกฎเกณฑ์วางแนวทางความคิดซึ่งล้วนกลายเป็น

โครงร่างของสังคมจีนตั้งแต่ศตวรรษที่ 6 ก.ศ.ศ. ต่อมาศตวรรษที่ 3 ก.ศ.ศ. ลัทธิเต๋าจึงเป็นที่นิยม ปัญญาชนได้ดำเนินวิถีชีวิตและพัฒนาภูมิปัญญาตนโดยมิได้ผูกพันสำคัญมั่นหมายกับคำสอน หรือความคิดปรัชญาของลัทธิใดโดยเฉพาะ สิ่งที่ปัญญาชนสนใจศึกษาคือ ปัญหาทางโลกมากกว่าปัญหาทางธรรมอันเกี่ยวข้องกับเทววิทยาและเรื่องอัศจรรย์เหลือเชื่อ ปัญญาชนจีนได้ค้นพบความคู่ควรของสองลัทธิที่เหมาะสมแก่วิถีชีวิตปัญญาชนคือ ลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋า จนมีการกล่าวเปรียบเปรยว่าบัณฑิตเป็นขงจื้อในราชการและเป็นเต๋าเมื่อมิได้อยู่ในราชการ²⁰ บรรดาบัณฑิตตามสำนักศึกษาต่าง ๆ ได้ท่องเที่ยวไปในดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาล เป็นที่ต้อนรับเชื้อเชิญให้รับตำแหน่งราชการเพื่อเป็นเกียรติเป็นศรีแก่ราชการนั้น บัณฑิตเป็นผู้ที่มีเกียรติสูงในสังคมและเป็นที่ต้องการในราชการมาก แทนที่ชนชั้นนักรบแล้ว เหล่าบัณฑิตได้เผยแพร่ความคิดหลักปรัชญาและเสนอให้นครรัฐต่าง ๆ ทดลองปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ความคิดหลักปรัชญาเหล่านั้นมิได้เป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการและไม่สามารถพิสูจน์ความดีเด่นทางปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาภาวะกลียุคได้ ลัทธิขงจื้อเป็นที่ยอมรับก็เฉพาะเมื่อสิ้นยุคของรุ่งโรจน์ของราชวงศ์ฮั่นเท่านั้น และต้องพิสูจน์ศักยภาพของลัทธิเป็นเวลาช้านานกว่าจะเป็นที่ยอมรับ

2. อักษรศาสตร์

ในปลายสมัยโจว ภูมิปัญญาจีนได้ก่อกำเนิดขึ้นพร้อมกับวัฒนธรรมต้นแบบชั้นครูที่เรียกว่า คลาสสิก (Classic) โดยเฉพาะเมื่อ 500 ปี ถึง 100 ปี ก.ศ.ศ. วรรณกรรมแห่งอดีต ล้วนเป็นแบบอย่างความรู้ที่ควรค่าแก่การศึกษา ภาษาจีนที่เรียนรู้อย่างและมีผู้รู้กันน้อยก็ยิ่งทำให้ตำราและวรรณกรรมเป็นบ่อเกิดความรู้อย่างแท้จริง อีกประการหนึ่ง ผู้รู้และนักคิดนักปรัชญาล้วนแสวงหาอดีตเป็นแบบอย่าง จึงมีจิตสำนึกตระหนักในคุณค่าของอดีต เห็นความสำคัญของการศึกษาอดีต โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ถือกันว่าเป็นวรรณกรรมสั่งสมความรู้และประสบการณ์หลากหลาย ทั้งประวัติศาสตร์และตำราวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ จึงล้วนเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้และเป็นแนวทางในการศึกษาระเบียบแบบแผน ประเพณีนิยมและความเจริญแห่งอดีตเพื่อประโยชน์แก่ปัจจุบันกาล นักคิดนักปรัชญาได้ศึกษาอดีตเพื่อแสวงหาคุณค่าของแห่งความเจริญและแสวงหาความคิดประเภทต่าง ๆ ก่อเกิดความคิดริเริ่มในการสร้างสรรค์ความเจริญสืบต่อไป ภูมิปัญญาที่รุ่งโรจน์ได้กลายเป็นพื้นฐานของการปกครองและจริยศาสตร์ (Ethics) การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอย่างวิเคราะห์ลึกซึ้งกลายเป็นประเพณีนิยมอันยาวนานสืบต่อกทอดจนถึงสมัยใหม่ อีกทั้งการศึกษาเปรียบเทียบกับปัจจุบันก็กลายเป็นความนิยมตลอดมา โดยใช้ความรู้เรื่องแห่งอดีตเป็นเกณฑ์มาตรฐานที่จะวัดความเจริญของสังคม

ตำราต้นแบบชั้นครูหรือตำราจีนคลาสสิก (Chinese classics) ที่นิยมศึกษากันมาจนถึงยุคสมัยใหม่ ล้วนแต่งขึ้นต่างกรรมต่างวาระต่างสมัย มี 3 ประเภทได้แก่

1. **ตำรา 5 เล่ม (Five Classics)** เป็นตำราโบราณชุดแรกอันได้แก่ **Shih ching** (Classic of Songs, หรือ Poetry, ตำรากวีนิพนธ์) แต่งระหว่างศตวรรษที่ 10 ถึงที่ 7 ก.ศ.ศ. เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้เกิดตำราคลาสสิก ตำรา **Shu ching** (Classic of Documents หรือ History, ตำราประวัติศาสตร์) แต่งตามจินตนาการมากกว่าจะใช้หลักฐานประวัติศาสตร์เพียงด้านเดียว มีจุดมุ่งหมายรักษาข้อมูล ตำรา **I ching** (Classic of Changes หรือ Divination, ตำราโหราศาสตร์) ตำรา **Lu chih** (Records of Ritual, ตำราพิธีกรรม) รวบรวมเมื่อศตวรรษที่ 2 ก.ศ.ศ. ถือเป็นหลักในแนวความคิดระเบียบแบบแผนของสังคมตามคตินิยมขงจื้อ และตำรา **Ch'un ch'iu** (Spring and Autumn Annals, ตำราประวัติศาสตร์สมัยฤดูใบไม้ผลิและใบไม้ร่วง) เป็นตำราประวัติศาสตร์ราชวงศ์หลู่ (Lu) ระหว่าง 722 ปี ก.ศ.ศ.-481 ปี ก.ศ.ศ. ใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์แท้ **ตำรา 5 เล่ม** นี้เข้าใจกันว่าเป็นตำราของขงจื้อ แต่ปรากฏว่า โดยเนื้อแท้แล้ว ลัทธิขงจื้อปรากฏในตำรา 5 เล่มนั้น และ **Book of Mencius** (ตำราเม่งจื้อ, แต่งระหว่าง 371 ปี ก.ศ.ศ. - 289 ปี ก.ศ.ศ.) ลัทธิขงจื้อเป็นที่นิยมแพร่หลายมากก็โดยเหตุที่บรรดาบัณฑิตเผยแพร่มากกว่า ขงจื้อได้สั่งสอนสาธุศิษย์โดยใช้ตำรา 5 เล่ม นั้น

2. **ตำรา 13 เล่ม (Thirteen Classics)** ได้แก่ **ตำรา 5 เล่ม** และตำราอื่น ๆ อีก 8 เล่มที่แต่งหลังสมัยโจวโดยขยายเนื้อหาของตำรา 5 เล่ม ตำรา 8 เล่มนั้นได้แก่ **Kung-yang chuan** (Tradition of Kung-yang, ประเพณีของกุงหยาง) **Ku-liang chuan** (Tradition of Ku-liang, ประเพณีของกุเหลียง) ทั้ง 2 เล่มเป็นวรรณกรรมวิเคราะห์วิจารณ์และตีความตำรา **Ch'un ch'iu** (ประวัติศาสตร์สมัยฤดูใบไม้ผลิและใบไม้ร่วง) เล่มที่ 3 คือ **Tso chuan** (Tradition of Tso, ประเพณีของโจ) เป็นประวัติศาสตร์ตัดตอนออกมาโดยเฉพาะ เป็นเรื่องราวสมัยฤดูใบไม้ผลิและใบไม้ร่วง ตำรา **Li** (Ceremonies and Rituals, พิธีและพิธีกรรม) ตำรา **Chou li** (Rituals of Chou, พิธีกรรมของราชวงศ์โจว) ตำรา **Lun yu** (Conversations, หรือ **Analects**, บทสนทนา) แต่งโดยขงจื้อ ตำรา **Mencius** (ตำราเม่งจื้อ) ตำรา **Hsiao ching** (Classic of Filial Piety, ตำราความกตัญญู กตเวทิตา) เป็นตำราเบื้องต้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออก และ ตำรา **Erh ya** (ประชุมอภิธานศัพท์ของวรรณคดี) ซึ่งเป็นตำราเบื้องต้นที่จะก่อเกิดประเพณีแต่งพจนานุกรมสำหรับภาษาจีนที่มีโครงสร้างสลับซับซ้อนมาก

3. **ตำรา 4 เล่ม (The Four Books)** เป็นตำราหลักสำหรับศึกษาลัทธิขงจื้อ แต่งเมื่อ 1,000 ปีภายหลังสมัยโจวแล้ว **ตำรา 4 เล่ม** เป็นตำราเรียนฉบับความสั้น ได้แก่ ตำรา **Lun yu** (Analects หรือ Conversations, ตำราบทสนทนา) มี 2 เล่มเป็นบทสนทนาของขงจื้อและเม่งจื้อ 1 ตำรา **Ta hsueh** (Great Learning, ตำรามหาวิทยาการ) และตำรา **Chung yung** (Doctrine of the Mean, ตำราว่าด้วยกรรมวิธี) ตำรา 2 เล่มนั้นคัดสองบทมาจาก **Lu chih** (ตำราพิธีกรรม)

ตำราต้นแบบชั้นครูหรือตำราคลาสสิกดังกล่าวล้วนเป็นศาสตร์เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ในสังคม เห็นความสำคัญของมนุษย์ในระดับครอบครัว สังคมและรัฐ สังคมต้องมีความมั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ความมั่นคงของการเมืองการปกครอง ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ทางโลกที่ฝึกอบรมให้มนุษย์เรียนรู้การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีระเบียบแบบแผนและมีคุณธรรมเป็นหลัก ตำราเหล่านั้น มิได้มีความรู้สาขาทางธรรมอันเกี่ยวข้องับหลักอภิปรัชญา (Metaphysics) และหลักปฏิบัติตนให้หลุดพ้นจากห้วงแห่งความทุกข์แบบศาสนาของอินเดีย ความรู้ทางโลกเช่นนั้นได้มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมสังคมจีนให้เป็นสังคมที่เห็นความสำคัญของเอกภาพ ความมีระเบียบแบบแผนและมีคุณธรรมและความมั่นคงปลอดภัยร่วมกัน สถาบันหลักสำคัญในสังคมแบบนั้นคือสถาบันราชการ สถาบันนี้มีเฉพาะในสังคมจีนเท่านั้นอย่างโดดเด่น มีคุณลักษณะเฉพาะและมีความหมายสำคัญอย่างแท้จริงเมื่อเทียบกับสังคมชนชาติอื่นร่วมสมัย สถาบันราชการคือเอกลักษณ์แห่งอารยธรรมจีน

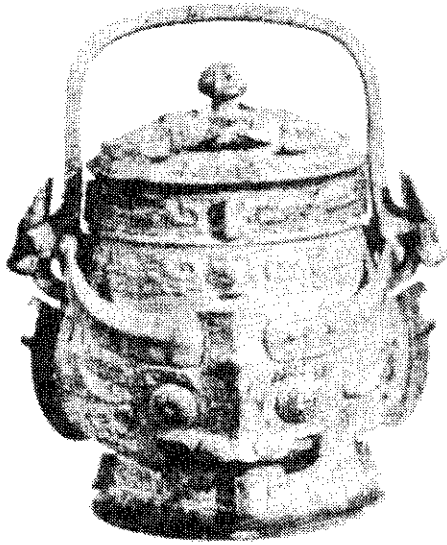
อาจจะกล่าวได้ว่า ศิลปวิทยาการหลักของจีนตั้งแต่อดีตจนถึงสมัยใหม่มีบ่อเกิดมาจาก **ตำราคลาสสิก** ดังกล่าว นักศึกษาปัญญาชนจีนได้ร่ำเรียนตำราเหล่านี้โดยการศึกษาวิเคราะห์และตีความทุกแง่มุม และเผยแพร่ความรู้ตำราเหล่านั้นในรูปของการตีความ วิเคราะห์วิจารณ์ อธิบายความและอธิบายศัพท์ วรรณกรรมจีนที่มีปริมาณมากมายมหาศาลส่วนใหญ่ล้วนเป็นวรรณกรรมเผยแพร่ **ตำราคลาสสิกทั้งสิ้น** **ตำราคลาสสิก**เป็นตำราหลักที่สืบทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบันได้เพราะเป็นตำราหลักในการสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการและสอบเลื่อนชั้นข้าราชการ ทั้งข้าราชการและปัญญาชนล้วนต้องศึกษาตำราดังกล่าวและต้องชำนาญในการประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เป็นทั้งนักอักษรศาสตร์ นักคิด นักปรัชญาและนักปกครองที่ต้องมีคุณธรรมเป็นหลัก ผู้บริหารรัฐของจีนนับแต่นั้นมาจนถึงสมัยใหม่ล้วนมีการศึกษาอบรมเป็นผู้มีคุณวุฒิดังกล่าว เป็นปัญญาชนผู้ปกครองจีนอย่างยาวนาน **ตำราคลาสสิก** เองยังเป็นจุดเริ่มต้นของภาษาจีนโดยเฉพาะอักษรวิธีที่กลายเป็นสัญลักษณ์สำหรับอารยธรรมเอเชียตะวันออกด้วย เพราะภาษาจีนเป็นสื่อเผยแพร่อารยธรรมจีนไปทั่วภูมิภาค

3. ศิลปกรรม

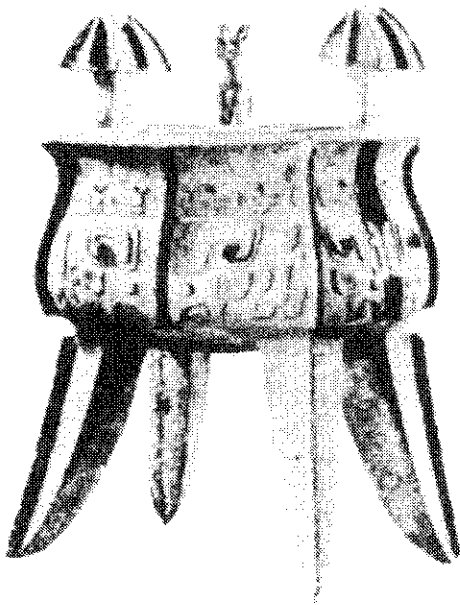
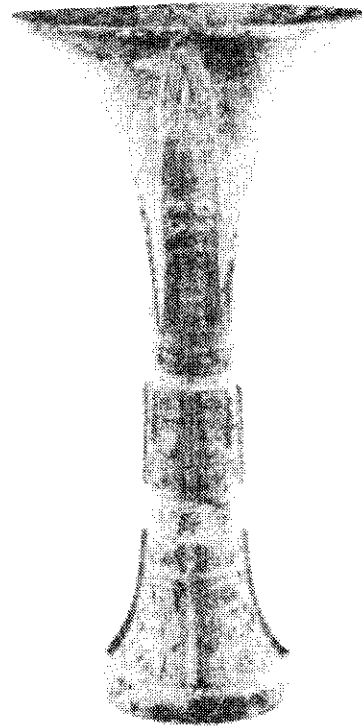
แม้สมัยโจวจะเต็มไปด้วยความไม่สงบสุขในปลายสมัย แต่ก็ยังเป็นสมัยหนึ่งที่จีนได้สร้างสรรค์วิจิตรศิลป์สืบทอดจากราชวงศ์ชาง ศิลปกรรมอันขึ้นชื่อคือ สถาปัตยกรรมการริเริ่มใช้กระเบื้องมุงหลังคา ริเริ่มใช้อิฐเผาไฟเป็นวัสดุก่อสร้าง และนิยมใช้หินทำเป็นเสา ฐานรองเสา และทำทางระบายน้ำ การก่อสร้างนิยมสร้างบนยกพื้นดินอัดแน่น เครื่องทองสัมฤทธิ์ยังคงเป็นที่นิยมและทำได้งดงามมาก อีกทั้งมีการริเริ่มทำเครื่องเซินด้วยตั้งแต่ศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสตศักราช สิ่งที่น่าจะเป็นเครื่องแสดงความเป็นผู้เจริญเหนือชนชาติอื่นทั่วโลกร่วมสมัยคือ การใช้ตะเกียบเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริโภคอาหารและปรุงอาหาร

เมื่อพิจารณาความเจริญของสมัยโจวต่าง ๆ แล้ว จะเห็นว่า เป็นความอัศจรรย์อย่างยิ่งที่ ความเจริญอันเป็นต้นแบบอารยธรรมจีนสามารถก่อเกิดขึ้นได้อย่างสืบต่อเนื่องหลายร้อยปี ท่ามกลางความปั่นป่วนเป็นจลาจล จนเรียกได้ว่าเป็นยุคสมัยแห่งกลียุคเป็นส่วนใหญ่ นวัตกรรม เช่นนั้นไม่ปรากฏพลังแข็งแกร่งอีกเลยแม้ในสมัยที่บ้านเมืองสงบสุข อารยธรรมจีนได้ถือกำเนิดขึ้น ในยามกลียุคมากกว่าในยามสันติสุข

ภาชนะทองสัมฤทธิ์ ใช้ในพิธี มีรูป
ทรง กู้ (ku) มีอายุตั้งแต่สมัยชาง

ภาชนะทองสัมฤทธิ์ รูปทรงหยู (yu) มีอายุตั้ง
แต่สมัยโจว เขาสัตว์โค้งขึ้นบนหน้ากากสัตว์
(f'ao-t'ieh, animal mask) ตรงกลางคล้ายเขาควาง

ภาชนะทองสัมฤทธิ์ รูปทรงเจีย (chia) ตั้งแต่
สมัยชาง หรือต้นสมัยโจว เขาสัตว์โค้งเข้าข้างใน
บนหน้ากากสัตว์ตรงกลาง น่าจะเป็นแกะตัวผู้